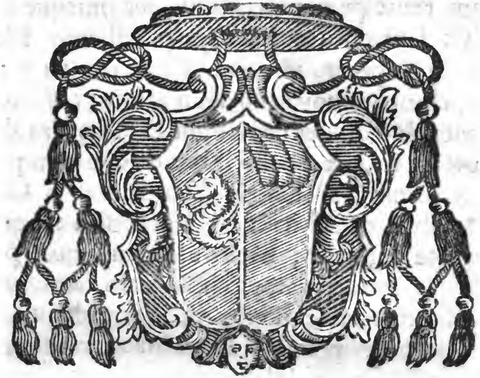
MICHAELIS ANGELI GIACOMELLI
PROLOGI IN TERENTIVM
AB ANTONIO MATANIO ILLVSTRATI.

PISTORI MDCCLXXVII.

APVD ATTHONEM BRACALIVM PVBL. TYP.

PRAESIDVM APPROBATIONE.

CARDINALI AMPLISSIMO
EGNATIO BONCOMPAGNIO
LVDOVISIO &c. &c. &c.

ANTONIVS MATANIVS
F.

QVOD olim ad Latini ſermonis amplificandam dignitatem, elegantiamque fovendam, EGNATI CARDINALIS AMPLISSIME, Mediceo-

rum Principum patrocinio, maximeque inclyti Laurentii auctoritate praestitum Florentia suspexit, id etiam Clemente XII. P. M. imperante renovatum Roma ipsa testatur. Fuit illud quidem eximium Etruscorum decus, ut Graecae dum litterae, ope cumprimis ferente Demetrio, cognomento Calchondyla, ex Atticis finibus accersito ea tempestate florerent, Latinae itidem, quae neglectae ferè jacuerant, instaurato hominum doctissimorum consessu publicam denuo in lucem tanti praesidis liberalitate prodirent, atque antiquum splendorem, & pristinam dignitatem recuperarent. Ne autem a veterum scriptorum exemplis declinaret quispiam, neve in perquirendis exquisitae dictionis fontibus alacritas juvenum relanguesceret, id in Etruria statim effectum, ut scilicet Plauti, Terentiique agerentur ab iis fabulae, quarum amoenitate commoveri, lepore instrui, atque facetiis delectari valerent. Neque vero aliter per industrios juvenes, qui apti essent ad sermonis flosculos studiose captandos, Pontificia praeeunte voluntate, atque Francisco Lorenzinio

egre-

egregio viro ipſarum moderatore vulgata res eſt Romae peractum : In ea namque urbe, altera poſt Athenas doctrinarum matre, ubi, praeter invectam olim Latini eloquii vim certè mirabilem pulcherrimus Tullianae orationis ſplendor enituit, ea quoque floruit iterum, floretque adhuc dicendi, ſcribendique facultas, quae debeat omnium plauſibus conſonare, & ab optima Latinorum ſcriptione non abhorrere. Nec fuit temere quod veteres comici, qui Latina lingua toto orbe inclaruerunt, ad ejuſmodi opus delecti fuerint: Quis enim Plautinis, ac Terentianis elegantiis non ſubſcripſerit? Subſcribendum ſemper volentes, lubenteſque putarunt qui ſe occultis quibuſdam veſtigiis ad inſiſtendam eruditionis antiquae viam ſenſerunt impelli. Qua re animadverſa ſummos eo maxime tempore in ſubſidium advocare homines neceſſe fuerat adeo Plautinae, ac Terentianae ſcriptionis imitatores, ut ad ejus normam non prologos tantum fabularum, ſed verſiculos quoque conficerent ipſa novitate mirabiles, quibus edictum populo eſſet de iis agendis.

Hinc

Hinc Clemens, cujus ſi nomen dixeris ſatis laudaveris, utpote Florentiae natus, rerumque memor inſigniorum, quae in patria quondam geſta perſenſerat, mirifico permotus exemplo magni Laurentii, qui ad eam rem Angelum elegerat Politianum, tale munus Michaeli Angelo tradidit Giacomellio. Ita factum, ut ille, non ſecus ac Politianus in Plautum, eos pereleganter elucubraverit in Terentium, atque id effecerit, nonnihil ut excitati fabularum actores ſermonem comicorum veterum, quem vix calluerant, aſſidua poſtmodum exercitatione penetrarent, ſuamque paullatim in rem expedite non minus, quam eleganter traducerent. Illuſtria haec ſelectioris exemplaria Latinitatis nón eſſe doctis omnibus obvia ipſemet jamdiù perſpexeram, quippe quae ſtatim ac è calamo exciderant Giacomellii exoptabantur undique a litteratis viris bene multis, avideque eorum nonnulla colligebantur, ſi tamen comparare conceſſum aliquando eſſet, quod ſcilicet ſuavitate, lepore, venuſtateque admirationem ingeneraſſent, & voluptatem: Nam tanta

erat

erat ſermonis Latini ſuavitas, ut appareret, veluti de Attico dixerat Nepos, in eo non adſcitum, ſed nativum quemdam eſſe leporem. Eorum aliquibus conſulentibus operae pretium me facturum bene ſubducta ratione ſum arbitratus ſi conquiſita cmnia, recepta, atque illuſtrata evulgarem, quo expeditior ſapientiſſimi ſcriptoris imitatione patefieret aditus ad veram, & germanam veterum eloquentiam. Sed cum prologos, atque verſiculos, tum ipſorum illuſtrationes aequum erat eximio alicui, ut moris eſt, conſecrare viro elegantiorum fautori litterarum, cujus patrocinio ſubſtentarentur, ac cenſoriam delicatiorum fortaſſe hominum, qui litterarios praecipue conatus meos reprehendant facilius, quam laudent, invidiam effugerent. Atque idipſum jucunda cogitatione dum volutarem impenſius, jucundior certè meum ſubiit animum cogitatio, quae me impulit ad ejuſmodi Tibi potiſſimum conſecrandos labores, CARDINALIS AMPLISSIME: In Te enim magni, excelſique animi tanta benignitas, & humanitas eſt, ut prognatus genere

nere ſummo recte in eo cenſeas Tuam eſſe poſitam voluptatem, ſi bene de litteris, earumque cultoribus merearis. Cujus rei Giacomellius ipſe, niſi acerba fuiſſet morte praeventus, teſtis eſſet luculentiſſimus: Efferret namque laudibus amorem in Graecas, Latinaſque litteras planè ſingularem ſui ipſius familiaritate Tuo in animo aetate nondum provecta excitatum. Haud aliter ſentiret qui jampridem perſpexerat praeclariſſimum naturam ipſam in Te paraſſe domicilium ſcientiarum, quarum ſemina ad maturiorem deductus aetatem vidiſſes in uberrimam virtutum omnium meſſem erumpere. Commendaret ille quidem, ſi loqui poſſet, morum ſuavitatem, lenitatemque mirificam, ac benevolentiam illam, qua ſemper ſe ipſum, ac reliquos liberalium diſciplinarum fautores perhumaniter excipere non es dedignatus. Neque ſincero prorſus exſiliens gaudio diffiteretur Te Chriſtianae religionis, atque ſcientiarum bono natum per varios ſapientiae gradus alacritate mirabili tranſeuntem, graviſſimiſque poſtea muneribus egregie functum dignum

fuiſſe

fuisse redditum, quem Pius VI. P. M. sacro PP. Augg. senatui omnium gratulatione sapientum adscriberet. Nec immerito Te laudatum a laudato viro, cujus in aeternitate memoria est, ipse arbitrarer, planè conscius magnum olim Alexandrum Achillis gloria permotum ejusmodi fortunatum censuisse incomparabilis exempli hominem, qui Homerum scilicet propriae virtutis praeconem invenerit. At severiores, quibus ornaris, virtutes, & in quibus heroum vestigiis insistens excellis maxime, nemini dubium quin ex avita gloria haereditario veluti jure profluxerint, atque ab singularibus animi, ingeniique Tui dotibus morum disciplina, scientiarumque acquisitione nobilitatis incrementum acceperint. Meministi profecto quantopere Tuorum gloria majorum qua divinis, qua humanis rebus excellentium, quorum egregias laudes aemulari non desinis, adaucta fuerit, quantumque BONCOMPAGNIAE familiae splendoris, & dignitatis accesserit quando Philippos vidit, Jacobos, Franciscos, Hieronymos in sacrum Purpuratorum PP. collegium meri-

to cooptatos . Neque ulla unquam oblivione deleri posse cumprimis agnoscis communem Italiae nostrae, ac universi Christiani populi voluptatem tum excitatam, cum in nobilissima, vetustissimaque progenie Tua unus omnium floruit maxime, qui omnes quum verae pietatis, solidaeque sapientiae partes impleverit, relicto tandem Hugonis, inditoque sibi Gregorii XIII. nomine ad summum sacrae dignitatis fastigium ascendit. Tanti certè Pontificis auspicio, imperioque sancitum, ut quae tumultuarie quondam ad communem utilitatem Gratianus collegerat opportunae subiicerentur emendationi, omnis ut deinceps obstrueretur aditus ad errores, quorum caligine interpretum antea mentes offundebantur. Quin & provido ejusdem regimine factum, ut si quid ad promovenda scientiarum, artiumque studia ubique terrarum esset excogitatum Roma susciperet, & dignitatem penè illam, majestatemque praeseferret, quae latissimum dum haberet imperium a Tulliis, Scipionibus, Caesaribusque profluxerat. Atqui primaevam multo

to magis instaurare, & longè lateque diffundere divini gregis conatus est disciplinam, quae visa ibi fuerat eo tempore potissimum inclarescere, quo urbem ipsam Christiani orbis Principes Petrus, & Paullus glorioso sanguine consecrarunt. Taceam vero tot praestantissimos domi, militiaeque viros, ac reliquos bene multos, qui doctrinarum gloriae quum magnanimitatem aequaverint, & nihil in summo generis splendore de benignitate sibi propria remiserint, rursusque antiquius nihil habuerint, quam doctos habere homines in deliciis, ea celeritate ad honores, dignitatesque progressi sunt, quae acquisitionis famam penè praecurreret. Id non satis me confirmasse arbitror si è praegressis retro temporibus ad nostra haec mentem, animumque convertens Cajetanum taceam parentem Tuum antiquae prudentiae virum, Tuarumque virtutum artificem, & longaevitate dignissimum, in quo commemorando prae gaudio verba vix suppetunt, quum illustriora, quibus refulget ejus animus, ornamenta pietate sola superari videantur. Satis sit di-

xiſſe eum dignitatibus ſulgentem ampliſſimis, ſed tamen vultu, ſermone, conſuetudine amabilem, noſcere neminem, qui non diligat, neque adire unquam, qui non adire iterum concupiſcat, neminem illius experiri mores, qui non admiretur, & praedicet. Hoc vero vel magnum, & perquam honorificum familiae Tuae ornamentum ſilentio nuſquam praetereundum, quod propria nimirum in poteſtate ditiones habeat antiquitatis decore, opibuſque indè profluentibus, ac liberali, ſplendidaque ratione quaeſitis valdè ſpectabiles. Verum prae caeteris aliquae multo cenſentur ſpectabiliores, quippe quae viris originem, ortumque praebuerint ſapientiſſimis, quos ad praeclara quaedam natura produxerat. Quis rem animo reputans neſciat ex Aquino prodiiſſe Thomam illum, cujus admiramur ingenium in ſcriptis, ſanctitatem veneramur in templis? Soram natalem fuiſſe Baronii locum, ejus nempè viri, cujus annalibus cedro dignis abditi ſacrae hiſtoriae receſſus mirificè reſerantur? Natum, altumque Vineolae Muratorium tam bene de divinis, pro-

faniſ-

ſaniſque litteris meritum, egregio ut calamo ſapientum rempublicam ſelectioribus cognitionibus, rarioribuſque ditaverit? Quod ſi oculos ad tempora vetuſtiora retorqueamus, ultro fatebimur Ciceronem ipſum Latinae eloquentiae parentem Arpini natale ſolum fuiſſe nactum; apud Venuſinos itidem Horatium lyricorum facile principem. Jamque locorum ejuſmodi fama per orbem percrebreſcit in dies: Erigere namque incolarum potius animos, quam concitare ſolet nativae gloriae inter finitimos aemulatio. Eam reapſe ſibi ſortem merito gratulantur, ut non modo Boncompagniae familiae aequo poſſint animo famulari, per quam ſplendidum, pacatumque obtinent dominatum, verum ab ſummis etiam antiquae, recentioriſque ſapientiae portentis magnum ſibi dari arbitrentur decus, quo paternos lares commendationibus debeant efferre luculentiſſimis. Ejus ſanè rei gratiſſima recordatione commovetur adhuc ob ſortem memoriae proditam nobiliſſimae familiae ardor, eaque de ſe ipſa triumphans ad fovenda litterarum praeconia, doctio-

rumque

rumque hominum fauſtiſſimis Minervae auſpiciis inclareſcentium promovendam induſtriam incitatur alacriter. Quod quidem vel in Te ipſo, quippe qui è Bononienſi urbe, veluti è muſarum gremio, prodieris, earumque aliud Romae ſacrarium inveneris, non modo detexerat olim prae caeteris Giacomellius, verum etiamnum norunt omnes, qui ſapientiae deſiderio inflammati, & litteris egregie exculti quum fuerint, non publicae tantum utilitatis aſſertorem, & vindicem, ſed fautorem in Te liberalem, patronumque conſpicuum inveniſſe laetantur. Quam vellem ut Giacomellii dum prologos ſapientiſſime quidem exaratos excipis perlibenter, illuſtrationes quoque meas, qualeſcumque ſint, erepto è ſummis occupationibus otio legendo percurrens illarum tenuitatem aequo animo ferres, nihil ut eſſet cur me oblati muneris poeniteret! Etſi autem majus ingenium, majus eloquentiae flumen deſiderant, minime dubito quin ſi minus fortaſſe placuerint, ab innata humanitate Tua veniam elicere poſſint. Quoniam vero ad cuncta haec Tibi libenti animo con-

ſe-

fecranda me ipſum jamdiù ſentiebam impelli, ad confugiendum modo in clientelam, fidemque Tuam me valdè excitatum agnoſco, quo perjucunda, atque tantopere exoptata declarandi obſequii in Te mei non praetervolet opportunitas. Ceterum illud tantum, ne multus videar, curandum ſupereſt, ut quae fauſtiſſimis EGNATI BONCOMPAGNI auſpiciis jactantur in vulgus benignitate, atque beneficentia CARDINALIS AMPLISSIMI, atque optime de re litteraria meriti tueri glorientur. Mihi vero optandum maxime, ut Te ſplendidioribus auctum dignitatibus, atque adhuc aetate florentem ita fortunet Deus, ſuoque numine Tuis praeſit laboribus, incolumis ut diù ſerveris, atque ſuperſtes ad perenne Chriſtianae reipublicae emolumentum, ad praeſidium, & dulce decus ſcientiarum, atque ad veram ſapientum felicitatem. Te interim obſecro, obteſtorque, ut me non vulgarem Tuarum virtutum, & dignitatum aeſtimatorem ea, qua ſoles, benevolentia proſequaris.

AEtate hac nostra si non tam multi in studio litterarum versantur, certè qui ei se penitus dediderunt parem cum veteribus, aut etiam superiorem facultatem sunt consequuti. Quo in genere Michaeli Angelo Giacomellio primae mea sententia deferri debent. Cui quidem ego homini minus, quam sim, amicus haberi vellem, quo magis testimonium hoc de illius excellenti facultate meum non a benevolentia, sed ab judicio profectum videretur; rursusque magis, quam sim, eruditus, ac talium rerum intelligens existimari percuperem, quo minus errare me in judicando posse homines arbitrarentur. Sed de viri clarissimi praestantia non ex cujusquam testificatione, sed ex illius scriptis, quicumque recte, ac vere judicare poterunt, ipsi per se semper amplissime judicabunt.

Lagomars. Adnot. in Jul. Pogian. Epist. & Orat. Tom. IV. *ep.* LII. *pag.* CCCXXXV.

LECT-

LECTORI BENEVOLO ANTONIVS MATANIVS S.

TErentii comoedias, lector benevole, cum ob selectiores, quibus scatent, sententias, tum ob eximiam, qua pollent, elegantiam verborum, neminem latet tanto semper in pretio fuisse habitas, ut per illos, qui earumdem utilitatem, nitoremque calluerint, nullo non tempore illustratae, atque ad Latinae linguae addiscendae rationem accommodatae videantur. Quum vero iis, qui scriptorem ejusmodi plurimi semper fecerunt, Giacomellius quoque sit accensendus, quippe qui eloquentiae ab reliquis aureae, ut vocant, aetatis scriptoribus sibi uberrime comparatae dignitatem amplissimam, venustatemque mirificam adjunxerit ex Terentii fabulis depromptam, mirum videri non debet si eas dum impensius evolverit nonnihil efficere in animum induxerit suum, quod ad eas maxime pertineret. Quare ad ejus comici normam versiculos condidit amoenitatis plenos, atque leporis, quibus nimirum cultiorem alliceret populum ut ad Latinas spectandas fabulas, quae Romae, ubi vitam penè omnem ille traduxit suam, agebantur, certatim conflueret. Atque idipsum vel imprimis fuit caussae cur aliquos iis etiam adjecerit prologos, partim ut fabulae exponeret argumentum, partim ut juvenes discendi cupidos ad perfectioris incitaret studium latinitatis, partim ut Terentii instar invidam malevolorum astutiam venusta scriptione leniret. At quoniam tam versiculi, quam prologi eo potissimum tempore, quo fabulae agebantur, modo ad manum, ut inquiunt, conscripti, vel typis excusi sejunctis distribui foliolis consueverant, modo in

fronte fabulae cujusvis , prout occasio tulerat , evulgatae huc illucque locati prodierant , hinc quum è multorum manibus sive omnes , sive eorum aliqui penitus avolaverint , raro collectos quis perlegere , nedum impetrare valuit . Quod quidem quum iis maxime evaserit permolestum , quorum oculos insigne ejusmodi specimen latinitatis effugerat , nihil unquam optatum utilius , jucundius nihil , quam si illud in manus omnium facilius obreperet . Atque idipsum videbantur impensius expetere qui non severiores tantum disciplinas fovendas susceperunt , atque excolendas , sed Latinam quoque linguam , quae vel illas continet , vel quae illis est continendis idonea , fovendam itidem , excolendamque putarunt . Ego autem bene mihi , aliisque consultum putavi si quotquot sunt colligerem , collectos vero , illustratosque typis excudi vellem , ut ad communem utilitatem inde jactarentur in vulgus . Nec temere est si quantum libuit fabularum ordini eos omnino accommodare studuerim : Non enim sum tam levi sententia qui rem jamdiu non anteverterim , praesenserim nempè quidquid alii possent cogitatione complecti . In lucem edent fortasse fabulas omnes , Terentiique prologis , atque argumentis praemissis olim a Sulpicio Apollinari eos , opinor , subnectent prologos , quos elucubravit postea Giacomellius . Neque diffiteor operae pretium facturos si è re judicaverint nisi meis , propriis saltem ornare singulos animadversionibus , quo facilis , non secus ac in reliquis comicorum veterum fabulis , detegatur aditus ad veram eorum significationem illico percipiendam . Fabulas ille nonnullas solis versiculis , solis prologis alias , reliquas utrisque nobilitavit , effecitque ut aliquibus versiculorum edictum populo esset de pluribus eodem anno agendis fabulis . Sic Eunuchum , atque Heautontimoru-

rumenon ornant dumtaxat versiculi, Adelphos, Hecyramque prologi; ea tamen lege ut simplici gaudeat prologo Adelphorum fabula, atque Hecyra duplici. Illud insuper effectum ut Andria, Adelphi, Phormio, Hecyraque ipsa cum versiculis, tum prologis ditarentur. Tandem versiculis iisdem modo agendae proponuntur Andriae, Adelphorumque fabulae, modo Eunuchi, & Hecyrae. Vtinam utrosque singulis apposuisset! Meam tamen industriam omnem in eo maxime positam velim ut quidquid exegerim alienae, per me licet, utilitatis, ac propriae eruditionis caussa peractum putarent, neque nugatorium omnino laborem arbitrarentur delicatuli quidam homines, in quorum manus irrepserint quaecumque censui prologis ipsis cursim raptimque superstruenda. Propterea ignoro num res è sententia processerit, qui viderem scilicet persaepe accidisse mihi aliis ut implicitus difficilioribus studiis, quae nullis certè finibus coarctantur, indiligens aliquando fuerim, & quidquid animo statim obversaretur celeri nimium scriptione convolverim. Quod si inter asperos orationis anfractus impolitus substiterit sermo, major in me forsan scribendi requiretur facultas, voluntas autem sugillari non poterit. Itaque rem quantulamcumque exegi eo planè ductus consilio, quo alii non semel effecerunt ut libellus, qui è calamo auctoris alicujus prodierat praestantissimi, in ampliorem molem adnotationibus, variisque cogitationibus, ut statim in scribendo fluxerunt, refertus excresceret. Hinc etsi superiore anno MDCCLXXV. de scriptoris egregii vita commentarium ipsemet populari sermone conscripsi, novam ut denuo, brevioremque vitam per me Latine exaratam prologis praeferrem vir auctor fuit doctissimus, cui magna olim cum eo necessitudo Romae intercesserat. Abnuere

autem suadentis incitamento illiberale omnino quum videretur, atque subrusticum, Giacomellii vitam, eidem ut morem gererem, uno fere impetu fusam, ac vernacule prius complurium rerum cumulo auctam in compendium contuli, iterumque sum aggressus ad eam Latino sermone postea pervulgandam. Libenter id praestiti, multoque libentius familiares mittendas ad amicos epistolas censui, quibus eosdem de labore suscepto commonefactos non exorarem modo ut sese patronos esse cujuslibet prologi paterentur, sed praeter versiculos vel reliqua amice vellent excipere, quae rei opportunitas scribenti mihi suppeditaverat. Tandem ad animadversiones quod attinet ob oculos habui comicarum rerum, verborumque collustrationem, qua eorum nonnihil enitesceret, quae in fabulis extant a Plauto, atque Terentio sapienter elucubratis, quaeque in rem suam erudite non minus, quam eleganter transtulit Giacomellius. Quare praeter eximii auctoris versiculos, atque prologos ejus quoque vitam a me conscriptam, epistolas itidem, animadversiones, & quidquid est reliquum a me peractum libenter accipiant velim qui litteris humanioribus delectantur: Nil etenim mihi fuit semper antiquius quam obsequi consiliis amicorum, atque eorum promovere in dies utilitatem, quorum innata me assidue adjuvit comitas, atque aequanimitas. Haec habui quae monerem, lector benevole, nullam ut in me, si fas est, regerant culpam aequi rerum aestimatores, ac voluntati meae dum sese subscribunt labores comprobent, & studia.

DE

DE VITA MICHAELIS ANGELI GIACOMELLI COMMENTARIVS.

MIchael Angelus Giacomellius Pistoriensis. Is Cosmo III. Etruriae imperante III. Id. septembr. an. MDCXCV. bene moratis natus parentibus honesta fuit stirpe clarus, animi tamen dotibus longe clarior. In hoc natura quid efficere posset videtur experta, quum ineunte adhuc aetate non vulgaris, sed praefervidi ingenii specimen dederit. Et quoniam patre usus est indulgentissimo, etsi ut tum erant tempora in aliquas rei familiaris angustias adducto, prudentiae tamen pleno, imprimisque artium liberalium studioso, pie ingenueque a puero educatus ipsam sic adjuvit arte naturam, ut quum modestia, ingenioque suo annus omnium maxime floreret, ad praeclarum aliquid incitari videretur. Primis sanè divinarum, humanarumque rerum apprime imbutus praeceptis, quod plerique faciunt adolescentuli, ob eximiam animi indolem, & corporis dignitatem, magna, licet parvulus, pollicebatur parentibus prae admiratione stupentibus. Nam elucebat in puero vigor quidam animi, atque egregium quidpiam, quo cum mirabilem erga se omnium benevolentiam, tum in multis ardentem excitabat cupiditatem imitationis. Quoniam vero id ea aetas habere suapte natura solet, ut grata scilicet, jucun-

daque

daque omnibus ſit, aliquid certè in eo ſuavius, illuſtriuſque ſemper extare videbatur, quod indubium faceret ſubſecutae praeſagium virtutis, & laudis, quam maturiore poſtea aetate pleniſſime reddidit. Diſciplinis in patria ſtuduit ſeverioribus, atque dura jamdiu ſuſcepta quum ablegaſſet tandem implicatae rudimenta latinitatis, quibus puerile plerumque ingenium opprimitur, ita docente Butio verae, ſolidaeque eloquentiae ſtudio cum è Latina, tum Italica ſcriptorum lectione, atque imitatione ducto paravit ingenium, omnes ut populares ejus non jam ſolum de eo bene ſperare, ſed etiam confidere poſſent civem ſe nactos Etruriae ornamento futurum. Illius enim doctrina quanta futura eſſet communi Piſtorienſium conſenſione in pueritia ipſa detectum. Ita profecto ea aetate facile mobili ille vivere inſtituit, ut ſapientiam ejus, ſi ad aetatem conferrent, obortam ſimul dixerint, & adultam. Exorſus ſiquidem imberbis juvenis a litteris humanioribus cum hiſtoria conjunctis quaedam calentibus rhetorum ſtudiis vincta, ſolutaque numeris oratione ſcholaſtico more depinxerat, quibus comprobatum pleramque docentium aemulatum eſſe doctrinam. Qua ex re in adoleſcentia ipſa clarius inter aequales explendeſcebat, quam generoſi condiſcipuli aequo animo ferre poſſent. Sed ne (quod fere fit) bene coepta propediem obſoleſcerent, in iis quoque ſcientiis, quae in augendo mentis acumine, atque in difficillimis rerum cauſſis inquirendis, perſcrutandiſque verſantur, vix dici poteſt quantum Veneroſio, & Ptolemaejo ducibus ob docilitatem ingenii ſummam, qua aequales longe juvenes ſuperaverat, inſitamque a natura ſolertiam noverint profeciſſe. Vnde illius famam, quae prima hominum praeſtantiſſimorum

morum aetate ſolet erumpere, non indignum putarunt obterere eorum nonnulli, magno caeteroquin ingenio praediti, atque adeo neque ipſe eam effugit invidiam gloriae comitem, quae in cauſſa plerumque eſt quidpiam ut iis detrahatur libentius, qui quum altius emerſerint confeſtim ad honores videntur obrepere ſingulares. Sed tamen, quippe qui erat aptiſſimus ad eorum execrandam improbitatem, qui ſe ipſum arcere primo ad gloriam aditu voluiſſent, progreſſus fecit quos voluit, non potuit autem non velle maximos. Aſt natu jam grandis quum nonnihil è philoſophiae fontibus deguſtaſſet, fuiſſetque non tam diſciplinis politioribus, abſtractis potiſſimum, quantum per aetatem licuit, jugiter eruditus, quam promptiori earum acquiſitione nobilitatus, morae impatiens Piſas quum divertiſſet res ſacras, atque profanas omnes cum Graecas, tum Latinas Valſechio maxime, Averanio, Grandio, aliiſque praeeuntibus impenſius coluit. Ibidem autem ita vixit, ut magiſque ac magis univerſis merito eſſet cariſſimus praeceptoribus, ac reliquis muſarum alumnis, qui praecipuo ipſum amore, ſtudioque complexi fuerant; donec praematura virtute ſua honores adeptus litterarios Piſtorium denique remigraverit, & magnae de ſe excitatae expectationi mirifice ſatisfecerit. Eluxit ſemper in Giacomellio mira diſcendi cupiditas, mentis perſpicuitas ſanè mira, ut licet vivido adhuc ardore, quo juvenilibus annis luxuriant animi, ad ſaeculi illecebras traheretur ardentius, perpetuum tamen otio bellum indixerit. Perſpexerat ille quidem quod accenſos nuper officiorum, quae ſibi propria eſſent, igniculos paullatim inceperant venefica voluptatum lenocinia, & pernicioſa rerum fluxarum blandimenta reſtinguere. Ita factum

ctum non temere ut si quae forte irrepserint juventutis vitia magnis fuerint emendata virtutibus, atque ipse celeriter ad prudentiorum hominum famam profluxerit. Optans proinde summis clarescere disciplinis quidquid etiam noctis erat reliquum (utpotequi sanum a natura corpus habuerat) somno aliquando subtraxit, librisque perlegendis ad multam noctem insumsit. Neque praeter Archimedis, & Apollonii libros res a Galilejo, Cartesio, Newtono subtilius excogitatas perpendere unquam neglexit; quin & grave piaculum arbitratus esset Arnaudii, Malebranchii, Nicolii, Paschaliique lectionem assiduam praetermittere, gravissimum vero eruditiorem aliquam SS. Patrum non evolvere tractationem. Et quoniam mathematicis perquam diligenter incubuit semper meditationibus, id solum sibi solatii esse ingenue fatebatur, musicis scilicet rebus interdum exhilarare animum ab studiis fessum severioribus, atque aptatis genio concentibus delectari. Quo certe subsidio id vel maxime effecerat ut taedium omne identidem adveniens dulcissima voluptate depelleret, & quidquid bonis est adversum exercitationibus perjucunda animi relaxatione leniret. In ea vitae ratione id praesertim legendo, meditandove sibi praescripserat ut non contemneret parva, sine quibus magna consistere nequeunt, neque minuta quaeque scientiarum omnium, atque exilia negligeret, dum grandia sedulo, studioseque consectaretur. Vnde quod sibi datum fuerat temporis ad scientias comparandas, id ille non jam, ut plerique juvenum, in amicitiae consumsit periculis, ac reliqua saeculi vanitate; quin potius senilis quaedam jam tum in eo maturitas apparebat, nihil ut ferme susceperit investigandum, quod non ad perfectam illustrationem proprio labore per-

du-

duxerit. Quis non miretur ejusmodi scientiarum amorem strenui animum juvenis pervasisse vehementius, ut persaepe dictitantem quis audiverit nihil adinveniri sapientia praestantius, jucundius nihil, eamque, si oculis cerneretur, amores sui excitare posse planè mirabiles? At enim cur tantus sapientiae amor in Giacomellio? Quia nempè veritatis scientiam, quae philosophia dicitur, calluit universam. Perspexerat ille quidem esse hanc vitae ducem, virtutis indagatricem, expultricemque vitiorum, atque ipsam peperisse olim urbes, in vitae societatem dispersos homines, & in tectis sylvestribus abditos congregasse, ut inde iis litterarum, vocumque communione conjunctis inventrix evaderet legum, ac magistra fieret morum, & disciplinae. Eum vero id temporis sacris initiatum mysteriis, & ad sacerdotale munus, sicuti ardenter optaverat, properantem, praestantemque doctrina advocat Romam humanissimis verbis municeps fama percelebris Forteguerrius. Ille autem patriam, parentes, amicos valere jussit, suamquè sibi felicitatem tacite gratulatus eam in urbem libentissime commigrare non renuit, ubi aucta subsidiorum copia id tandem potuit, quod Pistorii nunquam propria inopia potuisset; siquidem ad doctiorum hominum sectanda vestigia se ipsum alacritate mirabili, & occulto quodam animi ardore sentiebat impelli. Socium ibidem studiorum, & adjutorem adjungit Fabronio, qui ob eximias animi, ingeniique dotes a Clemente XI. Romanorum P. M. purpuratorum PP. collegio fuerat nuper adscriptus. Et licet ab indocta quorumdam aemulatione invidam aliquam subiisset statim acerbitatem, & non levem molestiam, haec tamen inter discrimina ejus constantia haud parum enituit. Verum etsi laetus in eam

 per-

perrexit urbem ingeniorum altricem, fautricemque percelebrem, eam initio perpessus animi aegritudinem oculos cum ad paternos lares, ubi primi ordinis homines multa pollicebantur, tum ad Pisanam academiam, ubi honorificum sperare jussus docendi munus quietum, pacatumque vitae genus potuisset amplecti, identidem retorquebat. Tantum reapse abest ut innata quaedam desit sapientioribus etiam mortalibus trepidatio; quin potius ancipiti cogitatione distracti quo propius ad supremum rerum suarum culmen accesserint, eo longius a tanto fortunae periculo abhorrere videntur. His spontè neglectis, omnique abjecto, generosa ut virtus solet, displicentis animi taedio, non alio tandem eam in urbem consilio sese accersitum meminit Giacomellius, nisi ut veram in lucem prodiret hominum, scientiisque sublimioribus, & liberalibus artibus dum vacasset, in oblatis sibi libentius conquiesceret proficiendi occasionibus. Quibus fretus vir non indiligens nihil omnino intentatum reliquit, ibique moram trahens ne quid sibi ipsi ad animi deesset culturam, neu elaberetur occasio proficiendi, utiliora quaedam, quorum cognitione jamdiu caruerat, non perfunctorie, ut plerique solent, addidicit idiomata, quibus alienas interpretaretur cogitationes. Huic quoque litterario subsidio consultum oportuit. Tantam impendisse verbis operam aetate adhuc integra visus est, non satis ut temporis ad studendum rebus penè suppeteret, rursusque tantum in rebus locasse laboris, ut ad verborum acquisitionem vix tempus relinqueretur. Qua re per Fabronium animadversa Giacomellii opera in iis usus est difficultatibus enodandis, quae Romam inter, ac transalpinos quosdam a recta fidei semita temere aberrantes viguerant. Viderat enim

rem

rem non occurrere ullam tam arduam, tamque diffi-
cilem, è ſacro maxime, ac civili jure manantem,
quam ſuorum ſocius, adjutorque ſtudiorum, atque peru-
tilis contubernii communione ſibi conjunctus non per-
ficere ſeſe poſſe generoſa quadam alacritate conſideret.
Haec eo tempore Giacomellius. Neque mirum ſi ma-
gno paullatim penes Romanos in honore eſſet, quum
ſcriptorum qua ſacris, qua profanis rebus excellen-
tium genus perſpicerent adinveniri nullum, in quo
non videretur diligentiſſime verſatus. Graecos reve-
ra pervolutabat aſſidue, nocturna verſabat, diurna-
que manu Latinos, atque id in cauſſa fuit, ut per-
multa, quae dixit, & ſcripſit eum declararent magnae
ſapientiae virum, qui Atticos aequare poſſet erudi-
tione Graeca, & latinitate Romanos. Iis tamen infen-
ſus ſcriptoribus, quorum libri cultiores ſaepe urbes
pervadunt, atque in juveniles manus facile in iis ma-
xime regionibus obrepunt, ubi quaedam acerrime de-
bacchatur quidlibet opinandi, ſcribendique licentia.
Novos aliquot philoſophos ingenio malo, pravoque,
quotquot noſtra tulit aetas, intolerabilis ſuperbiae a
doctis viris inſimulari theologia duce jam viderat, at-
que eam ob rem adductos eſſe in invidiam religionis,
atque incredulorum infamia conflagraſſe. Comiter qui-
dem excipere ſolitus diſcendi cupidos, beneque mora-
tos adoleſcentes, atque optans ut eorum in ſtudendo
alacritas minime relangueſceret, nil antiquius habuit
quam optimis eos recreare conſiliis, atque efficere ut
crebri eſſent in ſtudiis, & morum integritatem dili-
gerent; ſeverus tamen in corripiendis indoctis, alacer
in exhortandis; alienus inſuper ab eorum conſortio,
qui etſi ſtudiorum praeſidio ad opes nitebantur, &
gloriam, magis imperitorum plauſu, quam veri con-

† † ii. ſcien-

ſcientia delectarentur, atque iis maxime inſenſus, qui factioſis praediti moribus nulla quum explorata rerum ſpe niterentur, tamen perfricta fronte auderent optata pro certis venditare, ac ſublimioribus fraudolenter inhiare muneribus. Pergratus reapſe Forteguerrio, Fabronio, caeteriſque, quibus beneficium aliquod referebat acceptum, interiore grati animi ſenſu commovebatur, hominum aliquot illiberalitatem objurgans, atque ſocordiam, qui beneficia aſperitate verborum, ac torvis oculis in odium adducunt, eo ſermone uſi, ea ſuperbia, ut impetraſſe poeniteat. Nemini planè dubium alienas introſpexiſſe cogitationes perquam facile Giacomellium, & civiles ſcientias adeptum de natura humana, de moribus, de effectibus ſagaciter diſputaſſe. Amicos non aſſentatoria fraude, ut moris eſt, ſed ingenue excolebat, permulta docens dum prudenter interrogaret, ſuamque etiam ſine fuco tradens ſapientiam omnem dum interrogantibus reſponderet. Hic autem ſic ſe gerebat, ut communis infimis, par viris principibus videretur. Illud revera primum fortunae munus quod in eam potiſſimum urbem contulerit ſeſe, in qua quum olim domicilium orbis terrarum eſſet imperii, ſanctior ipſa religio ſedem inde locavit ſuam, deque abjecta infidelitate ſtrenue triumphavit, atque eamdem quaſi patriam haberet, & dominam; hoc vero probitatis ſpecimen, atque ſapientiae, quod quum in ea degeret, quae antiquitate, humanitate, doctrina caeteris antecelleret, communem exiſtimationem fuerit aſſequutus. Quantopere autem auxerit ejuſmodi vim exiſtimationis multiplex, eaque perelegans elucubrationum aliquot recitatio in capitolinis conventibus habita, ubi ex inſtituto majorum de artium optimarum laudibus habendus eſt ſermo,

haud

haud facile dictu est: Satis enim dixisse fuerit quod quum de picturae, sculpturaeque praestantia sermonem die quadam injecerit, tam bene demonstraverit, tam apposite Giacomellius philosophicis eas artes, ac geometricis disciplinis majorem retulisse perfectionem acceptam, ut a sapientibus viris, quotquot adfuerant, communem plausum, communemque probationem extorserit. Verum ut rei quoque erat antiquariae peritissimus publicum aliquod vel in quirinali coetu praebuit Graecae, Romanaeque specimen antiquitatis, quod ei monumentum peperit aere perennius, nullaque temporum injuria intercidendum. Sic liberalitate usus primorum virorum, atque amicis bene juvantibus Romana itidem ita paravit, illustravitque litteratorum collectanea, quae Romae conficiebantur, ut si quid novum è difficilioribus erutum tractationibus attente perlegens quispiam, docte non minus, quam eleganter vidisset expositum, ejus rei scientiam regerere non dubitasset in Giacomellium; siquidem nova, bene quum oculis subiiciuntur, ingenerant & admirationem, & voluptatem. Tantae proinde virtutis fama, quae Romam universam pervaserat, vel in primis fuit caussae cur ejus familiaritatem per superioris ordinis homines conquisitam Romanus ipse Pontifex familiaritate quoque sua subcisivis horis nobilitaverit, & aureum illius calamum in rem suam litterariam non semel traduxerit. Is erat ea tempestate Benedictus XIV. è Lambertinia gente, qui consueverat non jam cum garrulis, indoctisque versari, verum cum hominibus summa doctrina fulgentibus, & ipsemet rei sacrae cujuslibet indagandae, atque illustrandae cupidus proponere de quo inter se invicem disputarent. Ea erat prudentissimi senis, & sapientissimi

prin-

principis oblectatio . Jamque omnes dici vix posse animadverterant quantum sacrae praesertim litterae tanti praesidis ope juvarentur . Ipse etenim ne in umbratili vitae genere, ut fieri plerumque adsolet , languerent ingenia , instaurato hominum doctissimorum consessu regiae domus fores avide , strenueque reseravit, & quorum antea privata usus erat consuetudine, eos publico veluti hospitio honorificentissime censuit excipiendos . In adeundis vero principibus viris ea semper fuit Giacomellii sagacitas , & mira solertia, cunctas ut negligeret aulicorum molestias, eorumque contumaciam philosophica constantia retunderet, indignationemque non pertimesceret . Hanc ob rem permultis arrisit ejus vitae ratio, quam summis ipse laudibus jam exornaverat Lambertinius , per quem accersitus quum fuerit quasi novae societatis a se instauratae moderator effectus est . Quare in publicis hisce conventibus, quibus academiae sacrae inditum nomen, de re aliqua sermonem instituens Giacomellius , utpotequi non mirifica modo vernacule loquendi gratia, sed pari facundiae, ingeniique laude commendaretur , rapiebat ad se communem omnium admirationem . Quam quidem vel ea extorquere ut quum maxime visa sunt, quae non solum Italice, Latineque , sed Graece quoque complexus est . Eum revera ad facilem optimarum rerum imitationem natura ipsa produxerat. Quum enim assidua imbutus scriptorum doctrina excellentium lectione animum adiiceret ad scribendum , cuncta , quae mente comprehenderat, rerum selectiorum exempla , non verborum tantum nitore, sed & sententiarum dignitate referebat . Tantum in eo fuerat flumen ingenii , tanta dicendi , aut scribendi vis, tantaque copia , quae non

exor-

exornare ſolum, ſed veteres etiam eloquentiae magiſtros adaequare potuiſſet. Quando autem in libris elegantioribus, Latinis praecipue, ſermonis floſculos, verborumque leporem ſtudioſe captaſſet, ita elegantem Plauti, Terentiique ſcribendi rationem amplexus eſt, prologos ut vel ipſe confecerit eorumdem ſcriptioni perſimiles. Noverat ipſe quidem Latini elegantiam ſermonis Tulliano more quaerendam, illiuſque culturam ab exteris quibuſdam deſpectui fortaſſe habitam potiori jure ad Italos pertinere. Ea etenim noſtra quum fuerit, ſcriptoribus noſtris blandita eſt, & eos ubique amplexata, apud nos degit adhuc, non hoſpes, non peregrina, ſi non omnibus numeris omnino ſervatis, certe minime deletis. Neque ab antiquis abſtinuit exſcribendis MSS. Codd. neque unquam profanas prorſus deſpexit lucubrationes dum ſacris incubuit. Etſi enim Chryſoſtomum illuſtravit, Modeſtum, Philonem, non abſtinuit tamen ab iis interpretrandis, aliquibus itidem Italice, aut Latine vertendis, quae a Caritone, Aeſchylo, Sophocle jactata fuerunt in vulgus. Itaque gratia, & exiſtimatione quum Romae floreret primorum virorum, quibus placuiſſe non ultima laus eſt, difficile dictu eſſe poteſt utrum plus ipſe incorruptis ornatus litterarum praeconiis virum quemque coleret praeſtantiſſimum, an ipſe plus diligeretur a viris principibus. Nulli fides ejus, nulli opera, nulli res familiaris defuit; intactus ab avaritiae, atque fallaciae ſordibus nonnullos pro viribus aere proprio, multos conſiliis optimis, complures ſcientia non vulgari locupletavit; quum inſuper ejus comitas non ſine ſeveritate eſset, neque gravitas ſine facilitate. Sed ab omni quoque faſtu, moribuſque imperioſis quum abhorruerit vehementer, adeo cum digni-

gni-

gnitate miscuit lenitatem, ut censorium si praeseferre debuerit supercilium neque de existimatione suavitas, neque lenitas quidquam de dignitate detraxerit. Vsus est familia, si utilitate judicandum est, optima, si forma, vix mediocri. Namque in ea erant viri bono praediti ingenio, foeminaeque sapientes, quibuscum erat consanguinitate conjunctus. Neque tamen domesticorum erat quisquam, quem aut aliqua scientiae sublimioris, aut cultioris idiomatis praecepta non docuerit Giacomellius. Propriam revera industriam nusquam locatam melius arbitratus est. Quod quidem jucundissimum quum scitu fuerit uni, qui ob nobilitatem, atque divitias ex viris erat principibus in orbe Romano, obsecravit eum, atque obtestatus est propriam vellet ne filiam nuptui postea tradendam sanioris educationis principiis imbuere. Neque abnuit, id unum scilicet ratus quod ultroneam detrectare alios erudiendi occasionem illiberale omnino, & subrusticum videri potuisset; quin ejus potius domum quum litteratus hospes impleverit, foeminae ingenium praeceptis quum è divinis Codd. atque è sacro aliquo Augustini, Ambrosii, Hieronymi, Thomae, Gregorii, Basilii libro, tum è profana, eaque selectiori Quintiliani, Ciceronis, Plutarchi, Senofontis, Isocratis tractatione decerptis ita exposivit, ut & in usum boni, & in speciem populo esset. Docuit sanè industriorem adolescentulam litteras, jura, & leges optimus institutor, quippe qui in animum induxerat suum adeo morum scientiam ab ea percipi debuisse, ut nobilium reliquae foeminarum sibi esse illius similes impensius expeterent. Eam profecto fides, fama, virtus, decusque nusquam deseruerunt, atque optimae quaeque avide exoptarunt eam doctrinam sibi. Id reapse totum

tum

tum gaudio exsiliens praestiterat Giacomellius, animo reputans Romanam scilicet foeminam filiorum matrem inde evasuram summa cura excolendam. Quod quidem tanto animi ardore censuit peragendum, ut dum eam liberalibus imbueret disciplinis vetus Corneliae Gracchorum matris exemplum renovare videretur. Pergratum Roma ipsa suspexit egregium virum Passionejo prae caeteris, Assemannio, Lucchesinio, Antonellio, Bottario, aliisque bene multis, quos omni prosequebatur officio, & penes quos modestia, suavitate morum, eloquentia, eruditione sublimiores familiaritatis tenebat gradus, atque benevolentiae. Quod quidem ostendit quantopere conciliet animos hominum non doctrina solum, sed comitas etiam, affabilitasque sermonis; quum semper itidem de omnibus bene sensisset, neque in eo fuisset unquam in alienis factis, dictisve interpretandis ulla temeritas. Litterariam hujusce viri clientelam compararunt sibi complures absentes fama percelebres, perscripserunt epistolam quampiam qua obsequii, qua eruditarum plenam quaestionum, quos inter memorare lubet Moneliam, Corsinium, Genuensium, & Algarottium: Responsum illico nacti sunt per familiares epistolas cum Latino tum populari sermone exaratas, uno impetu fusas, uti habebat in more positum, raro admodum bis lectas, ferè nunquam bis scriptas, sed ut primum fluxerunt, eruditione tamen exquisita, sanoque rerum judicio undique diffluentes. Sed multiplicia quum essent quae ab eo exarata sapienter per manus omnium circumferri videbantur, nil sanè supererat aliud nisi ut ejus scientiae fama in dies percrebescente P. M. hominem tam bene de re litteraria meritum, & sacro PP. Augg. senatui apprime carum

perquam honorifica conditione in secretioribus tractandis seligeret aulae Romanae negociis. Nec mora. Latinis a Clemente XIII. praeficitur epistolis ad principes conscribendis, quo munere egregie functum non aequasse modo rebus, atque dictione alios, verum (quod dictum audacius non videatur) horum vel bene multos ea tempestate superasse indubitatum est. Quum namque in sublimioribus doctrinae fontibus diu haeserit, plurimarum cognitione rerum compleverat animum, & jampridem ad humanae, ingenuaeque doctrinae modum, usumque scriptione pereleganti temperaverat, atque subegerat. Ceterum summis in re litteraria perfunctus laboribus operae pretium esse duxit pro rerum opportunitate candorem, munditiemque Augusteae aetatis non inani gloria ductus, sed injuncti sibi dignitate muneris, epistolis jungere. Meminit ille scilicet quantum Romanorum gloria Pontificum per Sadoletum cumprimis, Bembum, Antonianum, in quorum locum suffectus erat, adaucta fuerit, quantumque in abstrusioribus agendis scriptione optima negociis Pontificiae dignitati accesserit majestatis. Quod si in epistola qualibet perscribenda mirae fuit solertiae, ac non in rerum modo perceptionibus efformandis, sed & in ideis acquirendis, judiciisque clariori prorsus ordine disponendis excelluit, id factum quod nempè philosophica studia maturiori etiam aetate non praetermiserit, & geometricum pulverem nondum excusserit. Ac ne veritas in respondendo, agendoque (ut fieri solet) odium pareret, ita eam cum cautione conjunxit, ut de industria ab omni ambiguitate, atque obscuritate verborum calamum ablegaverit suum, incertumque sermonem omnem fuerit detestatus; barbaras itidem ar-

tes

tes, & ſubdolas oderit mendacii fraudes, ſatis ut appareret quantum inter prudentiam ſcientia comparatam, & calliditatem arte fraudolenta conquiſitam interſit. Jamque ſenectutem vir ſummus attigerat, quam ut adipiſcantur omnes optant, eamdem (tanta eſt hominum inconſtantia) accuſant adeptam. Quamobrem ad ſummos, promeritoſque honores evectus, maximeque Chalcedonienſium Pontifex renunciatus, aetatem licet ſubſtineret ingraveſcentem, tamen ſtudia nunquam praetermiſit, ea praeſertim, quae ſenectutem ipſam oblectant. Quid enim eſt ea ſenectute jucundius, quae juventutis ſtudia non negligit? Ejus certè inſederat animo, Cyrum nempè eo ſermone, quem moriens habuit, pernegaſſe ſenectutem ſe unquam ſenſiſſe ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Igitur nullus homini ſeneſcenti fluebat, evolabatque dies quin vividiori diſcendi cupidine diffluens venuſtioribus ſtudiis adiiceret animum. Quum inſuper inſequentibus annis ejuſmodi ſtudia tenacem propoſiti virum coegerit impenſius excolere inopinatus quidam conatus adverſae fortunae, utpote quae, ſi furentem inſtabilitate ſua aſpectum praeſeferat, ne honeſtis quidem, auctiſque dignitate viris parcere ſolet. Illa enim infauſto effecit auſpicio ut res tam proſperas, tamque magnificas ſubita conſecuta fuerit commutatio, quod repentino ſcilicet impetu quem paullo ante muneribus auctum praeſtantioribus multum extulerat, ipſa demergere viſa fuerit. Fato neſcio quo factum ut quae proſpere ceſſerint praeſtantiſſimum virum debuerint in infortunia coniicere, & acquiſitis orbatum muneribus denuo ad litterarium otium traducere. Neque in re hujuſmodi expedit diù immorari, quum nihil eorum, quae narrantur, perſpicuum

 ſit,

ſit, ac videatur indignum alienam obterere famam incertis rumoribus. Eam vero indubitatum eſt ſuapte natura praeſetuliſſe indolem Giacomellium, ſtudiis indè perpolitam ſublimioribus, quae in cauſſa fuerat ut vel minima rerum diſcrimina quum promptius introſpexiſſet, ea ad veri cognitionem, acquiſitionemque traduceret, & ad mores hominum ſaepiſſimè conformaret. At doctrinae non ſemper fortuna comes. Rerum quippè humanarum inconſtantiam, quae vel homines decipit ſapientiores, optimi ſenis animum ita immutaſſe conſtat, & ad dubiam traxiſſe, fluctuantemque ſententiam ut difficilius, aliqua de re quum cogitaverit, ſibi acquieſcendum illico eſſe cenſuerit. Verebatur enim aliquando ne, ſi proprias cogitationes omnes hominum opinioni patefeciſſet, minus gratus, ſi quaſdam reticuiſſet, minus obſequens videretur. Neque fuit temere quod ejuſmodi cogitationum viciſſitudinibus ſervire debuerit, ut quietum, ſi fas eſſet, pacatumque animum dum optaſſet nihil unquam de ſcientiarum amore remitteret. Quaelibet tamen in irritum cecidit divinatio. Omni namque humano conſilio longè eſt altior divina vis. Quaedam interea alias gradatim exceperunt animi aegritudines vix, ac ne vix quidem ſolis humanae prudentiae conatibus abiiciendae. Quo factum nullam ut quum habuerit quietis ſpem reliquam, ſibi quoque ſumma aerumnarum varietate dejecto accedere tandem ſuſpicaretur repentinum aliquod malum, omniumque maximum. Actum revera de ſummo viro, de conquiſita tranquillitate actum. Accidit enim ut eo repente oblivioni tradito ſpes omnis ſublimiorum fortaſſe dignitatum, quae oculis ad gloriam properantis obverſabantur, paullatim fatiſcere, & tandem

dem obſtupeſcente mundo corruere viſa fuerit. Vnde, ut ſunt humana, non abſque moleſtia inopinatum Giacomellii fuit otium, tametſi litterarium, & cum dignitate. Aéquam tamen cupiens rebus in arduis ſervare mentem in opportunum advocata remedium religione, quae veros comitatur ſapientes, non jam irarum plenus excanduit vehementer, ſed hoc ejus inſedit animo, quod ſcilicet ignoſcere aliis perfectae eſt, cumulataeque virtutis. Ignovit profecto, eamque, ut potuit, aequanimitatem temperavit, ſuperavitque triſtitiam longè aliis infeſtam, luctumque terrificum, quo alii facile contabeſcunt, totamque alacri, invictoque animo ejus belli procellam ſubſtinuit, id ſecum reputans homo variis muneribus egregie functus, atque obtrectatorum incurioſus, & negligens quod non rerum diverſitas diſcrimen facit, ſed animorum. Quare hoc unum ſatis erit dictum, ex quo intelligi poſſit quantus ille fuerit. Non modo autem nullum in rebus adverſis detrimentum exiſtimationis fecit, verum penes ſapientes, cordatoſque homines, quoad vixit, virtutum laude crevit. Neque vero quod male cecidit male conſultum putavit, quum novis ſemper in ſtudiis otioſus a rebus publicis non vulgare ſolatium quaeſitum iverit. Sed tamen, ut homo erat, animo re inopinata perculſo, & annorum adjecto cumulo, languentibuſque paullatim corporis viribus, feſſus itidem angebatur magis ab ſtudiis animus, atque extremus inſtabat vivendi terminus, ad quem placide explendum virtute ſua beatus mentem, animumque paraverat vir praeſtantiſſimus. Vnde quum ſibi perſuaſiſſet deſperatam eſſe penitus valetudinem, atque intus ſerpere morbum omni arte majorem, quem ipſe unus valdè

fu-

furentem ſentiret, noſceret praeterea nemo, ſalutarem a Deo ſumma conſtantia expiationem, & indulgentiam ſibi decedenti precatus eſt. Hinc ingraveſcente valetudine, cujus fere nullam ſpem reliquam fecerat magiſtra medendi ars, divina jam hoſtia refectus, & ſacro delibutus oleo, omneſque ſacros ritus, qui ſunt morientium ſubſidia ultima, fideliter exequutus, annos aeternos in mente habuit planè deſperatus a medicis, quibus ereptum praeſidium omne, quo mortifero morbo conſulerent. Igitur a fervida bile ex anfractibus jecoris prorumpente, viſcerumque vitalium latebras permeante ſubitam humores verſi ſunt in putredinem adeo nervis infenſam, mortiſque miniſtram, ut ab ea latius diffuſa extinctus tandem fuerit Giacomellius ille, qui in divinarum, humanarumque rerum cognitione pares habuit fortaſſe perpaucos. Haec de viro celeberrimo. Romae obiit xv. Kal. maii an. MDCCLXXIV. Clemente XIV. Chriſtianorum P. M. quum annos vixiſſet laborum plenos LXXVIII. menſes VII. dies V. & ne ejus oſſa operoſum premeret ſepulcrum, neve inter luctum arderet ambitio, parentalibus perſolutis in S. Petri, ſicuti juſſerat vivens, communi tumulo donatus eſt. Jamque funus acerbum pios bonorum omnium animos conſternavit. Ehu dolor! Quis non daret lacrimas? Tu vero, felix Giacomelli, qui non vitae tantum laude, ſed etiam opportunitate mortis memorandum tui exemplum, ac deſiderium poſteris reliquiſti, placide quieſcas, & ſi permultos inglorios oblivio citius obruet, tuarum certè virtutum memoria apud omnes ſuperſtes erit. Fuerat ille quidem egregia forma, corpore valdè robuſto, venuſtoque; grato, plenoque jucunditatis, ac dignitatis aſpectu, ut cui-

vis

vis iniiceret admirationem sui ; crine itidem ruber , elata fronte, vivacibus oculis , inceſſu gravi, modeſto geſtu . Efficax in eo fuerat ingenium, & ſtudium ad animos hominum demerendos; quum inſuper munditiem corporis adhibuerit non odioſam , neque exquiſitam nimis , quae tamen inhumanam , & agreſtem fugeret negligentiam . Non vulgaris enituit in eo comitas ex vultu, ſermone , conſuetudine, neque mira in ore hilaritas defuit, in congreſſu urbanitas , atque facilitas , in agendo lenitas, atque ſuavitas. Vir certè fuit ſummus , omnique dignus honore, ac veneratione , quem virtus maxime commendavit, quum animum geſſiſſet, qualem omnes ſemper obtinuerunt, quos ad commune bonum ſapiens natura produxit ,

INDEX.

AN-

1.

ANDRIA.

TITVLVS.

ACTA . LVDIS . MEGALENSIBVS . M. FVLVIO . ET . M. GLABRIONE . AED. CVR . EGERVNT . L. AMBIVIVS TVRPIO . ET . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS . MODOS FECIT . FLACCVS . CLAVDI . F. TIBIS . PARIBVS DEXTRIS . ET . SINISTRIS . ET . EST . TOTA . GRAECA MENANDRV . EDITA . M. MARCELLO . ET . C. SVLPICIO COSS. AN. AB. V. C. DLXXXVII. ANTE . XPTVM . NATVM CLXII. ACTA . DENVO . ROMAE . AB. ACADEMICIS LATINIS . IN . THEATRO . COLLEGI . SALVIATI . MENSE MAIO . AN. MDCCXXXVII.

PLACVIT .

EX ANDRIA.

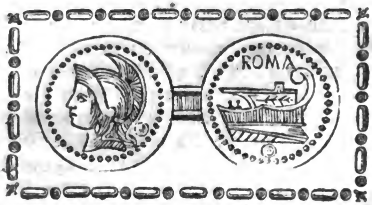
Obsequium amicos, veritas odium parit.
Act. I. sc. I. v. XLI.

Ingenium est omnium
Hominum a labore proclive ad lubidinem.
Act. I. sc. I. v. LI.

Dum in dubio est animus paullo momento huc
illuc impellitur.
Act. I. sc. V. v. XXXII.

Facile omnes quum valemus recta consilia
aegrotis damus.
Act. II. sc. I. v. XI.

Amantium irae amoris redintegratio est.
Act. III. sc. III. v. XXIII.

ANTONI MATANI

AD IOANNEM STRANGIVM EPISTOLA.

VENETIAS.

EN fidem exsolvo, mi Strangi, Giacomellii dum prologos in Terentium, atque versiculos una collectos, illustratosque evulgaturus eorum aliquem nomine, uti spoponderam, praesidioque tuo volui condecoratum. Et quia sedulam persaepe animadverti studiose dedisse te operam ne quid laborum meorum tibi esset ignotum, propterea non dubito quin illud maneat alta mente repostum, de quo studium ejusmodi quum animo volutarem, per me superiore autumno certior es factus. Neque est cur mecum ulla tibi sit familiaris expostulatio, quod prius scilicet promissis non steterim, fluxamque, ut ajunt, gesserim fidem. At velim illud pro certo habeas occupationibus factum meis ne quam dederam liberare illico valerem. Cave igitur putes rescribendi officium aut illiberali oblivione, aut ulla omnino inhumanitate mea praetermissum. Viget adhuc satis superque memoria tui olim in Etruria degentis, ad quem accedebam nunquam, quin instructior abirem. Tu planè non ignoras quàntam me in laetitiam conjecerit semper ejusmodi recordatio. Pudet, ingenue fateor, tam sero ad epistolas rescribere tuas; ast complusculis ignoscas velim, quibus distineor, meditationibus, quae in caussa esse aliquando solent quominus erga amicos sim tam officiosus quam vellem. Sed quoniam litterae tuae, si quandò alias, nunc me oblectarunt maxime,

 po-

poſtquam renunciatum mihi eſt te patria fuiſſe digreſſum, atque Venetias muneris honorificentiſſimi, quod tibi fuit ab Anglorum rege demandatum, exercendi gratia conceſſiſſe, his utpotequae ſuavitatis plenae ſunt, & amoris, ubi primum licuiſſet, erat in animo ſatisfacere. Et quoniam inventae illae ſunt ut noſtrarum reddantur interpretes cogitationum, atque certiores faciamus abſentes ſi quidpiam ſit, quod eos ſcire aut noſtra, aut ipſorum interſit, iiſdem amice denuo tecum loquor, tui ut ingenii, quo mirifice delector, venuſtam itidem contempler imaginem. Quis litterariis Strangii laboribus non ſubſcripſerit? Doctioribus hominibus ſubſcribunt omnes, eoſque adſciſcunt ſibi quaſi propinquitate conjunctos. Certe ego ad prologos quod attinet ſic ſtatuo, nullam ab ſingulari humanitate tua unquam perliberalis amoris in me tui notam inſigniorem ea exhiberi potuiſſe, quam opinioni te meae ſubſcribens declaraſti. Iamque ceſſit res è ſententia. Tu vero rem, ut ſoles, acu tetigiſti, quum noveris ſcilicet quantum Giacomellio (quum Giacomellium dico, idoneum latinitatis judicem dico) cumprimis auctore humaniorum litterarum profecerint ſtudia; ea ſiquidem eam in lucem venere, quae malevolorum invidiam, improborumve calumniam non pertimeſcit. Quae ne a me temere dicta fortaſſe arguas, velim tecum animo reputes ſcriptionem ejus candorem, munditiemque Auguſteae aetatis praeſeferre, atque ita Plautinos eum adoptaſſe lepores dum ſeſe ad ſcribendum appulit, elegantiamque calluiſſe Terentii, ut pene incertus ſis utrum res comicas ipſi exhibuerint melius, an ipſe potius uberius expreſſerit. Haud aliter ab eo judicabis fuiſſe praeſtitum, qui Tul-

lia-

lianum ſcribendi morem dum quaeſitum iret, oculos ad Plautum, Terentiumque identidem retorquebat. Nec minus accurate ſcriptionem ille ſuam multa prius litura coercitam vel a minutulis barbariei maculis tuebatur, quam qui pretioſis ornati veſtibus via lutulenta coguntur incedere. Sapiebat ille quidem pleno pectore. Crede meo periculo; atque haec quum ſcribo recentioribus Giacomellii prologis in caelum elatis ne putes me parvipendere quae alii ſcripſerint ex veteribus, quos quanti quiſque facio. Venio ad propoſitum. Neque ab re facturum me judico ſi verſiculos ad te mittam, quibus populo edictum de Andriae, Adelphorum, & Phormionis fabulis agendis. Eos leges, opinor, perlibenter, quos magnifice, ſolideque homo Latinae linguae probe gnarus, ac de re litteraria cum Graeca, tum Latina meritus ut cum maxime abſque ullis verborum oſtentatiunculis aetate adhuc florente conſcripſerat. Fidelibus videbis ſubjectum oculis doctiorum hominum quidquid Romae peractum dum populus ad ſpectandas invitaretur hujuſmodi fabulas, quae utilitatem redolent ſummam ſingulari cum elegantia conjunctam. Age vero inter comicos veteres quam pauci utiles ut Terentius, & elegantes! Ego non invitus conceſſerim vel inter tragicos cum Graecos, tum Latinos Terentianam deſiderari perſaepe moderationem, quae utilitatis, & elegantiae plena quum ſit inſtruit ſimul homines, & delectat. Te enim non latet alios multa indomito quodam fervore criminari laudibus exornanda, haud pauca vero alios, miſera certe ductos ambitiuncula, ſeu mavis irrequieto animi impetu verbis efferre, quae nonniſi improbanda duceret quiſpiam. Anne vides, ut ex multis exemplum con-

geram

geram singulare, penes Graecos in more fuisse positum ut eorum nonnulli modo foeminas singularibus ornarent commendationibus, modo verbis, scriptisve proscinderent maledicentissimis, atque ab eis ita abhorrerent, eo ut nomine caeterorum infamia Graecorum facile conflagraverint? Non ita Terentius, Giacomellius non ita. Sed rem, uti est, ipse vides. Eam tenes; gaudeo, & volupe est mihi. Haec tamen nunc persequi, tametsi paucis, placuit; ita nimirum ut non distincta singularum rerum enumeratio videretur habita, sed delectus. Ad animadversiones quod attinet a me exaratas magnam sanè rem, dicerem etiam audacem, sum aggressus, ad quam timide me fateor accessisse. Tuum ergo erit veniam dare mihi si quod in exploranda vel Terentii, vel Giacomellii mente peccatum admiserim; humani namque nihil a me alienum puto, planè conscius calamo fuisse opus magis callido, magis diserto, ingenioque ad majora prorsus idoneo. Id vero per me ideo praestitum vides, ne data detrectarem ab amicis consilia, neu ipsi renuenti mihi socordiae alicujus inurerent notam. Nec plura. Quid enim è re visum est ingenue aperui. Vtinam operam nostram, quantulacumque futura sit, tu saltem, mi Strangi, aequo animo accipias, qui noveris scilicet me ne tantillum quidem laudis quaerere, mea si forte non displicuerint; omnem itidem gloriolam iis relinquere, qui putidiusculo, pusilloque animo quum sint, exsiliunt gaudio, ambitione inflantur, popularem quotiescumque auram aucupentur impensius. Hem! Tu vero hunc si probabis laborem, meam nusquam locatam melius arbitrabor industriam. Ego etenim venditarias quasdam odi semper, ineptasque eruditae vani-

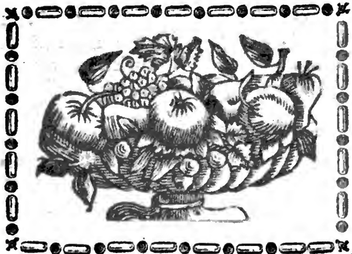
tatis

tatis fallacias. Vnde meum non improbabis consilium, ac si male consultum quidpiam videbitur haud iniquo animo feres, & veniam dabis. Quod quidem per te sperare licet, propterea quod arctissimo jungimur vinculo antiquae benevolentiae, quam multo reddit arctiorem Anglicana sapientum societas, cujus in album relati naturalia fovere studia non praetermittimus. Sit nostrum, vel dum humaniores litteras colimus, scriptisque delectamur elegantioribus, ipsam quotidie magis qua observationibus, qua experimentis interrogare naturam, aliquam assidue ejus vocem elicere, sensum interpretari prudenter, atque illius concelebrare sapientiam in dies. Vt enim nonnisi tundendo extundas ignem è silice, ita ex abditis quibusdam ejusdem thesauris nonnisi res illas, quas sinu veluti studiose celat, vehementi licet conatu, haurire possis. Et quoniam nil tam difficile quin quaerendo investigetur, tu planè vides, quippe qui totus fere es in observationibus perficiendis, qui fieri possit ut insperata magis accidant saepe, quam quae speres. Dictum sapienti sat est. Tu interim, amicorum optime, tota de re quid sentias velim me commonefacias, & si me amas labores ama, & studia. Cura ut valeas. De quibusdam a me institutis experimentis, quibus naturalis historiae augeatur utilitas, scribendi occasio dabitur litteris proximis, ac caetera, quae sumus polliciti, propediem expectabis. Pauculas certe asservo quaestiones in commentarios relatas, de quibus te faciam certiorem, ut si quid forte profecerim perquam accurate explores, atque perpendas. Compluria forsitan introspexissem si mihi divitiarum fuisset affatim. Eo namque sum ab invida fortuna detrusus, ardens ut illa philosophiae na-

tu-

turalis magis, ac magis percipiendae cupido, quae me olim invaserat, ob rem domi angustam identidem deferbuerit. At id quoque, fateor, placide, moderateque ferendum. Neque possum modo paucis plura proloqui. Scire aveo an observationes tuas è naturali depromptas philosophia, eas maxime, quas in litore Italici maris olim instituisti, ad praelum paraveris; Stenonis itidem commentarium, ut mihi superioribus annis innueras, ad finem perduxeris. A te multa anxie expectantur, quae nonnisi ab summa virtute, summoque ingenio expectanda sunt. Noli quaeso post tot exantlatos labores frustrari communem expectationem. Velim mihi ad omnia rescribas, eripiasque otium è summis occupationibus, ne occasionis praetervolet opportunitas. Audin' tu? Rescribe quam primum. Cave putes ullas mihi litteras gratiores quam tuas. Sed finis, ne re, quod ajunt, sit major accessio. Si quid per me curari tibi velis audacter imperato. Etiam, atque etiam vale.

PISIS PRID. NON. MAI MDCCLXXVI.

VER-

VERSICULI

QUIBUS POPULO EDICTUM EST DE ANDRIAE ADELPHORUM ET PHORMIONIS FABULIS AGENDIS.

Q Vos jam latinae (*a*) ſuavitas (*b*)
Comoediae (*c*)

Ce-

(*a*) Latinas Terentii comoedias una jam, aut altera, mox plures exceperant Plautinae, maximeque Aulularia, Miles, Pſeudolus, Rudenſque, velut ipſa declarant verba Giacomellii *Verſic. in Heautont. & Phorm.* Illarum cum ſuavitas, leporque, tum venuſtas, & elegantia iis non diſplicuerat, qui Romanae praeerant Latinorum academiae. Eam privato conſilio ab ſtudioſis juvenibus Romae inſtitutam Clemens XII. Chriſtianorum P. M. ſuo confirmatam praeſidio tutelae commendavit purpuratorum PP. Antonii Gentilii, ac Nerei Corſinii, quumque perſpectum habuiſſet Latinae cultores eloquentiae ſola Pontificii patrocinii, atque beneficentiae ſpe ali potuiſſe, inſtitutum probavit edendi veteres comicorum fabulas. Hinc publica auctoritate anno MDCCXXXVII. in theatro collegii Salviati Andria primum eſt habita, actaeque denuo Adelphorum, & Phormionis fabulae, triplicem ut afferrent voluptatem ſpectatoribus, qui Latinam coluiſſent eloquentiam. Reliquae demum annis inſequentibus actae, omneſque editae juxta Vaticanum exemplar, cui verſio Nicolai Forteguerrii Piſtorienſis olim adnexa fuerat.

(*b*) Penes comicos, tragicoſque Graecos legitur paſſim γλυκύτης, & penes Latinos aliquando *ſuavium*, atque *ſuavitudo* non ſemel. *Thais mea*, inquit Thraſo, *meum*

ſua-

ſuavium ! Quid agitur ? Terent. Eunuch. Act. III. ſc. II. v. III. *Age* (ſunt Sagarinii verba) *mulſa mea* ! *Suavitudo ! Salta* . Plaut. Stich. Act. V. ſc. v. v. XIV.

(*c*) Comoedia , quam vindemiae tempore inventam tradidit Athenaeus *Deipnoſ. L.* II. *c.* I. & quam aſſerente Heinſio *Dramatic. n.* IV. a vetuſtiſſimis derivatam fuiſſe bucolicis traditum eſt *Evanth. De tragoed. & comoed.* a κῶμος, ſive κῶμος , ut putat Voſſius *Inſt. poet. L.* II. *c.* XXII. deſumpta videtur . *Gyrald. De comoed. n.* III. Chamos enim nocturnarum veluti commeſſationum inſtitutor quondam a Moabitis renunciabatur , atque ejus in ſacris Codd. mentio fit . *Num . C.* XXI. *v.* XXIX. *Reg. L.* III. *c.* XI. *v.* VII. Eam vero primum apud Athenienſes viguiſſe conſtat, utpotequi per vicos adhuc diſperſi in unum compelli locum, & congregari laeti, alacreſque conſueverant , ibidemque rudibus primum , incultiſque carminibus hominum maxime potentiorum vitia perſtringere. *Donat De comoed. & tragoed. n.* X. Sed etſi pervetuſta eſt fabularum agendarum origo, eaſdemque cum apud Graecos , tum Romanos viguiſſe, atque in nationes alias earum irrepſiſſe uſum non ignoramus , tamen penes vetuſtiſſimam Hebraeorum gentem altum hac de re ſilentium . Perſpectum quidem habeo Iudaeorum ſynagogis interfuiſſe aliquando fabulatores , ſic dictos quod in moralibus quibuſdam fabulis explanandis , atque exponendis adlaborarent , & tales inter Iſmaelitas praeſertim , & Idumaeos fuiſſe traditum eſt incolas Merrhae , & Theman . *Baruch. C.* III. *v.* XXXIII. Eorum vero ſynagogae , ſeu ſcholae , quarum antiqua non videtur origo , ut animadvertit Sigonius *De republ. Hebraeor. L.* II. *c.* VIII. conclavia erant iis haud diſſimilia, quae a Graecis προσευχαί dicebantur *Act. Apoſt. C.* XVI. *v.* XIII. ſive domus congregationis , veluti loquuntur thalmudiſtae *Tenzel. de proſeuc. Iudaeor.* ubi legis , morumque praecepta magiſter aliquis è rabbinorum conſeſſu delectus docere populum conſueverat . *Maimonid. De fundam. leg. p.* LIX. Habuiſſe autem quamdam cum theatris Graecorum ſimilitudinem ex Lightfootio *Hor. thalmudic.* Seldeno *De jur.*

nat.

nat. Wallaejo *Comm. in Act. Apost.* aliisque deducitur bene multis; sed ignoratur sanè num scenicum quidpiam ibidem repraesentaretur; siquidem Ionathamius in Aramaea versione Babylonici thalmudis §. XXXIII. ludos dumtaxat commemorat Romanorum. Prioribus tamen Christianorum temporibus ideo despectui coeperunt haberi theatra, quod ea apud gentiles quum essent nationes veluti synagogae quondam fuerant penes Israelitas, loca videlicet instruendis, erudiendisque populis consecrata, aequum profecto erat per SS. Patres vituperari eos, qui in unum maxime convenissent, ubi propagata quaevis instructio valdè monitis Christianorum adversaretur. Antiquas vero Graecorum comoedias mediae, novaeque exceperunt *non sine multa laude*, ut inquit Horatius *De art. poetic.* v. CCLXXVIII. easque Romani togatas (sit verbis venia) praetextatas, palliatas inde vocarunt *Ferrar. De re vestiar. P.* II. *L.* IV. *c.* I. quae nil aliud esse debuerant nisi vitae imitatio, speculum consuetudinis, imago veritatis. Ejusmodi profecto sunt quae inter Latinos a Terentio praesertim jactatae fuerunt in vulgus, quaeque ita comparatae videntur, ut neque extumescant ad tragicam celsitudinem, neque abiiciantur ad mimicam vilitatem. Eas vero non a nomine tantum, ut Phormionem, & Hecyram, atque a loco, veluti dicendum de Andria, desumptas agnoscimus, sed a facto etiam, quemadmodum est Eunuchus, & ab eventu, uti demonstrant Heautontimorumenos, & Adelphi. Quod si novarum nomen propriis indidit Terentius comoediis hoc factum quod *veteres fabulas*, ut cum Scaligero loquar, *Livii Andronici dicimus, Pacuvii medias, Terentii novas, quia hic postremo seculo, ille prisco, Pacuvius medio natus esset.* De comoed. & tragoed. C. III. p. XXV. Eas quidem novas comoedias prae caeteris Faernius restituit *adjutus* (ut verbis utar Silvii Antoniani, quibus ipsas Faernii fabellas S. Carolo Borromejo nuncupavit, quibusve Latinus Latinius Andream Masium jam compellaverat) *cum aliquot Codd. ope, tum veteris cujusdam scholiastae, qui apud canonicos S. Petri* (Romae nimirum) *in bibliotheca tamdiu latuit*,

 ut

Cepit lepor (*a*), venuſtas (*b*), elegantia (*c*);

Parata (*d*) jam voluptas (*e*) eſt vobis triplex.

Vobis princeps Terentii Andria dabitur (*f*)

Nunc

ut penè omnibus ſeculis ignoratus nunc videatur primum in lucem prodire. Faernii vero emendationes Petrus evulgavit Victorius, falſumque propterea eum Terentii Codd. fuiſſe nactum, ac luculentiſſimam editionem, ut ait Bentlejus *Praef. in Terent.* Victorio procurandam reliquiſſe morientem, quum a Borromejo ſuperſtite conſtet ejuſmodi fuiſſe munus eidem Victorio demandatum, *niſi forte* (quemadmodum animadvertit Lagormarſinius *Adnot. in epiſt. Pogian. T.* II *p.* CCCLXI.) *id dicere, idque unum intelligi Bentlejus voluit Victorium poſt Faernii mortem editionem Terentii illam curandam ſuſcepiſſe*.

(*a*) Pro pulchritudine interdum accipitur, & quum rem lepidam dicimus ad pulchrum quidpiam alludere videmur. Sic Terentianus Pamphilus *lepidum* vocavit, ſcilicet pulchritudinis plenum, *patrem*. Andr. Act. V. ſc. IV. v. XLVI.

(*b*) Feſtivitas, gaudium, ſeu mavis ſuavitas, quod Terentiana demonſtrant verba, quibus cum Parmenone, Bacchideque loquutus Pamphilus *quis*, dixerat, *me eſt fortunatior, venuſtatiſque adeo plenior*? Hecyr. Act. V. ſc. IV. v. VIII.

(*c*) Dum Gnatho Phaedriam apud Terentium alloquitur, Chaereamque *dixin'*, exclamat, *ego vobis in hoc*, milite nimirum Thraſone, *eſſe Atticam elegantiam*? Eunuch. Act. V. ſc. IX. v. LXIV.

(*d*) *Parata a nobis ſunt*. Terent. Adelph. Act. V. ſc. III. v. I. Vid. *Scribon. Flor. ex Terent.*

(*e*) Vid. *Giacomell. Prolog. Adelph. v.* I.

(*f*) Dare fabulam idem eſt ac rem facere; quae re-

Nunc primum item ut nova: deinde Bacchanalibus
Quae proxumis (*a*) est acta ludis (*b*) Phormio,

Ea

referri possit ad ludos scenicos. Nam veteres etiam comici pugnam in theatro dabant, quando praeliantium militum legiones volebant repraesentare. Hinc Pythias in Eunucho Terentii *dabit hic*, inquit, *aliquam pugnam denuo*. Act. V. sc. II. v. LX.

(*a*) Pro praeteritis. *Mensibus sex, vel septem prorsum non vidisse proxumis, nisi nunc*. Terent. Eunuch. Act. II. sc. III. v. XLI.

(*b*) Ludi vox persaepe a Terentio legitur usurpata, & ipsemet ludum simul, & jocum, ut comici est, non raro jungit; ipse itidem Giacomellius temperatam esse dicit lenitatem liberalibus jocis. *Prolog. Phorm. v.* XCVI. Hinc Parmeno Terentianus *ludum*, ait, *jocumque dices*. Eunuch. Act. II. sc. III. v. VIII. Quod quidem passim penes scriptores. *Nae tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus, & jocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur*. Liv. Hist. Rom. L. XXVIII. n. XLII. *Lusus illa, jocosque putas*. Martial. Epigr. L. IV. ep. XLIX. Praeter Andriam omnes penè Terentii fabulas, Eunuchum scilicet, Heautontimorumenon, Adelphos, Phormionem, Hecyramque bacchanalibus ludis Romae fuisse actas adposita iisdem demonstrat inscriptio, sive titulus, quo de cujuslibet actione edictum populo est. Eos vero ludos ad nos usque traductos in honorem Bacchi victoriam ex India deportantis superstitiosa olim gentilitate Graeca probatos, & Romae etiam Plauti, Terentiique tempore peractos, a M. Valerio Flacco, & M. Portio Catone CSS. sublatos asserit Livius *Hist. Rom. L. XXIX. n.* VI. eosque saniori quoque senatui ob scelera inde perpetrata displicuisse constat.

S.

S. Augustin. De civit. Dei L. VI. *c.* IX. His autem temporibus, quibus minori, ut creditur, vacant periculo renati jam bacchanales ludi, ne Romanae juventutis mores forsitan vitiarentur, utque ipsa severioribus ab studiis fessum recrearet animum, provida, sapientique Giacomellii, aliorumque hominum consensione consultum studiosi ut juvenes tempus in Latinis agendis comoediis insumentes solatium in virtute quaererent, & a pravis errandi occasionibus abstinerent. Haec dum scribo memoria non modo viget adhuc bacchanalium ludorum, qui pene in omnibus aguntur Italiae urbibus, & theatralibus jungi consueverunt spectaculis, sed Pisani maxime ludi ad XI. Kal. Majas hujus anni MDCCLXXVI. jam celebrati. Ludos persimiles vidit olim Graecia, sibique nepotes honori duxerunt atavos memorare ex olympicis, isthmicis, pythiis, nemaeiis admodum triumphantes. At enim quid externa requirimus, quum domesticis abundemus? Et quoniam Romani veteres minime Latinas improbarunt agendas fabulas quando megalenses, apollinares, capitolini, aliique ludi celebrarentur, sic Pisanis ludis Italicae etiamnum aguntur fabulae, ut cum jocari volens Pisana juventus pugnare discat, tum qui ad ludum spectandum è regionibus aliis certatim confluunt variis quoque recreentur spectaculis. Ceterum sicuti conficta bella magis placent, haud ingrata visu est publica illa bene valentium hominum concertatio vetustate percelebris, cujus per Etruriam, Italiamque fere totam fama percrebuit, quae cives Alpheo junctos sanguine ad gloriam excitat singularem. Vid. *Borgh. Oplomach. Pisan.* Hanc identidem Pisani gerunt, ut instituto majorum terra, marique olim pugnantium prosperis elati rebus ad bellicosa & ipsi excitentur facinora. Sed ea legenda, quae Odisius congessit Licurius, seu Raynerius Bernardinius Faber *De Pisan. pont. lud. eleg.* Atque utinam Graecorum, Romanorumque memores triumphorum Atticae, Romanaeque disciplinae fiant imitatores. Quare optandum veteribus ut instituti moribus ferociores hostes (si qui forte irrumpant) a propriis finibus arceant, barbarosque

Ea referetur (*a*) iterum: Adelphos, quam annus eſt (*b*)
Quum ſpectaviſtis (*c*), denuo ſpectabitis.
Qui largiter (*d*) benigni (*e*) rebus omnibus
Stu-

que praedones Piſana littora circumſpectantes coniiciant in fugam, atque avorum, atavorumque, qui ſingularis fuere in re militari praeſtantiae, retineant gloriam, & novo in dies rerum bene geſtarum adjecto cumulo augeant. Laudem vero iſthanc longè maximam eorum poſteri è virtute *acceptam alent*, *tuebiturque aeternitas*. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr.* I. *v.* XLVI.

(*a*) Phormionis fabulae proprios praepoſuit verſiculos Giacomellius, quos infra apponere ſuo loco non negligam. *Hecyram* (ſic lego penes Terentium) *ad vos refero..... refero denuo*. Prolog. Hecyr. v. XXIX. XXXVIII. Retulit Hecyram Terentius in ſcenam ut denuo ſpectaretur; neque aliter intelligenda res eſt, quidquid viſum aliis fuerit. Videndus tamen Weſterhovius, qui ann. MDCCXXVI. & MDCCXXXII. Terentii editionem vulgavit Hagae Comitum, ad quam correctiorem reddendam XIII. adhibuit Codd. MSS.

(*b*) *Annus eſt*. Terent. Heautont. Act. II. ſc. II. v. XI.

(*c*) Ideſt *probaſtis*, *exploraviſtis*. Quae quidem ſumpta locutio a III. Viris monetalibus *δοκιμασταῖς*, ad quos nummi ſpectandi deferebantur. Spectare vero fabulam idem videtur ac ejuſdem repraeſentationi intereſſe. *Spectandum... det*. Plaut. Aſinar. Act. IV. ſc. I. v. XXXIII. Qui autem fabulam ſpectat in animum inducat ſuum ſcholae intereſſe, ubi ratio traditur vitae emendandae. Nam *μεμνημένον*, ut cum Plutarcho loquar *ὡς οὐκ εἰς θέατρον οὐδὲ ᾠδεῖον, ἀλλ' εἰς σχολὴν καὶ διδασκαλεῖον ἀφῖκται τῷ λόγῳ τὸν βίον ἐπανορθωσόμενος*. *De audition. p.* XLII.

(*d*) *Argenti largiter*. Plaut. Rudent. Act. IV. ſc. IV. v. CXLIV.

(*e*)

Studio, consilio (*a*), opera (*b*) nos juvistis (*c*); item
Qui vos large expleamus (*d*) hilaritudiue (*e*),

Nil

(*e*) *Benigne praebeatur*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. II. v. II.

(*a*) Ipse Terentius in Charini persona testatur quod *facile omnes quum valemus recta consilia aegrotis damus*. Andr. Act. II. sc. I. v. XI.

(*b*) *Tum tu igitur paullulum da mihi operae*. Terent. Eunuch. Act. II. sc. II. v. XLIX. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr.* II. v. III.

(*c*) Terentianam Chremetis dicendi rationem legerat Giacomellius quando scripsit *consilio, opera nos juvistis*, eo quod ille dixerit Menedemo *consilio, aut re juvero*. Heautont. Act. I. sc. I. v. XXXIV. Quod quidem vel a Tullio video dictum quum *consolando*, ait, *aut consilio, aut re juvero*. Epist. famil. L. X. ep. VII. Vid. *Menag. Disc. sur l' Eautont. de Terenc.*

(*d*) Apud Terentium: *Expleam animum gaudio . . . animum ut expleret suum*. Andr. Act. I. sc. II. v. XVII. Act. II. sc. II. v. II. *Voluptatem expleat* (Minellius legit *explicet*) . . . . *exple animum*. Hecyr. Act. I. sc. I. v. XII. Act. V. sc. I. v. XXIX. Quod vero ad Terentianam attinet dicendi rationem, qua constat Davum ad Pamphili adspectum se fassum esse quod animum expleret gaudio. verba illa *expleam animum gaudio* sacram sapere phrasim adnotavit Westerhovius *Comm. in Terent. Andr. p.* LXXXVI. quippequi apud S. Ioannem *C.* XVI. *v.* VI. invenerat Christum dixisse discipulis debere tristitiam eorum converti in gaudium, & apud S. Paullum *Ad Timoth. Ep.* II. *c.* I. *v.* VI. legerat eum desiderio teneri videndi Timotheum, ut gaudio impleretur.

(*e*) Vox penes Plautum familiaris. *Quid . . . . te obsecro*

Nil ad laborem reliqui nobis fecimus :
Namque optime (*a*) optimis optimam operam dare;
Id demum nobis deputamus (*b*) optimum(*c*).

secro, tam abhorret hilaritudo? Cistellar. Act. I. sc. I. v. LXVI. *Onera te hilaritudine*. Mil. Act. III. sc. I. v. LXXXIII. *Vt in ocellis hilaritudo est!* Rudent. Act. II. sc. IV. v. VIII.

(*a*) Sumitur pro *opportune*. Thaidem inducit Terentius Chaereae dicentem: *Optime adest ipse frater!* Eunuch. Act. V. sc. II. v. LXVI. *Ob come a tempo* (en Forteguerrii versionem Italicam) *giunge qui suo fratello*! At quum legisset Plautum Giacomellius habuit quem imitaretur. Apud eum namque Mercurius alloquitur Sosiam dicens: *Optumo optume optumam operam das*. Amphitr. Act. I. sc. I. v. CXXII. Eam vero dicendi rationem penes poetas, comicos praesertim, ac tragicos, saepius invenio, quam in iis scriptoribus, qui alienos graphice mores exponere, optimamque vivendi rationem repraesentare quum voluissent ad solutam orationem decreverunt confugere. Quod idem dicito cum de Graecis, tum Latinis, quorum exemplaria nocturna, diurnaque manu versantur humaniorum litterarum cultores.

(*b*) *Egomet mecum has rationes deputo*. Terent. Adelph. Act. II. sc. I. v. LIV. Alii in MSS. Codd. legunt *puto*, eamque lectionem non rejecit Farnabius, qui idem ac *voluto*, *computo* esse putavit. *Not. in Adelph.* Conferri merentur Terentii editiones, quas cum Harejus Londini an. MDCCXXV. tum Bentlejus Cantabrigiae an. MDCCXXVI. correctiores aliis reddiderunt, atque adnotationibus illustratas. Neque aliter legitur in Terentii Cod. membranaceo. Heilsbronnensis bibliothecae. Insuper *meam herus operam* (sunt Parmenonis quaerelae) *deputat parvi pretii*. Hecyr. Act. V. sc. III. v. I. In quinque Leidensibus MSS. & in Bodlejano, Trajectino, Markiano, Lipsiensi, et Boendermakeriano nihil post vocem *deputare* immutandum censuit We-

 ster-

ſterhovius. *Comm. in. Terent. Hecyr. p.* CMLVIII. Non ita fortaſſe in Lugdunenſi, Veneto, Pulmanniano, Argentoratenſi, aliiſque bene multis.

(*c*) *Ego viderim.... optimum*. Terent. Phorm. Act. II. ſc. III. v. XX. Triplex, quadruplex, & quandoque multiplex ejuſdem vocis repetitio ab Latinis prologis aliena non eſt; quum eadem fere ratione, qua de juſto, & bono loquitur Plautus, loquatur de optimo Giacomellius. *Juſtam rem* (haec dictio Plautina) *& facilem eſſe oratum a vobis volo. Nam juſte ab juſtis juſtus ſum orator datus. Nam* (ſermonem proſequitur) *injuſta ab juſtis impetrare non decet; juſta autem ab injuſtis petere inſipientia eſt*. Prolog. Amphitr. v. XXXIII. Inſuper bonum, malumque inter ſe invicem conferens *mala malis*, inquit, *ut qui mali ſunt habeant mala, qui boni bona; bonos quod oderint mali ſunt mali; malos quod oderint boni bonos eſſe oportet*. Prolog. Pſeudol. v. III. Hac ſanè ratione etſi Plautum utilia permulta laconico, ut inquiunt, congeſſiſſe ſtylo nemo non videt, idipſum tamen fatetur quiſpiam vel a Giacomellio fuiſſe praeſtitum, quippequi hos abſolvens verſiculos a me illuſtratos, quibus edictum populo de variis agendis Terentii fabulis, non pauca anguſtis contineri finibus voluit, quae ſolutam reſpuunt orationem.

FINIS VERSICVLORVM IN ANDRIAM
ADELPHOS ET PHORMIONEM.

HAL-

HALLERIO SVO MATANIVS S.

BERNAM.

ANnus est vigesimus, vir optime, ex quo mutua nos jungit benevolentia. Eam vero in dies foverunt epistolae complures, quibus factum aliqua ut invicem studiis daretur nostris accessio. Ast miratus sum vehementer jamdiu initum inter nos familiare commercium nunquam medicinae, & anatomiae, vix ac ne vix quidem naturalis historiae, fines praetergredi fuisse ausum. Attamen in eo recte video magnam tibi positam laudem si bene de reliquis scientiis, & artibus omnibus mereare. Anne ita comparata est studiosorum natura omnium, dissimilia melius ut aliquando diligant studia, atque aliena dijudicent, quam quae animum quotidiano pabulo recreant? Nunc autem, pace tua dixerim, de medicina, de anatomia, de naturali historia ne verbum quidem. Quid? Modo de rebus comicis (obstupesces, fateor) amice tecum loqui animus est, atque his novus occasionem praebuit prologus in Terentii Andriam, quem lepide olim, eleganterque conscripserat Giacomellius. Id facturus videor me non leviter commoveri qui suspicer risum abs te forsitan extorquere, perinde ac si me hominem studiis deditum severioribus è domestico, & umbratili vitae genere declinasse, & ad theatralia spectacula, a quibus ego calentibus quoque annis abhorrui, me denique ipsum contulisse judices. Cave ita sentias. Vix tamen adducor ut credam. Joco haec

dixi tibi volens, lubensque ridiculi caussa. Patiaris quaeso tui auctoritate comicam hanc magis, ac magis me tueri scriptionem, quam certe non improbabis spero, quum ea è calamo exciderit viri praestantissimi, cujus sapientiae celebritas statim ac ex Italicis excessit provinciis fieri nequit quin ad municipes advolans tuos Helvetiorum illico fines pervaserit. Andriae argumentum complectitur ejusmodi prologus aptioribus expressum formulis, ac me quidem judice nullatenus a Plautina, & Terentiana scribendi ratione diversum. Stupore quodam, pene dixerim, afficior, quo & ipse forsan afficeris, animo volutans eum Latinum perfecte non minus, quam vernaculum sermonem calluisse, Atticasque adeo enucleasse dictiones, ut eas ex uberrimo Graecorum fonte parce detortas minime fucatis artis praesidiis ad veram traduxerit, ac genuinam Italicorum, Latinorumque similitudinem. Ejus revera insita erat animo non vulgaris quaedam alacritas, industria prorsus mira, linguarumque probe addiscendarum summa celeritas. Nae tu vides nativam inter, & arcessitas linguas haud exiguum esse discrimen, quum ab incunabulis ipsis haec, quam cum lacte pene ebibimus, familiaris reddatur, atque domestica; illae nonnisi moroso fastidio, atque improba exercitatione molliantur, & consuescant nobiscum; haec itidem firma semper haereat, atque constans; illae memoria excidant quam saepissime, avolentque facile mobiles. Jamque satis verborum est. Et ne videar operam ludere jam res per se ipsa loquitur, quam quidem satius agnosces, opinor, si tantillum de industria in manibus oblatum gestaveris prologum, ac delibatum impensius aliis exaequaveris: Aedes enim, ut fertur, paratae, expolitaeque

exa-

examussim laudant fabrum. Ibi Atheniensem hominem prodire voluerat in scenam Terentius cognomento Chremetem, aetate gravem, & Phaniae cujusdam fratrem, qui commigrare quum deberet in Asiam, filiolam unicam, cui Pasibulae inditum nomen, fraternae fidei credidit. Fortuitam quidem hanc rem ad vivum, ut inquiunt, declaratam, expositamque videbis per Giacomellium. Magnos vero id temporis excitatos in Graecia bellorum tumultus effugere Phania dum vellet, in Asiam, ipso auctore Terentio, cum puellula navigat ad Chremetem. Atrox interea initio prologi commemoratur tempestas, qua de repente concitata, saevientibusque ventis ita exaestuat mare, ut confracta navis in Andrum insulam ejiciatur. Hospitio comiter ibidem receptus non multo post vita fungitur, relictamque sibi Pasibulam hospes vocare Glycerium coepit immutato nomine, eaque pari studio cum Chryside filia ingenuis instituta moribus ipse quoque abiit ad plures. Atque ut accuratiorem servet fabulae ordinem Giacomellius ad relictam convertit sermonem Chrysidem. Ea enim deserta, egensque abrepta secum Glycerio Athenas navigat, atque inde labore victum quaeritans quum vitam aliquandiu lana, telaque tolerasset, cum blanditiis victa complurium amantium, tum pollicitationibus (ut forma erat egregia, simulque premebatur inopia) quaestum corpore facere incepit: Adeo verum, uti vides, quod rara est concordia formae, atque pudicitiae. Scriptorem autem nostrum heic eleganter perstringere animadvertes quae fusius ab Mureto, strictimque ab Apollinari congesta quum fuerint, Andriae vides argumentum efficere, ac vinculum fabulae. Nec temere factum, dictumve. Ad

eam

eam namque quum clanculum ventitaret Pamphilus quidam Simonis filius leniſſimis moribus, ac liberali praeditus ingenio adoleſcens Glycerii amore perculſus animum explet ſuum, vitiat virginem, gravidamque factam ſibimet uxorem fore dat fidem. Sed vide quaeſo, amice ſuaviſſime, quomodo ſe res habeant. Filiolam aliam, ut Giacomellium perſequar ſcriptitantem, Philumenam nomine, Chremes uxorem Pamphilo dare cupiens eo inconſulto Simonem patrem, ſenem nimirum, illum quidem agreſtem, ac truculentum alloquitur; atque ambo poſt tranſactum negotium nuptiarum diem conſtituunt. Age vero, mi Halleri, quam multa in hoc prologo dicta familiariter, quam multa perſpicue, venuſte, ſuaviter, quam multa prudenter è comicis ſumpta veteribus, quae ſi perpendens attentius ad Latinam conferas linguam, eorum facetiis, leporibus, amoenitatibus mirifice famulantur. Inopinatum tamen, ut rem proſequar, demortuae Chryſidis funus multum acerbitatis fingit Terentius ſubtriſti peperiſſe Glycerio, qui parum abfuit ut in ignem coniiceret ſeſe. Non enim, ut foemina erat, fuiſſe illi putandum erat ferreum pectus, nec dura praecordia, non ex ſilice natam Hyrcanas aluiſſe tigres. Quo factum ut Simo ob excitatos inde rumuſculos haud levi ſuſpicione perſtrictus, & de filii tandem amore certior redditus alienis eum amoribus jam implicitum ad nuptias celebrandas dum impelleret vehementius, illius angeretur animus tam paterno pudore, quam data fide. Interea eloquenter de more innuit Giacomellius Charinum amicum Pamphili ancipiti cogitatione diſtractum, ſed tamen Philumenae irretitum amore, ut diſturbet nuptias, eum enixe rogitare eam ne ducat. Quid, rogo, apte magis

gis, atque concinne poterat enunciari, quam quod fuerit peractum a Giacomellio? Adeo verum quod ea facilius, quae pluscula sunt lenitate sermonis aspersa, in animos illabuntur. Hoc denique velim animo reputes quod prologo ad exitum properante non minus quam caetera dictum oportet, advenientem scilicet Davum vafro alioquin servum ingenio fallere veteratoria industria unumquemque, assentari, mentiri, jactare amicitias, & clientelas, incredibilia polliceri, alere credulitatem. Hinc, ut sunt humana, ex falsis veras penè nuptias per fallaciam factitat imprudens, eodemque tempore Glycerium parit, turbae concitantur maximae, neque unus desinit maledictis alium discerpere. Vin' ridere? Chremes denique obviam procedens filiae eam invenit, omnes paullatim in aliorum sensu delinitis vicissim animis conquiescunt; uno verbo res procedit ex sententia, promissa exsolvunt; Charino nubit Philumena, Glycerium Pamphilo, hisque concordi animo gestis hilarem illam traducunt diem. Sic Terentium vides fabulam claudere, prologum absolvere Giacomellium. Sed & ego, amice suavissime, hanc scriptitando epistolam defessus sum, ac suspicione ducor te quum legeris hoc Andriae argumentum a me tam verbose descriptum fessum fore. De animadversionibus meis prologo adjectis quod cogites nihil est, propterea quod festinanter minus, opinor, maturari per me debuerant. Quod si minus placuerint, eas me neque obstupescente, neque, ut solent alii, aegre ferente repudiabis. Attamen praeterquamquod plus otii non habui, non is ego sum, qui in tantam doctiorum interpretum lucem prodire quum audeam, iis elate nimis exaequari velim. Absit. Lu-

bens

bens, volensque in opellis meis, quantulaecumque sint, sponte me abdidi, ingenui, si non sapientis, hominis fama contentus. Seaussurium, virum cumprimis doctum, ut valdè ames te rogo, quippequi cum suavissima conjuge magni Bonneti filia superioribus annis pervagatus Italiam de te multa retulit, quae singularem attulisse mihi fateor voluptatem. Ad VII. Kal. Majas perlatum est ad me, quod mihi jucundissimum repente fuit, litteratum hominem, nescio quem, praeteriisse Pisas, ut inde Insubriam pertransiens Helvetiam appelleret. Illico quaesitum ivi, plateas perreptavi, diversoria, gymnasia, bibliothecas, ut haberem cui alias ad te scriptas darem epistolas; sum defessus quaeritando, nusquam inveni; res tamen, quae temere obtigit, iniquo licet animo ferenda fuit, quod graviter, ac permoleste acceperim abiisse. Ad socios meos cum Gottingensis, tum Bernensis academiae mittam aliquid quando plus otii habuero. A me omnia in te studia, officiaque, uti soles, expecta. Non fallam opinionem tuam. Tu velim tibi ita persuadeas nil esse minimum, quod ad te quum pertineat mihi non gratius sit quam meae res omnes. Vale Helvetiorum decus, parum dixi, decus Europae, decus aetatis nostrae, & perge scriptione ipse tua institutum probare, meisque favere conatibus, si non inutiles judicaveris.

XIII. KAL. IVN. MDCCLXXVI. PISIS.

PRO-

PROLOGVS ANDRIAE
DICTVS
QVVM FABVLA DARETVR POPVLO.

NE cui ſit aegre (*a*) veſtrum paullulum hoc morae
Neu taedium afferat, tantiſper (*b*) dum ſuo
Se quiſque noſtrum ornatu (*c*) exornat, & parat (*d*),

Et

(*a*) Quaſi dicat *ne cui veſtrum grave*, *aut moleſtum ſit* a Terentianis phraſibus non recedens. Demea enim ſenex Micionem ſenem alloquitur, & in haec verba prorumpit: *Aegre eſt*. Adelph. Act. I. ſc. II. v. LVI. ſcilicet moleſtum eſt mihi eum (de Aeſchino loquitur juvene) luxu perditum vivere. Sed Antipho adoleſcens alteri adoleſcenti, cui Phaedriae nomen fuit, *fuiſſet*, ait, *tum mihi illos aegre aliquot dies*: Phorm. Act. I. ſc. III. v. VII. *Alquanti giorni* (ſic Italice reddidit Pagninius Piſtorienſis) *avrei patito*. Sed Italicas alias expedit inter ſeſe conferre verſiones, eas maxime, quae per Chriſtophorum Roſarium, Joannemque Juſtinianium, duaſque foeminas, Fiammettam nempe Malaſpinam, & Ludovicam Bergalliam, quarum altera ementitum ſibi ſumpſit Irmindae Partheniais nomen, peractae ſunt.

(*b*) *Tantiſper cavet*. Terent. Adelph. Act. I. ſc. I. v. XLV. *Tantiſper hic ego ad januam conceſſero*. Plaut. Aulul. Act. IV. ſc. v. v. VI.

(*c*) Pro *apparatu* juxta Terentianam dicendi formu-

lam

Et nomen (*a*) fabulae, quam acturi (*b*) nunc
ſumus,

Et

lam, cui archaiſmi nomen indiderunt rhetores. Ipſe enim Terentius Davi perſonam referens *video ..... in aedibus*, inquit, *nil ornati*, ſcilicet *ornatus*. Andr. Act. II. ſc. II. v. XXVII. Vid. *Lymberger. Verſ. German. Andr.* Gnatho autem exclamat coram Parmenone: *Quid iſtuc, inquam, ornati eſt?* Eunuch. Act. II. ſc. II. v. VI.

(*d*) *Paraſti te*. Terent. Eunuch. Act. II. ſc. II. v. IX. *Ita paret ſeſe*. Hecyr. Act. I. ſc. I. v. XI.

(*a*) Haec ſagaciſſimus prologi auctor quum proferret Latinam comicorum reſpexiſſe videtur ſcribendi rationem. Nam iiſdem fere verbis, etſi negandi animo, Plautus *non argumentum*, dixit, *neque hujus nomen fabulae nunc proloquar ego*. Prolog. Pſeudol. v. XVII.

(*b*) Fabulam agere idem eſt ac eamdem recitare, ac repraeſentare, neque ſemper ridiculum quidpiam ſignificat, etſi contra ſentit Lucianus ἑτέρου δράματος ἥπτετο &c. Nigr. c. XXX. Hinc inſcriptiones, quae ſingulis praefixae ſunt argumentis comoediarum Terentii, eo factae videntur conſilio, ut cum certum exſtaret quaſi earum teſtimonium, tum moneretur juventus de conſuetudine, quae viguit apud Romanos in ludis megalenſibus maxime, funebribus, Romaniſque repraeſentandis. *Servitus obnoxia* (en quomodo fabula orta eſt) *quia quae volebat non audebat dicere, affectus proprios in fabellas tranſtulit*. Phaedr. Fabul. Prolog. L. III. v. XXXIV. Ad inſcriptionem vero quod attinet, ſeu titulum fabulae, monendum cenſeo veteres titulos a me fuiſſe praemiſſos Giacomellianis verſiculis, atque prologis ab iis non longe diverſos, qui Terentianas praecedunt fabulas a Weſterhovio, Minellio, Farnabio, aliiſque illuſtratas. Sed tamen diverſum quidpiam inijciendum putavi, quod tamen commentus non ſum de mea ſententia. Etſi enim parum in Andriae, & Heauton-

Et argumentum (*a*) proloquar (*b*). Elegantias (*c*)

Qui-

tontimorumeni titulis immutandum censui, non diffiteor tamen nonnihil in reliquis adinveniri a vetustiori Codd. MSS. lectione dissentiens. Atque ut exempla aliquot conferam in compendium, atque nonnulla è variantibus proferam decerpta lectionibus, jam constat legi consuevisse in Eunuchi titulo *modos fecit*; MS. vero Parisiense habet *modulavit*, atque insuper *tibiis duabus dextris*. licet MS. Venetum habeat *tibiis duabus, dextra, & sinistra*. In Adelphis autem haec intercedit varietas: *Funebribus* in MS. Romano *funeralibus*, additque MS. Parisiense *quos fecere Q. Fabius Maximus &c.* Pro *Sarranis* legitur in MSS. Veneto, & Parisiensi *Lidis*, sive *Lydiis*, & *Sarranis*. In Phormione pro *Romanis* alii legunt *consularibus*. In Hecyra tandem pro *megalensibus* legendum alii putant *Romanis*, *consualibus*, & *cerealibus*; pro *data* MS. Romanum supplet *relata est iterum*, atque in MSS. Veneto, & Parisiensi additur *data ludis funebribus*. Quod quidem exemplum esto.

(*a*) Argumentum proloqui idem est ac praefari, sive in prologo declarare quid repraesentetur in fabula. Prologus Grecis πρόλογος antecedens est elocutio fabulae, diciturque συστατικὸς si poeta, vel fabula commendetur, αναφορικος, quo aut adversariis maledicta, aut gratiae populo referuntur, ὑποθετικὸς fabulae argumentum exponens, μικτὸς cuncta haec in se continens. Factum id omne in Terentianis ut quum maxime prologis animadvertitur, atque in iis etiam, quos illustrare conamur elucubratos a Giacomellio. Neque semper opus fuit antiquis comicis esse spectatores uno tantum contentos prologo, quum duplicem aliquando ab Terentio ipso, ut in Hecyra, legamus confectum, atque inceptis jam fabularnm actionibus immiscere alterum necesse fuerit. Quod quidem

 prae-

Qui veterum amant, & deliciis hujusmodi
Delectantur, diu est cum acriter, & propemodum

Quo-

praestitum a Plauto novimus, eo quod miles dum ageretur gloriosus altero ineunte fabulae actu novum proloqui debere argumentum existimaverit, ut quo magis rerum augebatur novitas, aures eo attentiores praeberentur ab spectatoribus. Invaluit tamen mos vario ut carminum metro Latini loquerentur actores, maximeque jambicis, uti rhetores ajunt, & trochaicis versibus, etsi de Terentio, qui asserente Rufino grammatico *prologos trimetro didicit componere versu*, contra sentit Tanaquillius Faber. *Obs. misc. ad metr. Terent.* Terentiana est vox *non qui argumentum narret ..... Non ita dissimili sunt argumento*. Prolog. Andr. v. VI. XI. *Ex argumento facta est simplici*. Prolog. Heautont. v. VI. *Terenzio l' ha fatta* (ita Fabrinius) *d' una materia semplice*. Insuper ne *exspectetis argumentum fabulae*. Prolog. Adelph. v. XXII. *Sed de argumento ne exspectetis fabulae*. Plaut. Prolog. Trinum. v. XVI.

(*b*) Plautina dicendi ratio : *Nunc quam rem oratum huc veni primum proloquar*. Prolog. Amphitr. v. L. *Non argumentum, neque hujus nomen fabulae nunc proloquar ego*. Prolog. Pseudol. v. XVII. Non hic solum hanc imitatus est rationem dicendi Giacomellius noster, sed etiam in Phormionis prologo v. XCVI. dicens : *Neque exspectetis argumentum ut proloquar*. At Phaedrus ipsemet *quam dulcis*, inquit, *sit libertas breviter proloquar*. Fabul. L. III. fab. VII. v. I. Hoc vero Andriae argumentum per Sulpicium Apollinarem carminibus olim elucubratum elegantioribus, & ab Mureto soluta expositum oratione ipse quoque in gratiam juvenum concinnavit, deditque elegantia suaviori, ac venustiori lepore exornatum.

(*c*) *Dixin' .... esse Atticam elegantiam ?* Terent.

Eu-

Quotidiano pene nos convicio (*a*)
Efflagitant Terentii Andriam: libet,
Quos maxumi (*b*) nos semper fecimus viris,
Et optime de nobis meriti qui fient (*c*),
Morem gerere (*d*), & eorum studiis obsequi (*e*).

Quam-

Eunuch. Act. V. sc. IX. v. LXIV. Vid. *Giacomell. Versic. in Andr. v. II. in Hecyr. v. VIII.* Diu disceptatum est Terentius ne, an Plautus fuerit aliis elegantior Latinis comicis, atque utrum alter sit alteri anteferendus. *Morhof. Polyhist. L. III. c. IV.* Illud certum quod Terentii fabulis *festivitas inest, leporque*, ut cum Giacomellio nostro loquar, *& temperata lenitas facetiis, & liberalibus jocis*. Prolog. Phorm. v. XCIII.

(*a*) Vociferatione. *Ante aedeis non fecisse* (ita Aeschinus Terentianus) *erit melius heic convicium*. Adelph. Act. II. sc. I. v. XXVI.

(*b*) Familiaris apud Terentium dictionis, scriptionisque ratio. *Pecuniam in loco negligere maxumum* (pro *maximum*) *interdum est lucrum*. Adelph. Act. II. sc. II. v. VIII. *Quaestum in animum induxi maxumum quam maxume servire vostris commodis*. Prolog. Hecyr. v. L. *In maxumam malam crucem*. Plaut. Prolog. Menaechm. v. LXVI. Sic Giacomellius bis in hoc, & ter in Phormionis prologo.

(*c*) Pro *fint*. Ita *res inutiles .... fient*. Terent. Andr. Act. I. sc. V. v. LIII. *Sin aliter fient animati, neque dent quae petat*. Plaut. Amphitr. Act. I. sc. I. v. LIV.

(*d*) Charinus penes Terentium ita loquitur: *Animo morem gessero* Andr. Act. IV. sc. I. v. XXII. *Indulge my own resentment*. Ita Cookius. Phaedria vero apud eumdem ait: *Mos gerundus est Thaidi*. Eunuch. Act. I. sc. II. v. CVIII. *Thais* (idem) *must be obeyd*. Sed Anglica

Quamquam etiam iis eo nos plurimum puto
Debere (*a*), quod eam a nobis Fabulam expetunt (*b*),
Quam agere nos multo malumus, quam illi inſpicere.
Ad argumentum nunc quaeſo animum advortite (*c*).
Duo fuere quondam Fratres Attici,
Quorum alter in Aſiam profecturus Chremes (*d*)

Re-

ca relicta verſione eam perlegere juvat Italicam, quam Joannes a Burgofranco oratione perfecit ſoluta. Vid. *Quadr. Stor. e ragion. d' ogn. poeſ. T.* III. *p.* II. *p.* CX.

(*e*) Iiſdem maxime verbis Simo ſenex Soſiam interpellat libertum dicens: *Eorum* (intelligitur *arbitror eſſe utile*) *obſequi ſtudiis*. Terent. Andr. Act. I. ſc. I. v. XXXVII.

(*a*) *Pro ſervitio debeo*. Terent. Andr. Act. IV. ſc. I. v. LV.

(*b*) *Si te ſibi quiſque expetit*. Terent. Heautont. Act. II. ſc. IV. v. III.

(*c*) *Quaeſo* (haec legerat Giacomellius) *animum advortite* (pro *advertite*, aut *animadvertite*). Terent. Prolog. Andr. v. VIII. *Advorti hercle animum*. Eunuch. Act. III. ſc. I. v. VII. *Animum non advorti primum*. Heautont. Act. IV. ſc. I. v. XLIII. *Id vos velle animum advorteram*. Phorm. Act. V. ſc. VIII. v. XXXVI. *Nunc argumentum accipite, atque animum advortite*. Plaut. Prolog. Menaechm. v. V. *Si animum advortitis*. Prolog. Trinum. v. VII. Leges XII. tabularum, quas olim Romani

a

Reliquit apud fratrem filiolam (*a*) parvo- lam (*b*).
Bellum subinde tota exarsit Graecia,

Quod

a Graecis receptas patriis aptare moribus voluerunt, & quas an. V. C. CCCII. post legatorum reditum a Xviris illustratas, & ab Hermodoro Ephesio Latine redditas exposuit prae caeteris Gothofredius, ejusmodi locutione, aliaque non absimili refertae sunt. His, praeter Plautum, qui Pacuvii, Actiique aetate claruit, postremis nempe annis belli Punici secundi, Terentius ipse Terentii Lucani libertus usus est, quem vergente ad exitum bello Punico secundo, ac tertio ineunte floruisse, & circa an. V. C. DCXV. è vita migrasse Aelius testatur Donatus. *Vit. Terent.* Earum aliquas, quae in hoc Andriae prologo, & in insequentibus Adelphorum, Phormionis, Hecyraeque leguntur, ut *fient*, *maxumi*, *parvolam*, *faciundis*, *experiundo*, *adipiscier*, *dicier*, *vortat*, variasque hujus generis, quae popularibus, ut arbitror, dicendi rationibus accommodatae priscis temporibus videbantur, sapienti permotus consilio ipse aliquando adhibuit Giacomellius. Sed ex collectis inscriptionum thesauris a Gruterio, Reinesio, Fabrettio, Sponio, Muratorio, Gallettio, aliisque bene multis rei antiquariae scriptoribus idipsum facile collustrabitur.

(*d*) Senex vel a χρέμητεσται, ut vult Erasmus, quod est *enixe expuere*, veluti senes facere saepe solent, vel a χρεμετίζω, scilicet *hinnio*, quod proprium est vocis equorum, quibus alendis delectabantur valdè Athenienses. Hinc in iracundiam proclivis, *iratusque Chremes tumido delitigat ore*. ut inquit Horatius. *De art. poetic. v.* XCIV.

(*a*) Dicebatur a Graecis θυγάτριον.

(*b*) *Parvola hinc est abrepta*. Terent. Eunuch. Act. I. sc. II. v. LXXIV.

(*a*)

Quod Phania (*a*) fugiens (id alteri fuit
Nomen fratri) arrepta ſecum puellula ,
Dum in Aſiam navigat ad Chremetem , atrociter
Neptunus increpuit hybernum (*b*) : ad inſulam

An-

(*a*) Dictus fortaſſe , ni fallor , a tractu Phanaeo , qui celebris eſt in inſula Chia, & cujus meminit Virgilius. *Georgic. L. II. v.* XCVIII. Ad Terentium vero quod attinet *ejus* , inquit, *nomen* ? ... *Phania* .... *verum hercle opinor fuiſſe Phaniam* . Andr. Act. V. ſc. I. v. v. XXVI.

(*b*) Neptunus ſcilicet Saturni , & Opis filius , qui fingebatur a poetis mari praeeſſe , atrocem excitavit procellam . *O caelum! o terra ! o maria Neptuni !* Terent. Adelph. Act. V. ſc. III. v. III. Fabuloſae eſt etiam commentum poeſeos Arcturum fuiſſe Icarium Erigones patrem , qui juxta mythologos a paſtoribus quibuſdam , quod multo vino eos inebriaſſet , fuſtibus interemptus in caelum tranſlatus fuit . *Hygin. Fabul. fab.* CXXX. Arcturus autem ipſe Plautini Rudentis incipiens fabulam quum eſſe dicatur *qui gentes omnes* (en Plauti verba) *mariaque* , *& terras movet* .... *civis civitate caelitum* .... *ſplendens ſtella* , *candida* , *ſignum* , *quod ſemper tempore exoritur ſuo* , ſubdit *increpui hybernum* , commota nimirum per me tempeſtas eſt . *Je ſuis un* (ſic Dacieria Gallice) *qui fait trembler la terre* , *& la mer* .... *J' habite dans le palais des immortels* .... *Je ſuis une conſtellation claire* , *& brillante ; je ne manque jamais de paroitre en certaines ſaiſons de l' annèe* .... *J' ai excitè les vents* . Plautinam dicendi formulam dictioni ſuae graphice, concinneque aptavit Giacomellius , quum legiſſet *increpui hybernum* . Plaut. Prolog. Rudent. v. LXIX. *Et fluctus movi maritumos* , ideſt *& j' ai ſoulevé les flots* .

(*a*)

Andrum (*a*) confracta navi Phania ejicitur .
Ab Andrio (*b*) ibi receptus (*c*) quodam comiter (*d*)
Vt pauperes valuere hominis opes , miser
Extremum obiit (*e*) haud multo post diem suum .
Relictam apud se parvolam Hospes (*f*) Andrius ,
Cui Pasibulae (*g*) inditum (*h*) erat nomen , Glycerium (*i*)

Vo-

(*a*) Insula maris Egaei , quae est una cycladum ; non tamen confundenda cum Phrygiae oppido ejusdem nominis , de quo loquitur Plinius . *Hist. nat. L. XXXVI. c.* x.

(*b*) Andrius , quasi virilis *ἀνδρεῖος* , forsitan a voce *ἀνὴρ* . Hinc Aristophanes *δίκαιος ὢν ἀνὴρ κατ' ἄνδρα* . *Plut. Act. II. sc.* iiI. *v.* xv.

(*c*) *Meum recepta filium* . Terent. Hecyr. Act. V. sc. I. v. xvii.

(*d*) Fideliter , adnotante Minellio . *Not. in Terent. Phorm.* amanter , non gravate .

(*e*) Resumens obiter Andriae argumentum Terentius *fuit olim* , ut ille ait , *quidam senex mercator ; navem is fregit apud Andrum insulam . Is obiit mortem* . Andr. Act. I. sc. iiI. v. xvi.

(*f*) *Amicus* scilicet , veluti Terentii verba videntur innuere . *Hospes nemo est vobis ?* Adelph. Act. IV. sc. I. v. xiiI. *Hospitem Myconium* . Hecyr. Act. iiI. sc. iv. v. xviiI.

(*g*) Quae cuncta explorat , a *πᾶσα* , & *βόλος* , & quae est veluti rerum omnium piscatrix .

(*h*) In priori etiam Hecyrae prologo dictum a Giaco-

Vocare coepit immutato nomine:
Eamque postquam filia cum Chryside (*a*)
Plures annos pari cum studio item ut suam
Eduxisset (*b*), priores quo abierunt (*c*) abiit.
Chrysis deserta egensque quo se verteret
Quae non haberet, una cum adolescentula
Atme-

comellio legimus quod *ei Hecyrae nomen indidit Terentius*. v. LIV.

(*i*) Isthaec Chremetis filia ita appellatur a dulcedine ἀπὸ τῆς γλυκέρας Dulce ejus nomen tanti faciebant veteres, ipso ut nomine condecoratam foeminam laudibus ad caelum extulerint. Quare ut verba S. Joannis Chrysostomi βασιλικωτέρα ἀγέλη *De sacerdot. L.* III. *c.* XVII. quibus virginitatis extulit decus, explicaret Bengelius, textum retulit Alciphronis ex epistola Glyceriae ad Menandrum, qui quum, ne ab ea sejungeretur, rogatus a Ptolemaeo Aegypti rege ut ad comici poetae munus obeundum accederet, fabulasque in aula compingeret, ejusmodi recusare honorem decreverit, hoc a foemina dictum extorsit: Κἂν οἱ βασιλεῖς ἐπιστείλωσι πάντες, ἐγὼ πάντων εἰμι παρὰ σοὶ βασιλικωτέρα.

(*a*) Χρυσίδες *aureae crepidae*. Non levis est conjectura eamdem hanc esse ac Astynomen Sminthii filiam, quae Chrysis, aut Chrysidis nomine appellata comicae fabulae compingendae praebuit occasionem, quaeque *hortante egregia forma*, ut Giacomellium sequar infra loquentem, *cogente inopia* ... *corpore quaestum facere incipit*.

(*b*) Giacomellius educationem intelligit, quemadmodum & alibi. *Prolog. Adelph. v.* LXX.

(*c*) *Hinc nunc abeam*. Terent. Eunuch. Act. IV. sc. IV. v. LI.

(*a*)

Athenas commigravit (*a*): primo duriter (*b*)
Tela, & lana (*c*) tolerare (*d*) famem (*e*):
denique
Hortante egregia forma (*f*), cogente inopia (*g*)

Tum

(*a*) *Ex Andro commigravit*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. XLIII. *Huc commigrarunt*. Adelph. Act. IV. sc. v. v. XV.

(*b*) Laboriose, aspere, acerbe. *Vitam parce, ac duriter agebat*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. XLVII. *Agere vitam semper parce, ac duriter se habere..... factum a vobis duriter*. Adelph. Act. I. sc. I. v. XX. Act. IV. sc. v. v. XXVIII. Eadem quoque utitur voce Lucretius, penes quem lego *membra moventes duriter*. De rer. nat. L. V. v. MCD.

(*c*) De re eadem loquutus Terentius *lana*, subjungit, *ac tela victum quaeritans*. Andr. Act. I. sc. I. v. XLVIII. *Facere lanam coegit*. Lucret. De rer. nat. L. V. v. MCCCLIII. Foeminis Graecis nuptis, innuptisque id aeque studium erat, quod Helenae exemplo praecipue comprobatur. Penelopis inter matronas, Didonis, & Lucretiae illustriora habentur exempla. Ipse veterem legi inscriptionem matronae, quae

DOMVM . SERVAVIT . LANAM . FECIT .

(*d*) *Pro re tolerabas tua*. Terent. Adelph. Act. V. sc. III. v. XXIII.

(*e*) Scilicet fame fatigari. Hinc dicitur aliquis *fame fatigatus*. Corn. Nep. Vit. Eum. n. XII.

(*f*) *Egregia*, Terentius inquit, *forma, atque aeta-*

 te

Tum blanditiis, & pollicitationibus (*a*)
Complurium Amantium devicta, corpore
Quaestum facere (*b*) incipit. Eo ductus Pamphilus (*c*)

In-

te integra. Andr. Act. I. sc. I. v. XLV. *Hortante egregia forma*, ait Giacomellius, *corpore quaestum facere incipit*. Etenim *rara est adeo*, ut Juvenalis verba recenseam, *concordia formae*, *atque pudicitiae*. Satyr. sat. X. v. CCLXXVII.

(*g*) *Inopia* (en Terentiana verba) *&* *cognatorum negligentia coacta*. Andr. Act. I. sc. I. v. XLIV.

(*a*) *Amans accessit* (ita Simo) *pretium pollicens*, pariterque *sollicitando* (sunt ejusdem verba) *&* *pollicitando* . . . *animos*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. XLIX. Act. V. sc. IV. v. IX. Pollicitationis vocem pro re promissa usurpat etiam vulgatus sacri Cod. textus. *Numer. C. XXX. v.* IX. Hinc S. Paullus promissum adoptionis spiritum commemorans vocem ἐπαγγελίαν scilicet *pollicitationem* adhibet *Epist. ad Galat. C.* III. *v.*XIV. veluti alibi quoque observare lubet. *Epist. ad Hebr. C. IV. v.* I. *C. VI. v.* XVII. At quae de sacris, profanisque verbis idem aliquando significantibus sunt prolata non ita intellecta volo, ut vel ad res a veritate prorsus alienas per summam imprudentiam libere traducantur, quemadmodum a nonnullis praestitum fuisse dolendum est. Sic divina Christi Domini verba ad S. Paullum σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν *grave* (vulgatus textus legit *durum*) *tibi erit adversus stimulum calcitrare* Act. Apost. C. IX. v. V. ridicule, ineptequе Reuclinius, Boccalius, aliique è profanis esse petita duxerunt Terentii verbis *namque inscitia est advorsum stimulum calces*: Phorm. Act. I. sc. II. v. XXVIII. De qua re Mayerius consulendus, impropriam dum proponit quaestionem sapiente homine indignam, utrum nempè Christus ipse (saltem de S. Luca dixisset, qui acta condidit apostolica) Platonem legerit,

vel

vel Terentium. Vid. *Origen. contr. Celſ. Nieremberg. De orig. ſacr. ſcript. L. XII. c.* xiv.

(*b*) Terentium de more imitatus eſt Giacomellius. Ait enim Simo: *Primum haec*, nempè Chryſis, *pudice vitam parce, ac duriter agebat, lana, ac tela victum quaeritans. Sed poſtquam amans*, ideſt Pamphilus, *acceſſit... quaeſtum occipit*. Andr. Act. I. ſc. I. v. xlix. *Olim iſti fuit generi* (ſic ipſe Terentius) *quondam quaeſtus apud ſeclum prius .... is quaeſtus nunc eſt multo uberrimus*. Eunuch. Act. II. ſc. II. v. xv. xxii. Bacchis vero in Terentianis fabulis ait: *Ne nomen mihi quaeſti* (pro *quaeſtus*) *obſit*, & infra *quaeſti gratia*, pariterque *ne nomen mihi quaeſti obſiet*, & tandem *nunquam animum quaeſti gratia ad malas adducam partes*. Hecyr. Act. IV. ſc. III. v. ix. & xxxviii. Act. V. ſc. I. v. viii. & ſc. III. v. xxxviii. Vid. *Swaerdekroon. Verſ. Belgic. Terent.* Inſuper *quum aliquandiu vitam* (ita Muretus) *lana, telaque toleraſſet*, ideſt Chryſis, *ad poſtremum adoleſcentum blanditiis, & pollicitationibus victa* (iiſdem verbis utitur Giacomellius) *quaeſtum corpore facere incepit*. Argum. Andr. Eadem planè ſignificatione vocem eamdem uſurpaſſe Menandrum ex Plutarcho, & Stobaeo tradidit Schottius, ea dum explanaſſet, quae quum a Menandro fuerint Graece conſcripta imitatus eſt Latine Terentius. Sed Plautus ipſe *occepit*, inquit, *quaeſtum hunc*. Captiv. Act. I. ſc. I. v. xxx. *Quaeſtum indignum facit corpore*. Poenul. Act. II. ſc. III. v. xxiv. Aliae autem quaeſtus improbi recenſentur a ſcriptoribus ſpecies, quae ad ſtultitiam, impudentiamque hominum referuntur, quum certum quod *ſtultitia*, monente Phaedro, *quaeſtus impudentiae eſt*. Fabul. L. I. fab. xiv. v. xviii. Sed, ut ait P. Syrus, *ex hominum quaeſtu* (ex MSS. Codd. Godofredi, & Stephani) *facta fortuna eſt dea*, ſeu (ut in Cod. legitur Friſingenſi, qui parum abeſt a MS. Cod. Scaligeri) *facta eſt fortuna dea*. Mim. v. ccxxi. Quaeſtus πόρος, πρόσοδος, & quaeſtuaria πρακτικὴ πόρνη, uti legendum putat Lindenbruchius *Comm. in Terent. Andr.* Hinc *lenas*, aſſerente Ulpiano, *eas dicimus, quae mulieres quae-*

Ingenio (*a*) praeditus bono adolescens ab iis,
Qui amabant Chrysidem, sodalibus suis (*b*),
Simul ut Glycerium aspexit, amore captus
est.
Ac ventitando, ut fit, cum vulnus gliſceret
Amoris in dies, postremo virginem
Decerpto vitae flore è se gravidam facit,
Eique fidem dat uxorem sibi fore (*c*).
Interea adolescentis (*d*) bona fama (*e*)
Chremes

Com-

quaestuarias prostituunt. Leg. XLIII. §. VII. Dig. de rit. nupt. Apud S. Irenaeum lego hominem extitisse, qui *Selenen quamdam*, ut illius utar verbis, *quam ipse a Tyrō civitate Phoenices quaestuariam quum redemisset, secum circumducebat*. Advers. haeres. C. V. Ignominiae vero causſa vocabatur quis olim *quaestuariae filius*, ut affirmat Tertullianus. De spectac. Quia vero quaestus ejusmodi indigna veluti res, prout revera est, habebatur, nil mirum si quaelibet quaestum corporis faciens a theatro penitus arceretur maxime ab Atheniensibus.

(*c*) Simonis filius adolescens ἢ παρὰ φιλὸς τίς ὤν, vel ἢ πάντας φιλῶν, idest *omnibus charus*, *amabilis*, aut *omnium amicus*, *adversus nemini*.

(*a*) *Liberali esse ingenio decet .... par ingenium nactus est*. Terent. Hecyr. Act. I. sc. II. v. LXXXIX. XCV.

(*b*) Phaedrio nempè, Clinio, Nicerato, qui *tres*, ut cum Terentio ipso loquar, *tum simul amabant Chrysidem*. Andr. Act. I. sc. I. v. LX. Pamphilus enim *cum illis* (en Terentiana verba, quae adhibuit Giacomellius) *qui amabant Chrysidem, una aderat frequens*, Andr. Act. I. sc. I. v. LXXX.

(*c*)

Compulsus ad Simonem (*a*) ultro venit patrem,
Philumenam (*b*) alteram susceptam filiam
Vxorem ut Pamphilo daret (*c*), inscio eo
Senes

Ne-

(*c*) *Haec*, ideſt Glycerium, *ſe è Pamphilo gravidam dixit eſſe*. Terent. Andr. Act. III. ſc. II. v. XXXII. Cajum vero Sulpicium Apollinarem exemplum eſſe nunc video Giacomellii. *Glycerium* etenim, ut ille ait, *vitiat Pamphilus, gravidaque facta dat fidem uxorem ſibi fore hanc*. Argum. Andr. v. II. Hic tamen fugiendi erroris caussa obiter adnotandum non modo Glycerii, ſed Myſis etiam, Dorcionis, Phanii, Philotiique nomina ad foeminas pertinere, Byrriae vero, Soſiae, Chaereae, Phaedriae, ut & Cliniae, Phaniae, Demeae ad maſculos. Ita lego S. Hieronymum foeminam Euſtochium alloqui, Cornelium vero Nepotem ſaepè maſculum memorare Leonidam.

(*d*) Ideſt Pamphili.

(*e*) *Hac fama impulſus Chremes*. Terent. Andr. Act. I. ſc. I. v. LXXII.

(*a*) Iracundus erat hic ſenex, pius tamen in Pamphilum filium, uti eum appellat Eraſmus, licet natura ſuapte vehemens, ſicut eſſe ſolet ἀπὸ τȢ σιμȢ, qui ſimo naſo eſt, ſeu preſſas habet nares, juxta tritas phyſiognomorum obſervationes. Reipſa poſtquam iram evomuit omnem *ſed*, ait, *quid ego? cur me excrucio? cur me macero? cur meam ſenectam hujus ſollicito amentia?* Terent. Andr. Act. V. ſc. IV. v. XIV. Gallica conferenda Andriae verſio eſt per Rogierium, Sibouriumque peracta, atque ei reſpondens. [illegible] cum Adelphorum, tum Phormionis publici eos juris feciſſe perſpectum eſt.

(*b*) A Φιλομηνίω, quod idem eſt ac *iracundiam diligo*

Negotium transigunt (*a*), dies constituitur
Faciundis (*b*) nuptiis. Atque huc devenerant
Res Pamphili, cum mulier Andria (*c*) moritur.
Simo tum primum coepit persentiscere (*d*)
De

ligo, inepte tamen, opinor, Philumenae nomen derivandum nonnulli censent.

(*c*) *Nam aliam*, scilicet Philumenam, *pater ei desponderat gnatam Chremetis*. Sulpic. Apollin. Argum. Andr. v. IV.

(*a*) *Intus despondebitur* (sunt Davi verba) *intus transigetur*. Terent. Andr. Act. V. sc. VI. v. XVIII. Negotium transigere apud Jurisconsultos idem est ac excitatis finem imponere controversiis. *Leg. II. Dig. si qu. caut. judic. sist.* Negotia vero jurejurando transigi quondam consueverant si res ipsa postulasset, adeoque Seneca *placet*, inquit, *tibi rem jurejurando transigi*. Declam. L. VII. in praef. Quod quidem desumptum est ex *Leg. XXI. Dig. de dol. mal. Leg. XXXI. in fin. Dig. de jurejur.* Unde quum duo *senes*, Chremes scilicet, & Simo, *negotium transigunt*, ut loquitur Giacomellius, & *dies constituitur faciundis nuptiis*, id efficiunt, quod nempè excitatis fine tandem imposito controversiis *redit res*, ut ejusdem verbis utar, *in tranquillum .... nubit Glycerium Pamphilo, Philumena Charino*. Nil frequentius hac transigendi voce penes Terentium. *Transacta re convortam me domum*. Adelph. Act. II. sc. IV. v. XXII. *Inter se transigant ipsi ut lubet*. Hecyr. Act. III. sc. V. v. LXI. Vox quoque est a Cicerone maxime usurpata, qui *sin*, ait, *ut ego metuo, transactum est*. Epist. famil. ep. XIV. n. IV. *Quod faciendum primum fuit factum, atque transactum est*. Orat. in Catilin. or. III. n. VI.

(*b*) Pro faciendis, idest celebrandis. *Lectulos* .....
fa-

De filii amore: nam cum corpus Chrysidis
In eo esset ut cremaretur (*a*), conjicere (*b*)
se

Gly

faciundos... nuptias student facere. Terent. Adelph. Act. IV. sc. II. v. XLVI. Act. V. sc. VII. v. II. Sic Plautus *quid*, inquit, *faciundum*, pro faciendum, *censeant*. Menaehm. Act. IV. sc. III. v. XXVI. *Odiose faciundum*. Mil. Act. III. sc. I. v. CLII.

(*c*) Mulier Andria ab Andro insula maris Aegei nomen accipiens fabulae nomen dedit a Menandro primum, mox a Terentio elucubratae.

(*d*) *Ne id* (sunt Syri verba) *tu persentisceres*, & infra *ubi possem* (loquitur Chremes) *persentiscere*. Terent. Heautont. Act. IV. sc. IV. v. XXI. Act. V. sc. I. v. XLIII. Sic Lucretius *viscera*, inquit, *persentiscunt omnia*. De rer. nat. L. III. v. CCL. *Illum adesse persentiscerent*. Faern. Fabul. fab. LXVII.

(*a*) Veterum indigitat consuetudinem Giacomellius, qui pyra in modum arae lignis constructa combustibilibus admoto igne coram propinquis, amicisque cremabant cadavera, collectosque cineres asservare solebant in ollis, velut ex quibusdam maxime legibus constat XII. tabularum relatis a Cicerone. *De leg. L. II. n.* II. Huic peragendo ritui adfuisse quum supponatur Glycerium quoque ipsam, eo quod *ambo* (Simo nimirum, & Pamphilus) *in funus prodiissent*, ut verbis loquar Mureti, *accidit ut posita in ignem Chryside Glycerium* (haec amorem in Pamphilum veteratoria quadam calliditate simulaverat) *se prae doloris impatientia eodem conjectura videretur*. Argum. Andr. *Quum corpus Chrysidis* (haec Giacomellii verba) *in eo esset ut cremaretur*. Sic lego apud Cornelium Nepotem: *Quum jam in eo esset*, Miltiades, *ut oppido poti-retur*. Vit. Miltiad. n. VII. Sed & meam nunc venit in

(5) F men-

Glycerium vi doloris, & impatientia
In ignem visa est: ea vero occasio fuit,
Qua Pamphilus, quem tantopere celaverat
Amorem antea dissimulatum (*a*), faceret palam (*b*).
Qui forte funeri (*c*) aderat Simo pater, domum
Iniquo animo rediit: ad eum venit Chremes,
Compererat qui dudum de amore Pamphili:
Ac clamitando (*d*) filiam sese negat

Da-

mentem eadem dicendi ratio a Lucretio usurpata dum ait: *Atque in eo Venus est ut muliebria conserat arva*. De rer. nat. L. IV. v. MC.

(*b*) Conjicere, vel injicere se significat ire se perditum: Glycerium enim *sese voluit*, ut Terentianis phrasibus utar a Giacomellio non repudiatis, *in ignem injicere*. Andr. Act. I. sc. I. v. CXIII. *Hic* (Dromus scilicet, aut Dromo, ut aliis lubet) *se conjecit intro*. Heautont. Act. II. sc. III. v. XXXVI.

(*a*) *Bene dissimulatum amorem, & celatum indicat*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. CV. Observandum quomodo Anglice verterit Georgius Weblius.

(*b*) Terentiana imitatio: *Amorem*, inquit Charinus, *huic*, idest Pamphilo, *narrabo meum*. Andr. Act. II. sc. I. v. XIII. *Ne quid*, ait Aeschinus, ... *fieret palam*. Adelph. Act. IV. sc. IV. v. XIV.

(*c*) *Funus benigne prosequutus*. Justin. Hist. L. XI. n. XII.

(*d*) *Clamitans indignum facinus comperisse*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. CXVII.

(*a*)

Daturum umquam uxorem adolescenti jamdiu
Meretriciis amoribus (*a*) implicito: Simo,
Sibi ut esset objurgandi (*b*) filium locus (*c*),
Si propter amorem uxorem nollet ducere
Quasi vere futuras simulat nuptias,
Atque ut ad eas paret se Pamphilum monet.

An-

(*a*) *Meretricios amores* (haec Simo Chremetem objurgans) *nuptiis conglutinas*? Terent. Andr. Act. V. sc. IV. v. x. Amores vero ejusmodi non quales sunt, sed meliores a Terentio fingi opinatus est Vossius. *Inst. poet. L. II. c.* XXIV.

(*b*) *Redeo inde iratus* (Simonis exclamatio filii vitia notantis) *nec satis ad objurgandum caussae*.... *Si illum* (Pamphilum nempè) *objurges* (responsio Sosiae) *vitae qui auxilium tulit*, *quid facias illi*, *qui dederit damnum*, *aut malum*? ..... *Quis igitur relictus est objurgandi locus*? Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. CX. CXV. CXXVII. Non objurgandi modo aliquem nominatim, sed & ejus vitia coram illo publice notandi libertatem nacti olim fuerant veteres fabularum actores, maxime qui rem exercuissent histrioniam. Si quis enim erat *malus*, *aut fur*... *moechus*.... *aut sicarius* (ex Horatii testimonio), *aut alioqui famosus*, *multa cum libertate notabant*. Satyr. L. I. sat. IV. v. III. Hinc nil mirum si *Diphilus tragoedus* (auctore Valerio Maximo), *cum apollinaribus ludis inter actum ad eum versum venisset, in quo haec sententia continetur*, miseria nostra magnus est, *directis in Pompejum Magnum manibus pronuntiavit*. Dict. fact. memorab. L. VI. c. II.

(*c*) *Quis igitur relictus est objurgandi locus*? inquit

So-

Angebat animi adolescentem probi pudor
Patris, & amor ejus, cui diu consueverat,
Tum data fides (*a*). Erat Charinus (*b*)
Pamphilo
Sodalis (*c*), miro amore qui Philumenae
Incensus (*d*), ejus frustra nuptiis diu
Tentatis, cum videret ab re uxoria
Tantopere alienum (*e*) amicum, eam in
spem venerat,
Fore ut tandem voti compos fieret sui:
Atque inter eos illud convenerat, suam
Vt quisque conferret operam, quo nuptiae
ni-

Sofia, *si propter amorem*, respondit Simo, *uxorem nolit ducere*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. CXXVII. Eam autem dicendi rationem ad verbum, uti ajunt, noster imitatus est Giacomellius.

(*a*) *Fidem ... se sciret non deserturum ut darem*. Terent. Andr. Act. II. sc. III. v. XVII.

(*b*) A gratia, quasi dicatur *gratiosus ἀπὸ τῆς χάριτος*.

(*c*) *Frater, aut sodalis esset*. Terent. Adelph. Act. IV. sc. v. v. LXXIII. Sodales proprie dicuntur qui ejusdem sunt collegii, rerumque jucundiorum inter sese invicem sunt participes.

(*d*) Scilicet abundans. *Amore*, dicebat Antiphoni Phaedria, *abundas Antipho*. Terent. Phorm. Act. I. sc. III. v. XI. *Voi* (en Pagnini versionem) *sguazzate in amore*.

(*e*) *Abhorrenti ab re uxoria filium durem in editionem*. Terent. Andr. Act. V. sc. I. v. X. Res uxoria simpliciter dicitur pro uxore, uti pro frumento rem di-
cit

Disturbarentur (*a*). Verum Davus (*b*), particeps
Qui Pamphili erat consiliorum omnium, vafro (*c*)
Alioqui ingenio servus, per fallacias (*d*)
Id

cit frumentariam J. Caesar. *De bell. civil. L.* III. *n.* XVI. Insuper *abhorrere* (Phidippi verba) *animum huic video a nuptiis*. Hecyr. Act. IV. sc. IV. v. XCI.

(*a*) Ea ipsa voce usus Terentius est. Sanè Davus Simonem alloquitur dicens non esse *spatium cogitandi disturbandas nuptias*. Andr. Act. I. sc. II. v. X.

(*b*) Legitur ab aliis Dacus, & Divus, estque gentile nomen a *Δαοῖς* gente servili, atque adeo servi Davorum nomine in comoediis appellabantur. Hinc Davus apud Terentium *Davus*, scilicet servus, *sum*, inquit, *non Oedipus*, nimirum interpres. *Andr. Act. I. sc.* II. *v.* XXIV. Unde *J' am Davus* (sic Anglice Thomas Cookius, a quo parum discrepat Henricus Wottonius) *J' m no Oedipus*. Daceria vero *Je ne suis pas*, Gallice inquit, *Oedipe moy, je suis Davus*, idest *servus sum*, adnotante Farnabio. *barbarus, & simplex, non Oedipus, qui aenigmata, & perplexa problemata possim solvere*. Not. in Andr.

(*c*) Corvum, ut Faerni verbis utar, *vafra blandu aggressa sic vulpes dolo est*. Fabul. fab. XXXII.

(*d*) Davus dolum struxit, seu concinnavit, ut Latinis placet, quod Graeci *ἐῤῥάψαμεν* eleganter dicunt, ac per fallacias studuit ex falsis veras nuptias facere. Stephanus sanè significationem referens verbi *ῥάπτω* ex Terentio mutuatur exemplum, eo quod Antipho exclamet: *Hei! metuo lenonem ne quid suo suat capiti*. Phorm. Act. III. sc. II. v. VI. Ubi adnotandum ex omnibus, quae afferuntur, explicationibus eam eruditiorem, ut arbitror, esse, quam

Id dum studet herilem quo filium adjuvet (*a*),
Ex falsis penè veras nuptias facit
Imprudens (*b*): turbae (*c*) existunt maxumae; donec

Qui

quam Mureto tribuit jure Minellius. *Adnot. in Phorm.* Ille enim ut Graecis εις κεφαλὴν sic Latinis suo capiti formulam esse autumat male precandi. Vnde ad fraudem aliquam, dolum, insidiamque alludit Terentius (Graeci τὸ ῥάπτειν dicunt, ut ex Scaligero notat Farnabius. *Adnot. in Phorm.*) veramque Davi fallaciam intelligit Giacomellius. Ejusmodi vero alios fallendi formulas penes scriptores veteres passim invenio. Μήτε. sunt Phocilidis verba, δόλους ῥάπτειν. μήθ' αἵματι χεῖρα μιαίνων. v. Μῶν εἰς γυναῖκ' ἔῤῥαψας, οἷα δὴ γυνή. *Euripid. Androm.* v. DCCCCVI. Vbi scoliastes ἔῤῥαψας, ἐβουλεύσω, κατεσκεύασας. Insuper δόζω ... ῥάψαι μόρον σοι, σῆς τυραννίδος χάριν. *Iphigen. in Taur.* v. DCLXXXI. At eam phrasim Euripidem ab Homero sumpsisse video, qui τὶν δὲ σὺ, inquit, τηλεμάχῳ θάνατόν τε μόρον τε ῥάπτεις, quam dicendi rationem interpretatur Eustathius *Comm. in Homer. Odyss. L. XV. v.* CDXXII. τὸ δὲ ῥάπτειν φίλη τροπή ἐστι τῷ ποιητῇ ἐπὶ τῶν κατὰ δόλον. Tandem ex Alciphrone colligitur (siquidem de fallaciis habetur sermo) verbum quoque καττύω eadem metaphorica, ut loquuntur rhetores, significatione usurpatum, quum ipse dicat καττύεις διαβολὰς ἀγεννήτους. *Epist. L.* III. *ep.* LVIII.

(*a*) *In nuptias conjeci herilem filium*. Terent. Andr. Act. III. sc. IV. v. XXII.

(*b*) Davus apud Terentium servili permotus affectu se ad forum convenire Pamphilum jactat *ne de hac re pater imprudentem opprimat*. Andr. Act. I. sc. III. v. XXIII.

Thais

Qui proximus erat genere Chryſidi (*a*),
Andrius
Quidam Crito (*b*) advenit , quo illius cerneret
Haereditatem: hujus interventu redit
Res in tranquillum (*c*) : filiam invenit
Chremes:

Nu-

Thais vero meretriciam redolens facundiam , ſeu amatoriam potius veſaniam *forte fortuna adfuit* (hoc ejus proloquium) *hic meus amicus* (Thraſonem intelligit militem, quem ſtolidum , arrogantemque vocat Eraſmus) *emit eam* (ideſt Pamphilam) *dono mihi imprudens harum rerum , ignaruſque omnium* . Eunuch. Act. I. ſc. II. v. LIII. Parmeno tandem ſervili quadam jactantia , adnotante Caſaubono. *Not. in Hecyr.* magnificentius , quam verius dicit *ſcio , neque hoc imprudens feci*; poſtea vero audito Pamphili reſponſu *equidem plus hodie boni* , ſubdit , *feci imprudens* , *quam ſciens ante hunc diem unquam* . Hecyr. Act. V. ſc. IV. v. XXXVIII. *Truly i have done* (Anglice vertit Cookius) *more good this day without knowing it than ever i did before with deſign* . Quare ex falſis penè veras nuptias imprudentem facere idem eſt ac imprudentem ſe gerere in tranſigendis nuptiarum negociis , veluti de Davo intelligit Giacomellius .

(*c*) Ex Andriae lectione decerpſerat hujus prologi auctor eam dictionem , eo quod Terentianus Davus vafro alioqui ſervus ingenio Chremetem , Myſimque alloquutus *quid*, dixerit , *turba eſt apud forum ? quid illic hominum litigant* ? Act. IV. ſc. V. v. VI.

(*a*) *Eſtne* (ſic Terentius) *hic Crito ſobrinus Chryſidis*? Andr. Act. IV. ſc. VI. v. VI.

(*b*) Hoſpes Andrius ἀπὸ τοῦ κριτοῦ , quem pauperem

Nubit Glycerium Pamphilo, Philumena
Charino. Habetis Spectatores optimi
Quid Andria ferat: facite jam, ut alacritas
Adolescentum nostrum (*a*) augeatur in dies.

perem vocat Erasmus, sed tamen probum, impatientem contumeliae; cujus *interventu*, ait Giacomellius, *redit res in tranquillum*, & ille *dat*, ut cum Sulpicio loquar Apollinari, *Pamphilo hanc*, nimirum Glycerium, *aliam*, nempè Philumenam, *Charino conjugem*. Argum. Andr. v. XII.

(*c*) Idem ac *tranquilla res est*. Terent. Phorm. Act. III. sc. I. v. XV.

(*a*) Academicorum Latinorum.

EXPLICIT
PROLOGVS ANDRIAE.

EV-

XLIX.

E V N V C H V S .

T I T V L V S .

ACTA . LVDIS . MEGALENSIBVS . L. POSTHVMIO . ALBINO ET . L. CORNELIO . MERVLA . AED. CVR. EGERVNT . L. AMBIVIVS . TVRPIO . ET . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS MODOS . FECIT . FLACCVS . CLAVDI . F. TIBIS . DVABVS DEXTRIS . GRAECA . EST . MENANDRV . ACTA . II. M. VALERIO . MESSALA . ET . GN. FANNIO . STRABONE . COSS. AN. AB . V. C. DXCIII. ANTE . XPTVM . NATVM CLIX. ACTA . DENVO . ROMAE . AB . ACADEMICIS LATINIS . IN . THEATRO . COLLEGI . SALVIATI . LVDIS BACCHANALIBVS . AN. MDCCXXXIX.

PLACVIT .

L.

EX EVNVCHO.

Sine Cerere, & Libero friget Venus.
Act. IV. sc. v. v. VI

Quod cavere possis stultum admittere est.
Act. IV. sc. VI. v. XXIII.

Omnia prius experiri verbis, quam armis sapientem decet.
Act. IV. sc. VII. v. XIX.

Novi ingenium mulierum:
Nolunt ubi velis; ubi nolis cupiunt ultro.
Act. IV. sc. VII. v. XLII.

MATANIVS OBERLINIO S.

ARGENTORATVM.

SI vales bene eſt, ego quidem valeo. Aeque, ut videtur, mi Oberlini, gaudendum invicem, tibi mea erga te, mihi tua in me humanitate, ac benevolentia. De his autem, ne injuriam faciam amicitiae noſtrae, libentius taceam, quam pauca dixerim. Nunc vero longo quum disjungamur intervallo regionum tecum per litteras iterum loqui cupio. Quod ad te attinet non puto futurum unquam ut mei memoriam aboleri patiaris, & quorum animos ſtudiorum ſimilitudo conjunxit locorum longinquitas diſtrahat. Ego certe tuas quum lego litteras eruditionis plenas tecum videor eſſe, tua uti conſuetudine, tuo frui colloquio. Beavit me jucunda tui recordatione ſupra caeteros Voſmaerius, qui in Italiam quum divertiſſet, & ſuperioribus menſibus eſſet pervagatus Etruriam, quo Romam uſque contenderet, humaniſſimis verbis me tuo nomine juſſit ſalvere plurimum. Nae tu es optime amandi, amoriſque tui declarandi artifex. Non eſt tamen cur vereare ne mihi ex animo excideris. Diu quidem ſilui modo publicis, privatiſque ſtudiorum curis diſtentus, modo valetudine oculorum non ſatis commoda impeditus, ſaepiſſime vero quodam maerore animi, quod audiviſſem ſcilicet amicos interiiſſe nonnullos, quos mors ſola disjungere potuit, & ſpectabilem cumprimis virum, in cujus perſcribenda vitae ratione mihi ſuperiore anno fuit adlaborandum. Erat hic cele-

berrimus Giacomellius ab egregiis animi, ingeniique dotibus commendatissimus, quem nunquam mori oportuisset. Nec plura. Vrgent lacrimae. Perlatum est ad me per amicum suavissimum Herrmannium, quod quidem mihi jucundissimum fuit, publicis te, tuumque comitem Laurentium in docendo implicari laboribus, ut juventus, quae undequaque ad Argentoratensem confluit academiam, sanioribus cum politioris litteraturae, tum humaniorum litterarum imbuatur praeceptis. Hinc valdè mihi ea omnia probantur, quae cum de cultiori Latini sermonis institutione per te disseminantur impensius, tum quae de Terentianis fabulis explanantur a Laurentio. Atque eam ob caussam mihi de Giacomellii ejusdem prologis in Terentium iterum evulgandis cogitanti in mentem venit eos aequo ad te animo mittere versiculos ab eo peractos, quibus populo edictum de Eunuchi, & Hecyrae fabulis agendis. Meam vero ut sincere, & sine fuco persequar Romano sermone sententiam nil vidi, legique unquam exaratum opportunius, ac diligentius ab Italis nostris, quod ad Terentianam, Plautinamque accedat propius scribendi rationem, quam quod in iis, ac caeteris exhibetur versiculis. Artis interest rhetoricae, interest poeticae scriptorem habuisse percelebrem, qui praeter Graecos, quos semper imitari in animum induxerat suum, Latinos etiam comicarum rerum auctores styli aequavit jucunditate, ratione scribendi, eruditione verborum. Atque utinam Plautinas quoque fabulas omnes novis, ut & Terentianas omnes, exornasset prologis, novisque versiculis! Eam ob caussam operae pretium est eos saltem, quos confecit prologos, atque versiculos magis, ac magis reddere familiares,

ut

ut qui fabulis erudiuntur, ac delectantur isthanc quoque ad sua studia habeant accessionem. Quos dum lego satis mihi videor habere quo aliquos excusare non possim implacabiles Latini sermonis hostes, qui eruditorum linguam parvi faciendam quum putent, eam per summam ignaviam censorio detrectant supercilio, quam alii libertate summa respuere nefas existimarent. Ceterum ego, quamquam multa causari possem, si quaeris, sic existimo qualiacumque per plusculos homines, quos tamen indoctos facile dixeris, de Latinorum dictitantur lingua, ea confictis anicularum fabellis accensenda, atque inanibus otiosorum deliramentis. Ecquando tu homines ineptiores vidisti? Quae tamen vir non indoctus superioribus annis in eos, qui Latinae scriptioni litarunt, per occasionem ultroneam effutire non renuit, satis Giacomellii exemplo confutata vides, utpotequi nunquam visus est ab Latinis scriptoribus descivisse. Qui secus cogitant insulsa multa somniando congerunt, quae risum potius, & stomachum movent, quam ab hominibus comprobentur cordatis, ac liberaliter institutis. Nihilo tamen secius si quod sentio libere est scribendum fateor Latinam linguam ob sui fortasse difficultatem quibusdam extra Italiam maxime degentibus displicuisse scriptoribus qui demortuam, ut ajunt, quum vernaculae autument postponendam, rationes jactitant sanè leves, leporis vero, & amoenitatis plenas, omnia itidem quaestionibus inutilibus susque deque vertentes. Hinc factum ut multi rei novitate illecti non voce tenus, sed scripto etiam scientiarum quarumcumque collustrationem (quippequi nondum satis Latine nossent) nativo sermone vulgaverint. Quam falso id aliquando confictum sit ipsa res monet. Miserum me, qui

qui haec incogitans ausus sum de scriptoribus dicecere, quibuscum te video foedere aliquo conjunctum! Ignoscas velim si eos ita sentio comparatos, propriis ut opinionibus illorum quisquam blandiatur facillime, easque adeo habeat in deliciis, ut vel mediocria putare velit optima. Neque diffiteor nativum excolendum sermonem, quin potius a compluribus negligi doctiorum querela est, nec immerito, ut opinor, crebris usurpata sermonibus. Sed quis nesciat Latinam linguam Italorum semper fuisse, non exteram, non hospitem, non alienam, & a majoribus nostris tantopere excultam? Majoribus reapse nostris quis non subscripserit? Veram, & germanam ipsorum detrectare sapientiam indecorum, & nugatorium est. Tantundem enitendum nobis, eo praesertim tempore, quo Latina verba despectui habere videntur qui eorum difficultate deterriti populares, facilioresque addiscunt linguas, quas itidem praedicant venustiores, ac si relicta matrona majestatis plena, & antiquae severitatis accederent ad mulierculas conquisitis lenociniis undique diffluentes. Quorsum tandem? Sin cavillari quis audeat inficetus, & delicatulus, perspectum habeat me eos non alloqui, quorum in animos insinuari nec ratio potest, nec auctoritas. Neque me loqui putes magnificentius, quam verius, quum eos a me facile abducam, qui quaecunque inficiari non audent corrumpunt misere, & ad somnia sua detorquent. At loripedem rectus derideat, Aethyopem albus. Nos institutum nostrum tenebimus nostris nequicquam obtrectantibus. Tuo in judicio, probationeque ipse conquiescam, mi Oberlini, quem scilicet ejus rei peritissimum puto. Do testem tractationem illam

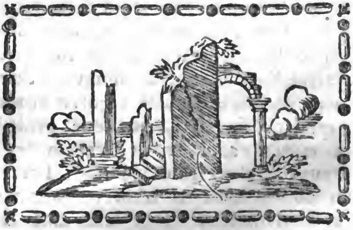
tuam

tuam doctam oppido, & elegantem ad me superioribus annis pro singulari humanitate tua per Edelmannium Dietrichii in litterario itinere socium missam, ubi prisca graphice congesta leguntur jungendorum marium, fluviorumque molimina. Perlatum itidem est ad me, quod perjucundum scitu mihi fuit, evulgasse te nuper descriptionem pervenustam lapidum, marmorum, vasorum, quorum custodiam inierat Schoepflinius. Quam vellem meorum ut in manus amicorum irreperet eximium opus! Ego utique legerem perlibenter, ut & larium, nummorum, gemmarum ab Schoepflinio ipso collectarum illustrationem, quae ignoro an fuerit edita. Sed vide, amabo te, è prologis elucubratis a Giacomellio quo delapsa sit epistola. De animadversionibus meis ne verbum quidem: Meam saltem operam quantulamcumque amabis spero. Habes enim, amice suavissime, quod ego animadverti posse contendebam; etsi volens lubensque fateor quod majus ingenium, majus eloquentiae flumen res tanta desiderat. Homini libenter ignosces, qui ne moroso ullo, si fas est, agitetur fastidio litterariis quandoque nugis fessum ab studiis severioribus recreat animum. Scire aveo quid de novis versiculis fabulae cujusvis titulos exhibentibus, quid de singulis, novisque prologis sentias. Vix tamen adducar ut credam per te, collegasque tuos, Schererium maxime, Laurentium, Lobsteinium improbatum iri laborem ejusmodi, quem tanti faciunt Itali nostri. Hominem sane auctorem habent percelebrem, cujus sapientiae fama regiones quoque dissitas penetravit. Id quod tu ipse, veluti sperare licet, tanto veritatis lumine fateberis, ut nisi quispiam latinitatis ignarus nil, quod non ineptum

om-

omnino, ſit, poſſit contra muſſitare. Sed concubium jam imminet noctis; & quoniam video quantum epiſtola haec mea praeter opinionem excreverit, in aliam compluſcula conijciam, ſi plus otii habuero. Illud tamen pro certo habe nunquam tui memoriam meo ex animo poſſe divelli. Eos enim oculis cernere planè mihi videor, quorum perjucunda recordatione niſi paullulum ſuſtentarer, male mecum profecto agerem, ac ſaepe quum animus triſti aliqua cogitatione maxime exaeſtuat, odioſus mihi eſſem, ac planè inviſus. Vale, & tui amantem redama, amiciſque noſtris nominatim ſalutem plurimam impertire.

PISTORIO III. NON. IVN. MDCCLXXVI.

VER-

VERSICVLI

QVIBVS POPVLO EDICTVM EST DE EVNVCHI ET HECYRAE FABVLIS AGENDIS .

SAlvete (*a*) multum qui latinis
litteris ,

Et

(*a*) Vſitata penes Terentium ratio ſalutationis . *Sed quos perconter ? Video . Salvete* . Andr. Act. IV. ſc. v. v. v. *Quem* , exclamat Phaedria , *hic ego audio ? O Thraſo !* Reſpondet Thraſo : *Salvete* . Eunuch. Act. V. ſc. ix. v. xxx. Dicenti vero Phaedriae *mi patrue ſalve* reſpondit Demipho *ſalve , ſed ubi eſt Antipho ?....* *Here ſalve* , ſubjungit Geta , cui Demipho : *Oh , bone cuſtos , ſalve* . Phorm. Act. II. ſc. I. v. xxiv. & lvi. *O il ben tornato* (ita Bergallia) *mio zio......Buondì . Ma Antifon dov' è ?.. Padrone il ciel vi ſalvi ... Oh ſalve il mio cuſtode dabbene* . Inſuper *ti ſaluto* (Forteguerrius) *mio zio ; ed io te pure : Ma Antifone dov' è ? O padron mio io ti ſaluto . Buon giorno , o noſtro bravo direttore* ! Bacchidi Laches dicit *ſalve ; ſalve Laches* reſpondet Bacchis . *Hecyr. Act. V. ſc.* I. *v* v. Chuſai Arachites amicus David ſalutationis gratia ſic ex verſione LXX. interpretum alloquutus eſt Abſalonem ζήτω ὁ βασιλεύς . Joabuſque Amaſae dixit *εἰ ὑγιαίνεις σὺ ἀδελφέ* . *Reg. L. II. c.* ix. *v.* xx. Tantum abeſt ut ſalutationis formulae , uti nonnulli putant , a veteribus uſurpatae minime fuerint , quin & penes Graecos eas in uſu fuiſſe teſtetur Homerus : Achilles enim Agamennonis dum nuncios letus excepiſſet in haec grata verba prorupit : Χαίρετον , ἦ φίλοι ἄνδρες ἱκάνετον . *Iliad. L. X. v.* xxiv. abitioneque prandio ita Ulyſſes arrepto cyatho ſalutavit

Achil-

Et artibus favetis (*a*) optimis, bene

La-

Achillem: Χαῖρ' ἀχιλεῦ, & persaepe vox ipsa χαῖρε repetita videtur. Sic foeminis, quae olim a veteribus Graecis κανηφοραι dicebantur, suadet Callimachus ut dicant δάματερ μέγα χαῖρε. *Hymn. in Cerer.* Allata vero comicorum salutatio usurpatur etiam a Plauto, apud quem Astaphium (ancillae nomen) Stratilaci servo dicit *salve*, eidemque respondetur *satis mihi est tuae salutis*. Truculent. Act. II. sc. II. v. IV. Sed salus ipsa pro dea salutis veterum more accipitur a Terentio, quum Demeam inducit eam commemorantem. *Ipsa* enim, ut Demea loquitur, *si cupiat salus servare prorsus non potest hanc familiam*. Adelph. Act. IV. sc. VII. v. XLIII. Vnde salutaris porta Romae olim appellata, quae ejus templo proxima fuit. Colebatur autem a Romanis salus non aliter ac a Graecis ὑγεία, cujus aedes a C. Junio Bubulco censore locatae sunt. Eas enim Samnitico bello, dictator quum esset, dedicavit, famaque est fuisse a Fabio depictas. *Cicer. De nat. deor. L. II. n.* XXIII. *Liv. Hist. Rom. L. IX. n.* VI. Non modo vero incolumitati generatim, sed corporum valetudini praefuisse declarat ipse Terentius. Inquit enim Sostratam repraesentans prudentem matronam *male metuo ne Philumenae magis morbus aggravescat: Quod te, Aesculapi, & te, salus, ne quid sit hujus oro*. Hecyr. Act. III. sc. II. v. II. Sed Hispaniensis legenda versio, quam Petrus Simon Abrilius perfecit. Vid. *Terent. cum not. Boecler. & Gujet*. Revera eam Aesculapio consociat medicinae praesidi, quem Apollinis filium jam effinxerunt poetae, & cujus in honorem Epidauri in Achaja fanum accepimus exaedificatum, ubi cubantes aegroti morborum remedia capessere credebantur.

(*a*) Qui optimis favissent artibus alio sensu favere olim jubebantur in comoediarum prologis, quum imperaretur ipsis silentium, ne ulla importuna voce in theatris

ob-

Latino cum Gregi (*a*) cupitis (*b*), & copiam

De-

obstrepente repraesentari fabula prohiberetur. Hinc Terentius ipse *favete*, exclamat, *adeste aequo animo*, & *rem cognoscite*. Andr. Prolog. v. XXIV. *Favoritelo voi* (vertit Forteguerrius) *e con giusto animo pesate ben la cosa*. Insuper. *pour vous, Messieurs* (sic Daceria) *nous vous supplions de nous ecouter favorablement*, & *d' examiner cette piece*. Lipsius vero *at vos favete* (ita proloquitur) & *date crescendi copiam ingeniis, quae se publico applicant bono*. Praef. in epist. quaest.

(*a*) Gregis vocem a bestiarum multitudine desumptam, & pro conventu hominum a scriptoribus metaphorice, ut dicunt rhetores, usurpatam neque rejecit Terentius, neque Plautus, quorum uterque scenicorum turbam intelligit, seu multiplices comoediarum actores. *Unum etiam hoc vos oro*, inquit Gnatho, *ut me in vostrum gregem recipiatis*. Terent. Eunuch. Act. V. sc. IX. v. LIV. *Ad alium mox defertur gregem*. Prolog. Heautont. v. XLV. *Atque hercle hic de grege illo est*. Adelph. Act. III. sc. III. v. VIII. *Noster grex motus loco est*. Prolog. Phorm. v. XXXIII. *La nostra compagnia* (sic verterem) *ha perduto il luogo*. Non ita Joannes Fabrinius. *Mihi, atque vobis res vortat bene, gregique huic*. Plaut. Prolog. Asinar. v. II. *Huic vos nunc pariter bonam boni operam date gregi*. Prolog. Pseudol. v. IX. Hinc conductorum grex dicitur qui continet *gl' impresarj* (ut ad normam loquar Italorum) *e i recitanti*. Vid. *Ricc. Calligr. Plaut. e Terenz. p.* LX. Contubernium vero Latinorum pro grege innuit Giacomellius, Romanos scilicet academicos, qui Latini id temporis appellari maxime consueverant, quo Terentianae, Plautinaeque fabulae impensius Romae agebantur, quum dramaticae Latinorum veterum poesi incumbere constituerint. Eorum nomina singulis praefixa fabulis in earum editione

Re-

Dedistis (*a*) usque ad hanc diem qui crescere.

Te-

Romana leguntur. Sic Plautus gregem inducere consueverat comoediae finem nonnunquam imponentem, unum nempè, vel plures ex ipso grege spectatoribus nunciantes ut plauderent. *Nunc vos, si vobis placet* (sunt gregis Plautini verba) *& si placuimus, neque odio fuimus, signum hoc mittite..... plausum date*. Captiv. Act. V. sc. v. v. vi. *Aequum est* (sic alibi) *manibus meritis meritam mercedem dare*. Casin. Act. V. sc. iv. v. iv. *More majorum date plausum*. Cistellar. Act. V. sc. i. v. vi. *Si voltis applaudere, atque approbare hunc gregem, & fabulam, in crastinum vos vocabo*. Pseudol. Act. V. sc. ii. v. xli. *Si placuit plausum postulat comoedia*. Poenul. Act. V. sc. vi. v. xxxiv. Hinc perspicuos puerorum greges dixit Seneca *Epist. ad Lucil. ep.* cx. servorum gregem Juvenalis *Satyr. sat.* xii. gregem comoedorum, & histrionum Petronius *Satyr.* §. xi. personatos greges Donatus. *Adn. in Terent. Adelph.* Tandem Arimini in bibliotheca Gambalonga sequens habetur inscriptio Eutychetis cujusdam, qui in urbano histrionum grege stupidi egisse personam videtur:

D. M.
AEMILIAE . IRENE . QVAE . VIXIT . ANN. XXVI.
DIEBVS . XIIII. AVRELIVS . EVTYCHES . STVP'DVS
IN . GREG. VRB. CONIVGI . KARISSIME .

Sed rem explanatam video prae caeteris a Pignorio. *De serv. p.* xx.

(*b*) Idem ac *favetis*, seu *bene vultis*, atque eadem significatione dixit Terentius *quod* (sunt Critonis Andri dictiones) *ipsi cupio Glycerio*. Andr. Act. V. sc. iv. v. ii.

(*a*) Effecistis ut quotidie magis augeretur.

(*a*)

Terentii exhibemus fabulas (*a*) duas Eunuchum (*b*), & Hecyram (*c*): Et Eunuchum quidem damus

Acer-

(*a*) Scilicet confictas narrationes in comoediis adhibitas, & in theatris agendas. Hinc Simo Terentianus Critoni, Chremeti, Pamphiloque dicit: *Fabulam inceptat* Andr. Act. V. sc. IV. v. XXII. res nimirum enarrat fictas, mendaces, & nugatorias. *Hecyra est huic nomen fabulae*. Prolog. Hecyr. v. I. *Nos jam fabulae sumus*. Hecyr. Act. IV. sc. III. v. XIV. Quemcumque vero sermonem fabulam primitus dixere veteres. Vnde Plautinum illud *atque eccum tibi lupum in sermone* Stich. Act. IV. sc. I. v. LXXI. ita extulit Terentius dicens *lupus in fabula*. Adelph. Act. IV. sc. I. v. XXI. Haesit demum vox in sermone anili, & fabuloso, adeoque conficta quum essent cum ludorum, tum dramatum argumenta, fabulas appellari placuit.

(*b*) Haec fabula, quae meruit VIII. ut nummorum M. ab aedilibus Terentio darentur, non solum bis acta creditur L. Posthumio, & L. Cornelio Merula Aed. Cur. atque insuper M. Valerio Messala, & Gn. Fannio Strabone CSS. sed non desunt qui eam bis eodem die putant fuisse actam. *Tanaquill. Fab. Notul. ad Terent.* Percelebris est Gallica ejusdem versio, quae per Janum Antonium Baifium Caroli Noni temporibus prodiit, atque iterata legitur a Martignatio, Fontanioque, quamque altera excepit Italica a Neapolitano quodam poeta, cujus ignoratur nomen, exarata perdiligenter. Atticus in ea exhibetur civis, qui Chremetem, & Pamphilam filios habuit. Rapta Pamphila, & Rhodum advecta meretrici traditur, quae Thaidis filiam sociam facit. Interim Chaerea adolescens ornatu Eunuchi indutus eam adspicit, diligit, facit gravidam. Vnde Thais variis interjectis eventibus a sene quodam, cui Lachetis inditum nomen, Pamphilaque a Chaerea

Acerrime castratum (*a*), ita ut sibi nihil Ti-

rea in clientelam invicem accipiuntur uxoriam. Monendum tamen è Menandri Eunucho fabulam paucis immutatis ea ratione expressisse Terentium, Menandri ut Davus esset Terentii Parmeno, Chrysis fieret Thais, Chaerestratus converteretur in Phaedriam. Sed Graeca Menandri fragmenta sunt perscrutanda, ea praesertim, quae restituit Pacichellius., & illustravit.

(*c*) In hac fabula describitur a Terentio Pamphilus adolescens Lachetis è Sostrata uxore filius, qui vitiata per errorem Philumena, puella nimirum è Phidippo, ac Myrrhina olim progenita, eique detracto annulo in Imbrum insulam Thraciae proximam proficiscitur. Ejus vero argumentum infra in adnotationibus in alteram Hecyrae prologum uberius proferam.

(*a*) Spoliatum nempé rebus inverecundis, quae in ejusmodi inveniuntur fabula. A comicis Graecis dicitur ἀφῃρέθη, *ademptus* scilicet, *ablatus*, *subductus*, *abstractus*, ut in Aristophane στέφανον ἀφῃρέθη. *Nub. Act. II. sc.* II. *v.* XVI. Tali ablatione opus erat, sibi ut nihil timeret pudor in hac, & reliquis agendis Terentii comoediis coram bene moratis adolescentibus, quales erant qui in Romanam erant Latinorum academiam cooptati, quia φθείρουσιν ἤθη χρῆσθ' ὁμιλίαι κακαί. *S. Paul. ad Corinth. epist. I. c.* XV. *v.* XXXIII. Constat enim abjectis lenociniis eorum, qui callide Terentianos inter comicos debacchantur, ac meretricios amores nuptiis conglutinant, quidquid est reliquum selectiorum ita esse sententiarum, quarum aliquas auctor è Platone lubentius excerpsit, monitorumque plenum, ut Schonaejum ad librum, qui Terentii Christiani titulo insignitur, publici juris faciendum impulerit. Sed ut verum fatear S. Augustinus, qui castos alioquin, & sententiarum plenos referre non dubitat Terentii versiculos, legens Charini verba *nihil aliud*, *nisi* Phi-

Philumenam volo Andr. Act. II. sc. I. v. v. adolescentem vocat eum flagitiosum, insana flagrantem cupiditate. *De civit. Dei L. XIV. c.* VIII. Testatur etiam *Confess. L. I. c.* XVI. in Eunucho Terentii *Act.* III. *sc.* I. *v.* XXXVI. *sc.* V. *v.* XXXV. magnam se adnotasse turpitudinem; neque accusat *verba*, ut inquit, *quasi electa, atque pretiosa, sed vinum erroris, quod in eis propinatur ab ebriis doctoribus .... Et tamen*, subdit, *ego, Deus meus, in cujus conspectu jam secura est recordatio mea, libenter haec didici, & eis delectabar miser, & ob hoc bonae spei puer appellabar*. Sed insuper *rapiebant*, ait, *me spectacula theatrica plena imaginibus miseriarum mearum, fomitibus ignis mei*. L. III c. I. Quod quidem serio perpendens S. Ignatius Lojola *in scholis Terentium explicari, ni perpurgatus esset, quamquam optimum latinitatis auctorem, & Romanae comoediae principem, vetuit nominatim, quod eum videlicet parum verecundum, ac parum pudicum arbitraretur. Noluit igitur ea lectione puerorum animos imbui, ne plus moribus noceret, quam prodesset ingeniis*. Maff. Vit. S. Ignat. L. III. c. VIII. Aequum sanè erat ne mores corrumperentur adolescentium, nihilque sibi timeret pudor eorum, qui ad Eunuchi Terentiani fabulam Romano in theatro bacchanalibus ludis agendam spectatum advenerant, quaedam Chereae adolescentis, & Thaidis inhonestae foeminae castrare colloquia, eaque callide temperare, quae Doriam ancillam inter, & Gnathonem parasitum inverecunde instituta leguntur. Nam *ut in senibus gravitas*, ex monito S. Ambrosii, *in juvenibus alacritas, ita in adolescentibus verecundia commendatur*. Offic. L. I. c. XVII. Quod si Eunuchi fabula, cui versiculos, quibus de ea agenda populo edictum est, apposuit Giacomellius, Romae an. MDCCXXXIX. integra publicam lucem adspexit, id factum arbitror ne Terentii textus prae omnium latinitatis cultorum manibus reperiendus fidelibus honestiorum, doctiorumque juvenum oculis imperfectus subijceretur. Se enim XX. ann. natum legisse Terentium, ipsiusque elegantiam, & veritatem interpretationis aliis commendasse ipse fate-

fatetur S. Hieronymus *Epist. ep. ad Pammach. de opt. gen. interp.* idemque ad comicum statuit pertinere humanos mores nosse, atque describere. *Epist. ep. ad Fur. de viduit. serv.* Actionem vero incorruptis adolescentium Romae degentium moribus accommodatam fuisse suspicatur nemo, quum redditam existimemus bene moratam, quae bonos deceret. Revera *nil dictu foedum, visuque haec limina tangat; maxima debetur puero reverentia*. Juvenal. Satyr. sat. XIV. v. XXXVI. Quamvis autem obscoenos in Plauto jocos, mores molles, & lascivos Massilia dignos, vel Tarento agnoverit Lipsius *Epist. quaest. L. II. ep.* XVIII. Terentiumque pudicum totum jactaverit, castum, verecundum, & quem a sacris suis Vesta non arceat, eum tamen, me quidem judice, quispiam non dictitaverit a nota Plautina semper immunem; tametsi certum musas Terentiano tantum sermone loquuturas, si loqui vellent, dulcesque Latini leporis facetias per Caecilium, Afranium, Terentium pari aetate nituisse. Vid. *Cellar. De solut. orat. script.* Neque tandem censeo reticendum quod de Terentio ad cardinalem Carolum Borromejum, doctum illum quidem virum, quodque ad rem nostram facere maxime videtur, sanctissimis praeditum moribus, scripsit olim vir summus Petrus Victorius. Scripsit etenim *ipsum valdé utilem esse, & ad Latinam linguam pariter perdiscendam, & ad vitam hominum suaviter excolendam. Nam quin accurata lectione Terentii mores emendentur, & politiores, integrioresque reddantur, si quis consilium illius, finemque attendat, corrigique se patiatur, dubitandum non est: Sunt enim fabulae ipsius (quantum ratio ejus poematis fert) honestae, ac graves, remotaeque ab omni turpitudine verborum, factorumque: Talem autem ipsum fuisse natura, moribusque facile suspicari possumus. Cujus rei etiam indicium est quod ille usus est consuetudine sanctissimorum, moderatissimorumque suae aetatis virorum, qui non tantopere ipsum dilexissent, nec in amicitiam suam irrepere passi essent, nisi similis ipsis, parque ingenio, ac vita fuisset*. Haec ille Florentia XVI. Kal. Jun. MDLXV. At enim quid

Timeat (*a*) pudor (*b*) .. Sermonis elegantia (*c*),

Fa-

quid in tanta opinionum varietate sentiendum? *Est modus in rebus*, ut cum Horatio loquar, *sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum*. Satyr. L. I. sat. I. v. CVI.

(*a*) *Syre tibi timui male*. Terent. Heautont. Act. III. sc. II. v. XX. Videnda vetus versio est ab erudito homine Italice facta, suppressoque nomine Venetiis evulgata, quae Gagliardium fortasse impulit ad eam reddendam correctiorem, accuratioremque. *Magis etiam reprehendendi qui se timere simularunt*. Cicer. Epist. famil. L. I. ep. V. *De republica valdè timeo*. Epist. ad Att. L. VII. ep. VI. Timere Terentiana significatione ad rem aliquam refertur, de qua cum amicis sermo est, & tunc vereri significat ne quid mali alicui accidat. Sic Quintilianus *religiosus*, ait, *judex libenter eum audit, quem justitiae suae minime timet*, idest ne suae justitiae insidietur. *Instit. Orat. L. IV. c.* I.

(*b*) Pro verecundia, ut est apud Terentium: *Patris pudor*. Andr. Act. I. sc. V. v. XXVIII. *Pudore, & liberalitate liberos retinere satius esse credo, quam metu*. Adelph. Act. I. sc. I. v. XXXII. Observanda Germanica versio, quae Joanne Episcopio prodiit auctore. A Germanis dicitur *scham*, & apud Latinos aliquando differt a pudicitia. Revera *non pudor*, inquit Tullius, *non pudicitia, non pietas revocaret*. Orat. or. pro Catilin. n. XXIV.

(*c*) Facundia scilicet, seu venustas sermonis, quam *Atticam* vocat Terentius. *Eunuch. Act V. sc.* IX. v. LXIV. De eloquentia quum sermo est dicitur elegans qui electis verbis, & puriori utitur constructione, disertusque est, atque elegans in dicendo. Vid. *Gell. Noct. Attic. L.* XIII. c. XX. Elegantia vero virtus in dictione est, quae efficit ut unumquodque pure, aperteque dici videatur; sive haec ad latinitatem reducatur, sive ad explanationem, quarum prima purum

 con-

Facetiis (*a*), lepore (*b*), amoenitatibus (*c*)

Co-

conservat sermonem, atque ab omni vitio remotum, altera apertam reddit, ac dilucidam orationem. Vid. *Cicer. Rhet. ad Herenn. L. IV. n.* VI.

(*a*) Summam licet Terentii artem multorum comicorum facetiis postponendam autumet Scaliger *Poetic. L.* III. *c.* XCVII. certum tamen quod *non veteris aevi spectat usum, sed sui sapiens poeta, & tempori servit libens popularis artifex*. Tucc. Prolog. Chr. jud. v. XVI. Ille vero facetus dicitur, qui facit verbis quod vult, festive dum loquitur. Propterea Thrasoni simul, & Parmenoni dixit Gnatho ridens: *Ha, ha, hae .... facete, lepide, laute, nihil supra*. Eunuch. Act. III. sc. I. v. XXXVI. Insuper Syrus de Bacchide quum differit Chremeti subjungit: *Est faceta* (festivo scilicet, urbano, jucundoque sermone praedita) *haec meretrix*. Heautont. Act. III. sc. II. v. XI. Sed *duplex omnium* (inquit Cicero *Offic. L. I. n.* X.) *est jocandi genus; unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscoenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum*. Ut autem sapientibus, atque eruditis viris voluptatem potius afferret, quam risum a plebeiis extorqueret, rem duplici condiebat utilitate Terentius, imitatione nimirum vitae humanae, facetiisque lepore interspersis. Hinc patet Giacomellium ipsum facetiarum nomine salsas, argutasque intellexisse sententias, quae etsi risum excitare possunt, quaedam tamen sunt deliciae sermonis, seu potius urbana dicta sine scurrilitate.

(*b*) Venustate. Vid. *Fabric. Elegant. ex Terent. Decimator. Medull. Terent. Lepore, ac venustate affluens*. Cicer. De orat. L. I. n. XI. *Floruit acumine ingenii, tum admirabili quodam lepore dicendi*. Quaest. academ. L. IV. c. VI.

(*c*) *Amanti amoenitas malo est, nobis lucro est*. Plaut. Menaechm. Act. II. sc. III. v. VI. *Quem enim* (ita de Terentio loquitur Lindenbruchius) *pueri amavimus*,

ejus-

Comoediam hanc probe noſtis, longiſſime
Latinis anteſtare cunctis fabulis (*a*).
Adeſte (*b*) cum frequentia, hanc induſtriam
Studiumque noſtrum ut excitetis. Interim
Valete (*c*), noſque, & noſtra amare pergite.

ejuſdem amoenitate, ac Venere vel hac quoque aetate nos capi non erubeſcimus. Prael. in Terent. Revera amoenitatis nomine id omne intellectum volumus, quod eam producit jucunditatem, quae ex amoenis, ſuavibuſque rebus percipitur. Ita *ſtudiorum*, dixit Plinius, *amoenitates quaerimus*. Nat. hiſt. praef.

(*a*) Facetas, lepidas, amoenaſque comoedias Menander elucubravit Greco Thaidis, & Colacis titulo inſignitas, è quibus non modo deſumpſerat jam Militem glorioſum Plautus, ſed poſtea decerpſit etiam Eunuchum Terentius. Sed quum Θαΐσ, & κόλαξ a dignitate Graeca, venuſtateque non abhorreant, ac per Menandrum ſale Attico repleantur, plurimis Latinae elegantiae floſculis callide collectis, atque ſuam in rem ingenioſe traductis ita fabulam ornavit ipſe Terentius, ea ut reliquis venuſtate anteſtare potiſſimum videatur. Haec vero Eunuchi fabula ob rerum fortaſſe varietatem in ea interſperſam majores exegiſſe viſa eſt venuſtatis flores, quos ii maxime collegerunt, quorum in animos illapſa fuit bene ſcribendi cupiditas.

(*b*) *Adeſte quaeſo* dixit Terentius. *Phorm. Act. II. ſc.* III. *v.* III. Quod quidem favere ſignificat, vel praeſidio eſſe; ſiquidem quod olim expetitum fuerat ab Terentio, id Giacomellius academicorum quoque Latinorom nomine expetere debuit.

(*c*) *Valeat*, *vivat*. Terent. Andr. Act. V. ſc. III. v. XVIII. *Vos valete*, *&* *plaudite*. Eunuch. Act. V. ſc. IX. v. LXIV. *Valet*, *atque vivit*. Heautont. Act. III. ſc. I. v. XXI. *Verba ſunt Calliopii* (ſic Eugraphius *Comm. in Terent.*

Andr.) *ejus recitatoris, qui quum fabulam terminasset elevabat aulaeum scenae, & alloquebatur populum: Vos valete, vos plaudite.* Insuper *vale* (sic Philotis, seu Philotium) *& tu* (respondet Parmeno) *bene vale, Philotium.* Hecyr. Act. I. sc. II. v. CXXII. Vid. *Dolet. Observ. Latin. serm. in Andr. & Eunuch. Terent.* Quando autem decedenti alicui valedicere quis vult, supremum, aeternumque *vale* dicere solet. Sic Giacomellius noster elegiaca dum olim confecisset carmina in amicum è vita migrantem, *supremumque vale*, inquit, *properabam dicere amico, hei mihi, qui nunquam conspiciendus erat*, & infra *meque*, subjungit, *manu monens jam deficiente prehensum spectans, aeternum, dixit, amice vale*. Sed bene valentibus hominibus, quibusque vitae auguratur, ac valetudinis diuturnitas, longaevum, & constans *vale* optari semper consuevit, veluti aliqua absoluta epistola quovis tempore videmus praestitum ab scriptoribus. Ejusmodi formula vetustate percelebris voce quondam penes orientales populos haudquaquam exprimebatur, sed gestu, manibus praesertim inter sese invicem complicatis.

FINIS VERSICVLORVM
IN EVNVCHVM ET HECYRAM.

HEAV-

LXIX.

HEAVTONTIMO-RVMENOS.

TITVLVS.

ACTA . LVDIS . MEGALENSIBVS . L. CORNELIO . LENTVLO . ET L. VALERIO . FLACCO . AED. CVR. EGERVNT . L. AMBIVIVS TVRPIO . ET . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS . MODOS . FECIT FLACCVS . CLAVDI . GRAECA . EST . MENANDRV . ACTA PRIMVM . TIBIS . IMPARIBVS . DEINDE . DVABVS . DEXTRIS ACTA . ETIAM . III. M. IVVENTIO . ET . T. SEMPRONIO . COSS. AN. AB . V. C. DXCI. ANTE . XPTVM . NATVM . CLXI. ACTA DENVO . ROMAE . AB . ACADEMICIS . LATINIS . IN . THEATRO COLLEGI . SALVIATI . LVDIS . BACCHANAL. AN. MDCCXXXVIII. PLACVIT.

EX HEAVTONTIMORVMENO.

Humani nihil a me alienum puto.

Act. I. ſc. I. v. XXV.

Non ſit ſine periculo facinus magnum.

Act. II. ſc. III. v. LXXIII.

Itan' comparatam eſſe hominum naturam omnium,
Aliena ut melius videant, & dijudicent,
Quam ſua?

Act. III. ſc. I. v. XCVII.

Non licet hominem eſſe ſaepe ita ut vult.

Act. IV. ſc. I. v. LIII.

Nil tam difficile eſt, quin quaerendo inveſtigari poſſit.

Act. IV. ſc. I. v. LXII.

Jus ſummum ſaepe ſumma eſt malitia.

Act. IV. ſc. IV. v. XLVIII.

LXXI.

MATANIVS FERNERIO SVO S.

HOLMIAM.

JAmpridem in votis habueram, amice suavissime, epistolis compellare te meis, ut elicerem tuas. Neque putes velim tui factum oblivione ut in hanc usque diem scriptiunculam quantulamcumque meam distulerim. Nae video quanta vel apud amicos toto penè dixerim divisos orbe sit vis verae, solidaeque virtutis. Superiori aestate de te, rebusque tuis una cum Murrayo anatomico Vpsaliensi haud incelebri, ac Plommenfeldtio politioris ingenii equite sum loquutus. Quos ut ego vidi tanta sum voluptate perfusus, tuae ut acerbitatem absentiae summa consolatione lenirem. Quanta vero in eo colloquio mihi jucundissimo sim laetitia affectus, facilius est tibi existimare, quam mihi scribere. Optaveram planè, neque ob morae brevitatem impetrare potui, ut vividiore frui me diutius sinerent tui memoria, qua mihi charius, aut antiquius esse nihil potest. Nam quantum tui ex Etruria discedentis, atque in Sueciam redeuntis cepi dolorem, quanta uror absens molestia non facile dixerim. Gaudeo autem, vereque gaudeo quod ex Italia incolumem te ad tuos recepisti. Doleo tamen vehementer postremam ad te scriptam epistolam, atque alteram ad amicum Rottbollium splendidum Haffniensis academiae lumen periisse. Periisse namque, & vel a freto Danico, vel Baltico mare utrasque suspicor absorptas, quibus nullum adhuc

res

reſponſum acceperim. Nunc alacritatem quum foveo, ſtudiumque ſcribendi aſſiduis diſtineor occupationibus, quae in cauſſa ſunt ut huic vix tantulae epiſtolae perſcribendae tempus habeam, quod quidem fortuito tumultuariae quaedam cogitationes è ſtudiis ereptum ſeverioribus amicitiae tuae conſecrarunt. Ridebis fortaſſe, ſive potius irridebis, opinor, ſuſcepti conſilii rationem, ſi ut eſt aperiam. Hoc ſi roges, ſincere tecum agam, & veniam dabis. Sed prius excute quaeſo prudentiam tuam, & vide quantum amicorum nugis tribuendum. Hoc mane aeſtivis ardoribus aeſtuans vehementius, animum aliquantiſper ab ſtudiis abducere debui, ut per umbroſa urbis loca deambulans auram captarem, quantum potui, frigidiuſculam. Perlibenter abii, ac voti compos effectus ibam forte via domum ut remigrarem, jejunumque ſtomachum prandio reficerem, dum egomet coepi mecum, ut fit ubi cogitabundum quid ſtudioſorum animo haeret, rem quampiam litterariam ex alia cogitare, & omnia in aptiorem ſententiam. Quid opus eſt verbis? Incogitans perambulo, praetereo domum neſcio quid circumſpectans; longe jam abieram. Stupenti ſimilis conſiſto parumper praeſentiens me praeteriiſſe; redeo rurſum, novae novas excipiunt cogitationes. Menti repente obverſantur abſentes amici, maximeque ſuaviſſima quondam tecum inſtituta colloquia Piſtorii quum eſſes. Perjucunda tui permotus recordatione morae impatiens aedes ingredior, calamum ſumo, ſcribo epiſtolam. Scribo autem domeſticis obſtrepentibus, qui me, ut ſolent, ardenter ſollicitant accubitum ut ire velim. En vides quod paucis te volo, atque adeo animum ſedulo adverte ad id, cujus potiſſimum

gra-

gratia ad te ſcribere libentius inſtitui; quum alioquin temporis premar anguſtiis, & pauculis occupationibus hac ipſa die exhauriendis. Verſiculos ad te mitto leporis, & amoenitatis plenos perdiligenter exaratos a Giacomellio, quem quum eſſes pervagatus Italiam noſtram te Romae veniſſe fama praeſtantem ſingulari penes doctiores homines meminiſti: Nondum enim vitam cum morte commutaverat. Eos vero perfecerat quum per navos juvenes, & induſtrios Terentiana daretur populo fabula, quae Heautontimorumenos appellatur. Lege quaeſo, & vide Latinam ſcribendi rationem, quae apud emunctae naris homines in Italia viget. Latinis ille ſcriptoribus utebatur familiariſſime, ut dicere quae vellet non modo ad eorum normam ſcriberet, ſed locutiones ipſas è Latino fonte parce detortas fingeret ad illorum ſimilitudinem. Verum temporis premor anguſtiis, mi Ferneri, ac nolens impedior quominus ſcriptionem protraham. Vtinam producere longius poſſem! Servulus clamitat, inſtat, dicit muſſitare filios, expectare uxorem, ad quam illico ſi non advoles male profecto ages. Vide igitur qui fieri poſſit ut vel ſubciſivum tempuſculum voluntati meae conceſſum putem. Vnde manum de tabula. Nolim tamen locorum intervallo, atque celeritate ſcribendi quicquam de mutua in nos benevolentia detractum. Sed heus tu unum praeterieram, quod dictum oportuit. Nam gratulor te ex academia Vpſalienſi, ubi in Celſii locum ſuffectus aſtronomiam docueras, maritimarum rerum regimini regio Guſtavi Adolphi juſſu honorifice deſtinatum. Ejuſmodi honos cum voluptati tuae famulatur, tum video quantum ad rem conferat publicam, cujus intereſt viros per

K ce-

celebres, quorum doctrinae fama magis magisque percrebuit, utilioribus aliorum commodis inservire. Sincero, crede mihi, perfundor gaudio. Neque enim ego, ut quidam, invideo aliis bona, quibus ipse careo, sed potius haud leve solatium experior, voluptatemque mirificam, si ea, quae denegantur mihi, superesse aliis sentiam. Vrgent domestici. Si moror impransus ero. Hem! Jocus parum lepidus! Vacuus enim mihi venter crepitat. Tu, si me amas, hac, qualiscumque sit, epistola ad eam rem maxime utere, cujus gratia ad te mittitur. Jam satis. Plura alias. Eja tu vale, & quando litteris me inviseris scias gratissimum fore. Tu velim tuam, & amicorum valetudinem cures. Nos bene valemus, ac tibi quotquot sumus prospera omnia precamur. Interim faxit Deus ut tu scientiarum bono natus sospes serveris, atque superstes. Iterum vale.

PISTORI KAL. QVINTIL. CIↃ. IↃ. CC. LXXVI.

VER-

VERSICVLI

QVIBVS POPVLO EDICTVM EST DE PSEVDOLI PLAVTINI ET HEAVTONTIMORVMENI FABVLIS AGENDIS.

LAtinus Grex (*a*) Patronis (*b*) optimis ſuis
Salutem mittit. Quae vos velle plurimum
Exiſtimamus, ea nos maxime decet
Expetere; & eſſe ſtudia nobis omnia
Studio de veſtro oportet, quorum copia
Id poſſumus, quod nunquam noſtra inopia
Potuiſſet. Binas igitur fabulas damus
Veſtrae in ſpem gratiae (*c*). Si cui veſtrum joci (*d*)

Ni-

(*a*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Eunuch.* v. III.

(*b*) *Huic ipſi* (ſunt Thaidis verba) *opus patrono eſt*. Terent. Eunuch. Act. IV. ſc. VI. v. XXXII. Vid. *Giacomell. Verſic. in Phorm.* v. XIV.

(*c*) *Gratiam .... inibo*. Terent. Eunuch. Act. III. ſc. V. v. VIII.

(*d*) *Ludum, jocumque dices*. Terent. Eunuch. Act. II. ſc. III. v. VII. Hinc Ovidius *ſcena*, dixit, *ſonat*, *ludique vocant*, *ſpectate*, *Quirites*. Faſt. L. IV. v. CLXXXV. Sic Phaedrus *fictis*, ait, *jocari nos meminerit fabulis* Fabul.

Pro-

Nimio plus placeant; nae erit, illi plus ſatis
Facetiarum Pſeudolus (*a*) quod oggerat (*b*).
Iis conſultum oportuit etiam, qui amant
Severiores ludum (*c*) temperantius:

Id

Prolog. L. I. v. VII. eo quod fabula vocetur ab ipſo *narrantis jocus*. Prolog. L. II. v. v. *Calumniamque fictis eluſit jocis*. Prolog. L. III. v. XXXVII. *Et hoc jocorum* (ſcilicet fabularum) *legere faſtidis genus*. L. IV. fab. VI. v. II. Quoniam vero ſolet uſuvenire ut *joci*, ut cum Giacomellio loquar, *nimio plus placeant*, omneſque amatoriae deliciae, lepores, ineptiaeque plus aequo delectent, meminiſſe oportet quod *omnes delicias* (ita S. Hieronymus) *& lepores, & riſu dignas urbanitates, & caeteras ineptias amatorum in comoediis erubeſcimus*. Epiſt. ep. ad Nepotian. de vit. cler.

(*a*) Titulus unius eſt ex Plautinis comoediis, cujus argumentum ex Simone Charpentario Parriſio petendum. Servus deſignatur mendax, doloſus, fraudolentus fabulam exhibens, *ubi lepos, joci, riſus* (ita Plautus) *vinum, ebrietas decent, gratiae, decor, hilaritas, atque delectatio*. Prolog. Pſeudol. v. XX. Tullius de Naevio, Plautoque loquutus *quam gaudebat*, inquit, *bello ſuo Punico Naevius! quam Truculento Plautus! quam Pſeudolo!* De ſenect. Pſeudolus vero poſt Terentianas omnes fabulas actus Romae videtur ab Latinis academicis.

(*b*) *Ad ſatietatem uſque oggerit*. Plaut. Ciſtell. Act. I. ſc. I. v. LXXI.

(*c*) Vox ludi quum a Terentio adhibeatur nonnumquam pro loco, ſive ſchola, ubi ars muſica tradi praecipue conſueverat, nil mirum ſi Getam ipſe dicentem inducat quod *reſtabat aliud nihil, niſi oculos paſcere, ſectari, in ludum ducere, & reducere*. Phorm. Act. I. ſc. II. v. XXXVI. Vid. *Cam. Adnot. in Terent. ad uſ. Delph. Minell. not. in Phorm.*

Phorm. Sed vox quoque ipsa, uti usurpatam videmus a Giacomellio, ad ludos refertur cumprimis scenicos, quorum nomine comoediam, tragoediam, satyram, mimum, atque his similia veteres designabant, & multiplici ornabant decoratione. Vid. *Winckelmann. Monum. antich. inedit. T. II. p.* IV. *p.* CCLIV. Hinc dabatur, ut verbis utar Terentii *potestas condecorandi ludos scenicos*. Prolog. Hecyr. v. XLV. idest comoedias, quae in scenis aguntur; adeoque intelligitur quomodo veteres ipsi, juxta inscriptionem, quam relatam video a Reinesio *Inscr. Cl. IV.*

THEATRVM . ET . PROSCENIVM . REFECERE
LVDIS . SCENICIS . BIDVO . DEDICAR . D. S. P.

Eorum primos an. V. C. CCCXCII. a Romanis fuisse novimus celebratos. *Herodian. Var. L.* III. *c.* VIII. Sed triennio ante quum C. Sulpitio Petico, & C. Licinio Stolone CSS. pestilentia grassari teterrima visa fuerit, & quum *vis morbi* (ut auctor est Livius. *Hist. Rom. L. VII. c.* III.) *nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo . . . inter alia caelestis irae placamina instituti sunt*. Verum & alios pro recuperata alicujus valetudine aliquando institutos lego commemorari. *Pitisc. Lex. antiqu. Roman. v. lud.* Ejus generis ludi sunt matutini, qui in hac continentur inscriptione:

EVTYCHVS . AVG. L. MEDICVS
LVDI . MATVTINI .

Fuerunt sanè apud Graecos ii percelebres inter caeteros, qui Catholicam quum promulgaret fidem S. Paullus acti fuerunt ab infidelibus hominibus in Ephesiorum theatro; in

in quod ex Ephesiis bene credentibus impetum fecisse aliquos legimus ut Gajum, & Aristarchum Macedones, eosque comites Paulli raperent. *Act. Apost. C. XIX. v.* XXIX. Scenici vero omnes ludi, qui & agones, musici, & Dionysiaci dicebantur *Fabric. de lud. scen.* & ad comoediarum recitationem maxime pertinebant, praeter Apollinares in Apollinis memoriam fieri solitos, vel megalensium nomen sortiti sunt, quod magnis diis, veluti qui in honorem deae Cybeles fuere peracti, consecrarentur, quibus non Andria modo Terentii acta est, sed praeter Eunuchum Heautontimorumenos etiam, & Hecyra; vel funebrium, ad cohibendum nempè populum dum pompa funebris patricio alicui viro publice decreta celebraretur, atque his acta Adelphorum est fabula; vel tandem Romanorum, quos plebejos vocarunt, pro salute, aut incolumitate plebis institutorum, quo maxime tempore Phormionem actum non ignoramus. At in his ludis nescio, uti ajebat Lactantius *De ver. cult. L. VI. c* XX. confirmavitque postea S. Augustinus *De civit. Dei L. I. c.* XXXII. *L. II. c.* VIII. an esset corruptela vitiosior, quam quidem abiicere, jure ne, an injuria censuerint alii, recentiorum prudentiores conati sunt. Romanos vero ludos, qui & circenses, eosque non a Tarquinio, ut fama est, sed a Romulo inventos, quemadmodum censuit Averanius *Dissert. in Cicer. Diss.* XVIII. aedilium curulium cura nobilitatos, atque religione Christiana coercitos excepere bacchanales è Graecia jamdiu recepti; ac ne homines redderent nequiores, mox daturos progeniem vitiosiorem, sancitis inde legibus factum ut imperitorum hominum compesceretur improbitas. At scenica oblectamenta, quae modestiam redolent, atque emollire videntur mores, nec sinunt esse feros, in sui stuporem rapiunt adstantes, veluti S. Joanni Chrysostomo adhuc juveni olim accidisse ipse de se testatur περὶ τὰς ἐν τῇ σκηνῇ τέρψεις ἐπτοημένον. *De Sacerdot. L. I. c.* I. Bene vero moratos, studiosque juvenes non ludicrum, sed honestum decet spectaculum, cujus jucunditate demulceatur animus, ut festivo, lepidoque oblectamento lenitas libera-

Id est, proferre in Scenam (*a*) cur decrevimus

Heau-

beralibus misceatur jocis, facetiisque, & sit *genus hoc delectationis* (ita de comoediis loquitur Valerius Maximus *Dict. fact. memor. L. XI. c.* IV.) Italica severitate temperatum.

(*a*) In scenam proferre idem apud veteres erat ac fabulam in tentorio, domicilio, tabernaculo agere *Salmas. De scen.* quum σκηνὴν Graeci locum vocarent temporarium, scenae versatilis nomine ab Latinis distinctum referente Turnebo *Advers. L. V. c.* IV. eumque partim frondibus, culmisque exornatum, partim tabulis, pannis, & pellibus coopertum, ubi specie orationum, & carminum refert Tacitus *Annal. L. XIV. c.* XX. proceres haud semel pollutos esse Romanos. *Calliach. De lud. scen. C. I. n.* II. Sed scena quaelibet, in qua juxta Donatum *duae arae poni solebant; dextera liberi, sinistra ejus dei, cui ludi fiebant* Fragm. De comoed. ex MSS. biblioth. reg. Parmens. in meliorem, proprioremque structuram versa est tractu temporis, ut multis, diversisque potuisset usibus inservire. *Vitruv. Architect. L. V. c.* VIII. Fabulas vero proferebant olim in scenam qui duces erant theatralium rerum *Bulenger. De theatr.* qualis prae caeteris Percennius ille fuit, cujus ipse meminit Tacitus *Annal. L. I. c.* XVI. atque hi patroni quoque, vel moderatores operae ab scena appellantur in inscriptione Spoletana, quam retulit Lipsius *Epist. quaest. ep.* I.

M. SEPTIMIO . M. F. HOR. SEPTIMIANO . EQVO . PVBL.
IIII. VIR . I. D. PRAEF. FABR. ROMAE . DEC. IIII.
SCAMILLAR. OPERAE . VETERES . A . SCAENA . PATRONO
OB . MERITA . EIVS . L. D. D. D.

Pro-

Heautontimorumenon (*a*) Terentii.

Si

Procuratores quoque a ſcena vocati leguntur penes Gruterum. *Theſaur inſcript. p.* CCCXXXI.

L. SVRREDI . PH. L. F. CLV. FELICIS . PROCVRATORI
AB . SCAEN. THEAT. IMP. CAESAR. DOMITIAN.

Obſervandum in antiquis lapidibus perſaepe legi *ſcaenam* , atque *proſcaenium* cum diphtongo, qua neque oratores, neque grammatici , neque poetae juxta conſuetudinem, uti adnotavit Manutius *Ortograph. rat. v. ſcen.* uſi ſunt , ne ipſo quidem excepto Terentio , ejuſdemque interprete Giacomellio. *Prolog. Adelph. v.* VII. *Phorm. v.* XIX. *Hecyr. I. v.* VI. Sit inſtar omnium , praeter relatas , ſequens inſcriptio Vulſiniis in hortulo quodam , ſeu ad lacum Vulſinium in amphitheatro reperta , quam Victorius Faernio dedit , quamque varietate aliqua (ortographica dumtaxat , ut cum grammaticis loquar) lego expoſitam a Muratorio. *Nov. theſaur. veter. inſcript. T. I. p.* CDLXXIV.

L. COMINIVS . L. F. AN. C. CANVLEIVS . L. F. T.
TVLLIVS . T. F. KANVS . L. HIRRIVS . L. F.
LATINVS . IIII. VIR . THEATRVM . ET . PROSCAENIVM
DE . SVA . PECVNIA . FACIVNDVM . COERAVERVNT.

(*a*) Scilicet hominem ſe ipſum punientem , vel excruciantem ex ἑαυτὸν , & τιμωρέω . Vid. *Eugraph. Lindembrog. Aſcenſ. Calphurn. Anteſign. Taurap. Comm. in Terent.* Revera ἑαυτοντιμωρόυμενον , de quo Horatius *Satyr. L. I. ſat.* II. *v.* XX. elucubratum etiam a Menandro refert

Sto-

Stobaeus *Lex*. *n*. x. & poenae genus *τιμωρία* dictum declarat Gellius. *Noct. Attic. L. VI. c.* xiv. Etsi fabulam dimidiatam vocat Scaliger *Poet. L. VI. c.* iii. duplicem potius ex simplici factam declarat Terentius *Prolog. Heauton*. *v.* vi. quum in Graeca Menandri unus fuerit senex, filius unicus, una amica, servus unus, qui omnes a Terentio ipso conduplicati venustiorem ipsam efficiunt fabulam. Ejus vero dimidium vespere actum, duos nempè priores actus, ac noctem transactam megalensibus ludis, dimidiumque alterum, nimirum tres actus reliquos, paullo ante solis ortum repraesentatos ex verbis eruitur Terentiani Chremetis Menedemo nuntiantis ex Asia rediisse Cliniam filium. In haec etenim verba prorumpit: *Luciscit* (pro *lucescit*, ut est in Cod. Minelliano) *hoc jam cesso pultare ostium vicini?* Heautont. Act. iii. sc. i. v. i. Sed Cod. Argentoratensis conferendus quoque cum Minelliano ob significationis diversitatem, quique plura cupit Petrarchae adnotationes conferat in Terentium, & argumenta Codd. MSS. bibliothecae Caesareae, Londinensis, & Oxoniensis. Vid. *Lambec. Biblioth. T. II. p.* DCCCCXXXVII. *Fabric. Biblioth. Latin. T. I. L. I. c.* iii. Referta ceterum comoedia est senilibus praeceptis in adolescentium utilitatem, neque amoenitatibus caret elegantioribus. Nam Chremes senex Sostratae matronae uxori jam gravidae imperat ut puellam si pareret eam interficiat. Puellam enixa, Antiphilam nomine Clitiphonis sororem, Philterae Corinthiae una cum annulo, quem de digito detraxerat suo, statim tradidit exponendam, eamque adolescens Clinia Menedemi senis filius perdite amare coepit. At quum Philtera demortua esset, Clinia ex Asia redux efficit ut dum Clitipho meretricem Bacchidem, cujus erat amore irretitus, seu potius aliam ea dimissa sequitur, sibi, renuente licet Chremete, uxor tradatur Antiphila. Sed ejus argumenti uberior, ac luculentior petenda descriptio cum ex Apollinari, tum Mureto, quibus praeeuntibus facilius est Terentianas fabulas intelligere.

Si, quam frequentem operam (*a*) dediſtis
antea,
Crebri aſſidebitis (*b*); noſtram hanc induſtriam (*c*)
Nuſquam locatam melius arbitrabimur.
Bene valete (*d*), & nos tueri pergite.

(*a*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Andr. v.* x.

(*b*) *Prae aegritudine aſſido* dicebat Chremeti ſeni Menedemus ſenior. *Terent. Heautont. Act. I. ſc.* I. *v.* LXXI. Daceria vero vertit *pour mon chagrin je prens un ſiege*. Sed Plautinus Lydus *in ſella*, dixerat, *apud magiſtrum aſſideres*. Bacchid. Act. III. ſc. III. v. XXVIII. *Fabri ferrarii* (ita Charmides) *qui apud carbones aſſident*. Rudent. Act. II. ſc. VI. v. XLVIII.

(*c*) *Hanc induſtriam* (dixerat Giacomellius) *ſtudiumque noſtrum ut excitetis*. Verſic. in Eunuch. v. XII. Voce ipſa multoties utitur ipſemet Terentius. Ait enim: *Aequanimitas ad ſcribendum augeat induſtriam*. Prolog. Adelph. v. XXV. *Si erit adjutrix noſtrae induſtriae*. Prolog. Hecyr. v. XXXII.

(*d*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Eunuch. v.* XIV.

FINIS VERSICVLORVM
IN PSEVDOLVM PLAVTINVM
ET HEAVTONTIMORVMENON.

ADEL-

LXXXIII.

ADELPHI.

TITVLVS.

ACTA . LVDIS . FVNEBRIBVS . L. AEMILI . PAVLLI . Q. FABIO MAXIMO . P. CORNELIO . AFRICANO . AED. CVR. EGERE . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS . ET . MINVTIVS . PROTIMVS MODOS . FECIT . FLACCVS . CLAVDI . F. TIBIS . SARRANIS FACTA . E . GRAECA . MENANDRV . EDITA . L. ANICIO GALLO . ET . M. . CORNELIO . CETHEGO . COSS. AN. AB . V. C. DXCV. ANTE . XPTVM . NATVM . CLXVIII. ACTA DENVO . ROMAE . AB . ACADEMICIS . LATINIS . LVDIS BACCHANALIBVS . AN. MDCCXXXVI. PLACVIT . ACTA ITERVM . IN . THEATRO . COLLEGI . SALVIATI . MENSE IVNIO . AN. MDCCXXXVII.

PLACITA . EST .

LXXXIV.

EX ADELPHIS.

Homine imperito nunquam quidquam injuſtius.

Act. I. ſc. II. v. XVIII.

Iſtuc eſt ſapere, non quod ante pedes modo eſt
Videre, ſed etiam illa, quae futura ſunt.

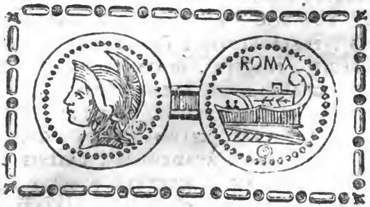
Act. III. ſc. III. v. XXXIII.

Inſpicere, tamquam in ſpeculum, in vitas hominum
Jubeo, atque ex aliis ſumere exemplum ſibi.

Act. III. ſc. III. v. LXII.

Nunquam ita quiſquam bene ſubducta ratione ad vitam fuit,
Quin res, aetas, uſus ſemper aliquid apportet novi,
Aliquid moneat.

Act. V. ſc. IV. v. I.

LXXXV.

AD EGNATIVM SOMISIVM EPISTOLA ANTONI MATANI.

TAVRINVM.

ABs te tandiu nihil litterarum. Diu certe eſt, vir humaniſſime, quod ne ipſe quidem ullas ad te dedi, non jam oblivione amicitiae noſtrae, ſed partim litterariis, quibus premor, occupationibus, partim aliarum rerum curis, quae otium optare non ſinunt. Siccine, inquies, amicum negligis? Attamen nemo eſt omnium, ad quem libentius, quam ad te ſcribam, neque ullius litteris aeque delector, ac tuis. Perſaepe unus, aut alter elabitur dies, unum ex utilioribus ſtudiis excipit aliud, ſcribendi tandem epiſtolas occaſio praetervolat. Quod quidem ipſe fateberis, qui regiae ſcilicet ut valetudini proſpicias optimi principis aſſiduo munere fungeris, non quod liberum omnino ſit, ſed quotidianis aulicorum moribus conſentaneum. Huc accedit quod modo privatis, modo publicis diſtineris Taurinenſis academiae negociis. Dictum puta. Quid plura? Aequa, ut video, ſaepe eſt inter amicos querimonia, & culpa promiſcua, licet ſaepius involuntaria. Nec temere eſt ſi dolemus amice invicem abſque injuria, & amice ſemper iraſcimur, planè conſcii quod amantium irae amoris redintegratio eſt. Haec petenda viciſſim, dandaque venia. Nugatrix garrulitas imperitae relinquenda plebeculae, quae officium quodlibet urbanitatis ad ſomnia ſua detorquens miſere, cuncta ad injuriam interpretatur. Id tamen factum duriter, & illiberaliter. Nudiuſ-

diuſtertius Faſſinio aeſtivis feriis in patriam remigranti hoc negotium dedi, te ut meo nomine juberet ſalvere plurimum, ſcripturus ipſe poſtea epiſtolam quando mihi vacuum fuerit, tibique conſecraturus prologum in Terentii Adelphos, novum illum quidem, & eruditiſſime perſcriptum a Giacomellio. Videbam enim elucubratum tam concinne, tam eleganter, nihil ut eſſet cur me oblati muneris poeniteret. Ego autem propitio inſerviens tempori venio ad ejus prologi ſpecimen, quum remigret animus nunc demum mihi. Noſti profecto, mi Somiſi, qui veterum doctrinam nullis terminis comprehenſam mirifice imitaris, quam difficile propriam Latine ſcribendi rationem (Giacomellium, alioſque pauculos ſi exceperis) Terentianae, Plautinaeque adaequaverint recentiores. Ille vero rationem redditurus prologi, quid hoc ſtudii genus, de veterum fabulis quum loquitur, ad Latinam linguam conferat patefacere prius in animum induxit ſuum. Niſi enim eam pulchre noveris, qui ea agendi forma, quae cuique congruit loco, veritatem reddere poſſis orationis, niſi ipſam redigas ad popularem loquendi conſuetudinem? Prologo neceſſe erat, uti vides, perelegganti, qui ejus fabulae argumentum enuclearet impenſius, quam caeterarum, quippe quae permulta complectitur moribus caſtigandis, & emolliendis idonea. Callidas reapſe complectitur, ac veteratorias induſtrias complurium amantium, qui ſenilem eludunt arrogantiam, atque indomitos, quibus premuntur, animi impetus coercere dum ſimulant, tunc maxime ſerio triumphant, ſuiſque ſeſe ſtudent cupiditatibus mancipare. Nonnulla tamen, amabo te, eveniunt temere, ut ſunt humana, quae

vix

vix audeat quis optare. Moralis hujus fabulae ab Terentio confictae ita per Giacomellium invenies expressam indolem, duorum ut fratrum ingenium ad filios inde traductum exhibeat planè dissimile. Hinc utrosque, ut ille innuit, quum vitae ratio, alioquin diversa, amoribus reddiderit implicitos meretriciis, nuptiae tamen fiunt, quae insperatae protinus videbantur. Quid vero, multa ut conferam in compendium, tam urbana, quam agrestis ferat senectus aperte nitescit; quid itidem juventutis ardor, quid turpe denique lenocinium. Et quoniam hominum sic vita est quasi quum ludas tesseris, inspicere propterea decet, tamquam in speculum, in vitas hominum, atque ex aliis sumere exemplum sibi. Nusquam enim ita quisquam bene subducta ratione ad vitam fuit, quin res, aetas, usus aliquid apportet novi, aliquid moneat. Haec in Terentiana praesertim fabula, qua multiplices patefiunt animi affectus, qui si forte enitantur in juvenes cupiditate aliqua diffluentes, tam subito eminus, cominusque provolare solent, ut senibus spe aliquando dejectis tempus ad propinanda remedia videatur omnino deesse. Neque tacitus ullo modo praeterire possum, operosum scilicet suapte natura argumentum verbis ornare scriptorem nostrum, quam qui maxime; exoptare sese aemulari potius comicorum veterum negligentiam, si tamen negligentia est, quam recentiorum industriam; pandere examussim eorum ingenia, qui partes agunt. Perlege quaeso, & si rem, uti est, invenies, mea haec dicta memineris. Neque postulo id gratiae apponas mihi, qui missas perlibenter facio verbosas ejusmodi urbanitatis delicias. His fruere, & quoniam me res

lon-

longius aliquanto provexit, quam exiſtimabam, ſatius eſt quidquid de peculiari animadverſione aliqua dicendum ſupereſt, qualecumque eſt, in aliam epiſtolam differre, quam propediem expecta. Heri me redeuntem è ſuburbana domo, quo me contuleram, exceperunt communium litterae amicorum, quae mihi quam gratae fuerint noli quaerere. Valde, fateor, earum nonnullis ſum recreatus, ſed tamen aliis repente confectus inſolito moerore, quum renunciatum ſcilicet mihi fuerit Hallerium tuum, meum, immo amicorum omnium ſuperioribus menſibus morbo diuturno decubuiſſe, etſi nunc ex eo propemodum convaleſcit. Ejus certe moleſtum mihi fuerat ſilentium diu protractum; at illi ſilentii cauſſa longè moleſtior. Gaudendum vero invicem, eo quod ad perfectam properet valetudinem, quam dum optamus totius litterati orbis negotium gerimus. Tu interim vale, mi Somiſi. Natali die hanc ſcripſi epiſtolam.

VI. KAL. SEXTIL. MDCCLXXVI. PISTORIO.

PRO-

PROLOGVS ADELPHORVM

DICTVS QVVM FABVLA DARETVR POPVLO.

Voluptas eſt, quam pretio quantovis (*a*) pares,
Vbi quod agas procedit ex ſententia (*b*).
Quod nunc cum maxime experiundo (*c*) intelligit
Grex (*d*) noſter; qui laborem ubi vidit ſuum
Placere ſummis ex omni populo viris,

Illu-

(*a*) Dixit Terentius Davi perſonam referens *videtur eſſe quantivis pretj*. Andr. Act. V. ſc. II. v. XV.

(*b*) Simile quid penes Terentium. Nam Cliniae dicentem legimus Syrum: *Iſtuc tibi ex ſententia tua* (hoc eſt ut volebas) *obtigiſſe laetor*. Heautont. Act. IV. ſc. II. v. V.

(*c*) *In experiundo ut repudies*. Terent. Adelph. Act. V. ſc. IV. v. IV. *In experiundo ut eſſem*. Prolog. Hecyr. v. XXXVIII.

(*d*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Eunuch. v. III.*

Illudque vulgo laudi sibi dari, quod in
Scena (*a*) sic agat, certissimum indicium
ut faciat,
Latinum se tenere sermonem probe,
Tam laetus est, quam laetus est qui maxime.
Tum quod voluntas Principis (*b*) accesse-
rit (*c*); opem
Adolescentum conatibus tetulerit (*d*); &
Nimio plus, quam sperare licet, industriam
Benigne (*e*) voluerit auctam; id vero serio
Triumphant (*f*): Vt det illi praepotens
Deus
Quod optat! ut senectute usque prospera
Diu-

(*a*) Vid. *Giacomell. Versic. in Heautont. v.* XIII.

(*b*) Rem declaravi in illustratione versiculorum in Andriam. *v.* I.

(*c*) Legerat Giacomellius Terentium, qui sic prologuitur: *Voluntas vestra si ad poetam accesserit*. Prolog. Phorm. v. XXX. *Se vorrete* (Italice ita reddo) *favorire il poeta*.

(*d*) Pro *tulerit*. Apud Terentium lego: *Huc tetulissem pedem*. Andr. Act. IV. sc. VI. v. XIII.

(*e*) Large, ac liberaliter. *Quod opus sit benigne praebeatur*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. II. v. II.

(*f*) Hanc dicendi rationem ex Terentio ad verbum, ut inquiunt, propriam fecit Giacomellius, qui Gnathonis cum Parmenone, Thrasoneque colloquium, ut arbitror, serio perpendens iisdem vocibus usus est. *Id vero serio triumphat*. Eunuch. Act. III. sc. I. v. XII.

Diutine (*a*) uti liceat publico bono!
Certe quod ad nos attinet, putaverit
Sibi relatam abunde nobis gratiam (*b*),
Tanta est magni excelsique animi benignitas (*c*),
Si nos, modo quod agimus (*d*), agamus sedulo (*e*).
Nam quod nonnemo percontatus est, quid hoc
Studii genus ad latinam linguam (*f*) conferat;
Et num, latine nostrum quod quisque loquitur,
Perspectum habeamus, & exploratum; haec qui roget,

Is

(*a*) Scilicet *diu*, & Plautinum affertur exemplum. Nam Daemonis sententia est quod *ille*, *qui consulte*, *docte*, *atque astute cavet*, *diutine uti bene licet parum* (alii legunt *partum*) *bene*. Rudent. Act. IV. sc. VII. v. XIV.

(*b*) *Inveniam pol hodie* (sic Terentianus Phaedria Dorum, Pythiam, & Doriam alloquitur) *parem ubi referam gratiam*. Eunuch. Act. IV. sc. IV. v. LIV.

(*c*) *Ad narrandum argumentum adest benignitas*. Plaut. Prolog. Menaehm. v. XVI.

(*d*) *Operamur*. Ea autem significatione dictum legimus *jamdudum aliquid ruri agere arbitror*. Terent. Adelph. Act. III. sc. III. v. XLVIII.

(*e*) *Fit sedulo*. Terent. Adelph. Act. III. sc. III. v. LIX.

(*f*) Nisi quis Latinam linguam pulchre noverit certe

Is vel male salsus (*a*) est, vel nihil intelligit.
Nam nisi latinam linguam pulcre noveris,
Orationis veritatem (*b*) reddere
Qui possis ea, quae cuique congruit loco,
Agendi forma? Nam doctoris histrici (*c*)

Prae-

te disciplinas severiores, quas illa continet, ignoret necesse est, atque illas, quibus est continendis idonea.

(*a*) Insulsus, inficetus, inurbanus.

(*b*) Etsi veritas odium parit, ad eam tamen conformandus est sermo in agendis fabulis ut spectatores nonnihil proficiant. Proficere vero debent si ea bonam in partem accipiant, quae sibi dicta reipsa putant ad instar Socratis, qui *comoediarum* (ut ait Seneca) *publicatos in se, & spectatos sales in bonam partem accepit, risitque non minus, quam quum ab uxore Xantippe immunda aqua perfunderetur*. De constant. sapient. c. x. Atque id ex Aeliano quoque colligitur asserente quod σωκράτης μὲν οὖν κωμῳδούμενος ἐγέλα. *Var. hist. L. II. c.* XIII.

(*c*) Vocabantur olim doctores histrici, seu fabularum doctores qui comoedias quum excripsissent actoribus ad discendum offerre solebant, uti animadvertit Donatus *Prolegomen. ad Terent.* atque inter eos doctoris histrici nomine Valerius quidam memoratur a Cicerone. *De orator. L.* III. Omnes vero, qui arte aliqua excelluissent, doctoris nomen a veteribus impetrabant, quod multis ab hinc annis ad scientias traductum est. Unde librarii, sagittarii, aliarumque artium doctores in inscriptionibus memorantur. Earum unam Romae in aedibus Vitelleschiis extantem retulit Sponius. *Misc. erud. antiqu. Sect. VII. p.* CCLVI.

GN. POMPEIVS . PHRIXVS . DOCTOR . LIBRARIVS
DE . SACRA . VIA . FECIT . SIBI .

Re-

Referre alteram non gravabor :

D. M.
T. FLAVIO . EXPEDITO . DOCTORI . SAGITTAR . FLAVIA
EVPHROSINE . ET . ATTICA . FILIAE . PATRI . B. M.

Hiſtrici vero doctoris nomen ſortiti ſunt quum hiſtrionicis rite peragendis negociis invigilaſſent , atque eorum quilibet imperator hiſtricus vocabatur . *Polluc. Onom. L. IV. c.* xvii. Hinc *audire* (inquit Plautus, qui plura profert , quae uſum inter hiſtriones habent) *jubet vos imperator hiſtricus*, & infra *haec imperata , quae ſunt pro imperio hiſtrico* . Prolog. Poenul. v. iv. & xliv. Sic autem dicti ab antiqua Thuſcorum voce *hiſter* , quae ſaltatorem, ludionemve ſignificabat . Ab Etruſcis enim Romanos vel ea olim recepiſſe theatra, ubi fabulae agerentur, memoriae proditum . *Borghin. Diſc. P. I. p.* clxxxii. Inſuper hiſtriones erant geſticulatores (ſit verbo venia) quorum ſcenicis ludis ſpectatores delectabantur , qui quum Italia pulſi a Nerone fuerint, quod eorum cauſſa ortae factiones eſſent, ad quas compeſcendas aſſidere theatro milites juſſi ſunt , per Nervam Coccejum reſtituti iterum a Nerva Trajano ſublati dicuntur . Vnde hiſtrici doctores acciti primum ex Etruria, aſſerente Livio *Hiſt. Rom. L. VII. c.* ii. an. V. C. ccclxxxix. ex eorum cenſu ſeligebantur, qui quum vel comoedi , tragoedique eſſent, vel alii quicumque fabularum actores, artificeſque theatrici, docebant quomodo fieri quis deberet alienae perſonae graphicus ſimulator . Aeſopus ipſe , doctus quum eſſet hiſtrio , infortunia quaedam poeticis repraeſentare ſolebat vocibus , ea praeſertim, de quibus Tullius ejus familiaris, adnotante Mureto *Comm. in Cic. orat. pro Sext.* conqueſtus eſt orationem quum habuiſſet pro P. Sextio , qui utpote tribunus plebis vim omnem tribunatus ſui Lentulo , ac Metello COSS. ad eum patriae reſtituendum fideli prorſus animo

Praecepta nihil moror (*a*) in scena : ubi
si ex memoria

Fa-

mo contulit . Res vero ipsa ex Terentio petita declarat magistros , seu mavis doctores , discipulosque histricos una simul de comico moderamine sermonem iniicere peropportunum . Revera iis verbis *si quis* (sunt dicta Simonis) *magistrum cepit ad eam rem* Andr. Act. I. sc. II. v. XXI. doctorem poeta indicat , quum & ipse doctor vocetur . Nam dicente Davo *num immemores discipuli*? Andr. Act. III. sc. I. v. XIX. innuitur Davum esse doctorem , & Mysim , Lesbiam , Glycerium , Pamphilumque discipulos . Tandem inter histriones si qui forte poesim calluerint , & ad doctrinam histrionensium propius accesserint , publico eos honore condecoratos Roma ipsa suspexerat . Inscriptio heic apposita , & ex Grutero a Ficoronio *De larv. scen. & fig. comic. antiqu. Roman. p.* IX. relata rem demonstrare videtur :

L. VALERIO . L. F. PVDENTI . HIC . CVM . ESSET
ANNORVM . XIII. ROMAE . CERTAMINE . IOVIS CAPITOLINI
LVSTRO . SEXTO . CLARITATE . INGENI . CORONATVS . EST
INTER . POETAS . LATINOS . OMNIBVS . SENTENTIS
IVDICVM . HVIC . PLEBS . VNIVERSA . HISTRIONENSIVM
STATVAM . AERE . COLLATO . DECREVIT . CVR . R. P.

(*a*) Terentius ipse *nihil*, dixit, *moror*. Eunuch. Act. I. sc. II. v. CIV. *Convivas moror* pro *detineo* dixerat etiam in persona Chremetis . *Heautont. Act. I. sc.* I. *v.* CXX. atque alibi *non moror* . Phorm. Act. IV. sc. V. v. VI. At in MSS. Graevii legitur *num moror* ? Dicenti autem Giacomellio *praecepta nihil moror* opitulatus fuerat Plautus ut quum maxime, dum Megadorum induxerat Eunomiae di-

cen-

Facias omnia, neque animo (*a*) promas è tuo
Cujusque rei quod fert natura, & postulat
Ratio; ut minimum videare putidiusculus.
Ac si quisquam est, latinas qui agere fabulas
Velit paullo elegantius, nisi redigat
Vocem, gestumque, orationem denique
Ad popularem loquendi consuetudinem,
Meo periclo (*b*) magnas nugas (*c*) egerit.
Quod si latinae nescius linguae audeat
Prodire in Scenam, nae is nugas egerit
Multo majores: nam si paullulum haereat (*d*),
Haerebit autem nimio saepius, vigor
(Ora-

centem *clamores, imperia .... purpuram nihil moror*. Aulular. Act. II. sc. I. v. XLVI. *Nil* (Hecuba loquitur apud Senecam) *moror*. Troad. Act. IV. sc. I. v. CXXXIX.

(*a*) *Ex animo volo*. Terent. Heautont. Act. V. sc. II. v. VI.

(*b*) *Scitum est periculum ex aliis facere*. Terent. Heautont. Act. I. sc. II. v. XXXVI. Βλέπων (sic Menander) πεπαίδευμ' εἰς τὰ τῶν ἄλλων κακὰ.

(*c*) *Nae ista herle* (Chremetis est dictum Terentiani) *magno jam conatu magnas nugas dixerit*. Heautont. Act. IV. sc. I. v. VIII. Vid. *Perdic. Latin. dicend. form. ex Terent. collect. Haynec. Medull. & fruct. Terent.*

(*d*) *Haeret haec res*. Plaut. Trinumm. Act. IV. sc. II. v. LVIII.

Orationis illico enervabitur ,
Aut magno Spectatorum cum fastidio
Disjecta corrumpetur & sententia .
Ad argumentum quaeso nunc operam date :
Quod sic tenui stylo (*a*) narrandum censeo :
Nam odi ego semper quasdam ostentatiunculas
Verborum ad populum , ineptas , venditarias (*b*) .
Fuere Athenienses fratres (*c*) duo senes ,
Dissimili qui ingenio, itidem dissimilia
Studia (*d*) sequebantur : quorum alter Demea (*e*)

Se-

(*a*) *Argumento....ac stylo*. Terent. Prolog. Andr. v. XI.

(*b*) Venales . Revera vendi consuevisse comoedias , & quidquid comicam , & histrionicam praesetulisset ostentationem ipse declarat Terentius . Ait enim *avare pretium statui arti meae* . Prolog. Heautont. v. XLVIII. Hecyr. v. XLIX. Plautus quoque vocem ipsam nonnumquam usurpat , qua usus est Giacomellius , dum *linguam* , inquit ; *unam* (Taubmannus pro *unam* legit *quoque*) *etiam venditariam* . Stich. Act. I. sc. III. v. XV.

(*c*) Adelphos appellat Terentius, vocemque mutuatur a Graecis , fabulam ut efficiat jamdiu peractam a Menandro , quo tamen , initio maxime , felicior est . Vid. *Malleot. Ricc. Barland. Not. in Terent.*

(*d*) *Is adeo dissimilis studio est* . Terent. Adelph. Act. I. sc. I. v. XV.

(*e*) Civis Atticus valdè senex ἀπὸ τοῦ δήμου antiquis

Senex agreſtis, parcus, truculentus (*a*), tenax.

Duorum filiorum, quos ſuſceperat,

Natu minorem Cteſiphonem (*b*) duriter (*c*)

Et arcte in agro cohibitum habebat: Micio (*d*)

Con-

quis moribus homo, ſed indole agreſtis, auſterus, & tenax.

(*a*) Qui vultu alios terret, feramque praeſefert crudelitatem. Hinc in Plautina comoedia, quae *Truculentus* inſcribitur, ſaevo ingenio Callicles quidam inducitur, qui voluptatis inimicus quum eſſet, & *laudator temporis acti*, ut cum Horatio *De art. poetic. v.* CLXXIII. loquar, jam *cenſor* evaſerat, *caſtigatorque minorum*. Verba Demeae ſenis per Terentium relata in rem maxime vertit ſuam Giacomellius noſter. *Ego ille agreſtis* (ſic Demea) *ſaevus, triſtis, parcus, truculentus, tenax duxi uxorem*. Adelph. Act. V. ſc. IV. v. XII. *Ed io per lo contrario* (ita Forteguerrius) *che fui ſempre quel villan, quel crudele, quell' acerbo, quell' avaro, quel fiero, quel tenace, come ſan tutti, preſi moglie*. Non ita in Adelphis Italice reddendis Franciſcus Cortius, & Albertus Lollius. Vid. *Lebenſ. Verſ. Adelph. Germanic.*

(*b*) Adoleſcens hic erat ſuapte natura agreſtior, atque in laborem pronior; voluptates tamen clanculum capiens. Hic patrimonii ſplendor eſt dictus, ſeu praedii lux, aut vir, ideſt agricola, quod in praedio aſſidue moraretur, idque impenſius coleret, & raro ventitaret in urbem ἀπὸ τῆς κτήσεως φῶς, ſive φωτὸς.

(*c*) Hoc alibi adverbio, ut cum grammaticis loquar, uſus eſt Giacomellius. *Prolog. Andr. v.* XXXVII.

(*d*) Mitio vocatur ab Terentio in tota Adelphorum fabula, quod idem omnino eſt quaſi mitis Latina voce di-

ce-

Contra (nam id alteri fratri nomen fuit)
Cum ſemper abhorruiſſet ab re uxoria (*a*),
Natura alioqui praeditus mitiſſima,
Leniſſimiſque moribus, ſibi Aeſchinum (*b*),
Qui Demeae natu major, adoptaverat (*c*),
Eumque in urbe eduxit (*d*) indulgentius :
Qua facilitate (*e*) adoleſcens fretus maxime,

Exer-

ceretur, eratque revera ſenex natura bonus, Eraſmo adnotante, & quietis amans *ἀπὸ τῆς μήτιδος* a mente, & conſilio.

(*a*) Vid. *Giacomell. Prolog. Andr. v.* LXXIX.

(*b*) Hic adoleſcens erat ad voluptatem, proterviamque prolapſus *ἀπὸ τῆς αἰσχυνῆς* a probro, quaſi probroſum dicas, qui Pamphilam nempè Soſtratae viduae filiam Athenienſem civem pauperculam fecit gravidam.

(*c*) Ipſe Mitio, qui verius a Giacomellio juxta lectionem Cod. MS. Vaticani vocatur Micio (Muretum namque, quippequi Mitionem in Adelphorum argumento potius dixit quam Micionem, reprehendit Tanaquillius Faber. *Notul. ad Terent. Adelph.*) *nati*, inquit, *filii duo*; *inde ego hunc majorem adoptavi mihi*; alibi vero *tuum filium*, dicit, *dediſti adoptandum mihi*; & tandem *filius tuus Aeſchinus*, *quem fratri adoptandum dediſti*. Terent. Adelph. Act. I. ſc. I. v. XXI. ſc. II. v. XXXIV. Act. III. ſc. IV. v. XVII. *Eumque* (ita Plautus) *adoptat ſibi pro filio*. Prolog. Poenul v. LXXVI.

(*d*) *Eduxi a parvulo*. Terent. Adelph. Act. I. ſc. I. v. XXIII. Vid. *Giacomell. Prolog. Andr. v.* XXXIV.

(*e*) Ipſemet Terentius ſententiam exhibens opportunam *facilitate*, ait, *nihil eſſe homini melius*. Adelph. Act. V. ſc. IV. v. VII.

(*a*)

Exercuit, quae fert (*a*) juventus, omnia:
Ac compotando (*b*), largiendo, amoribus
Indulgendo, sibi nihil non denique
Permittendo, animum pene corrupit suum.
Postremo virginem quandam, pauperculam (*c*)
Illam quidem, sed genere prognatam bono (*d*),

San-

(*a*) *Quae fert adolescentia*. Terent. Adelph. Act. I. sc. I. v. XXVIII.

(*b*) *Obsonat? potat?* Terent. Adelph. Act. I. sc. II. v. XXXVII.

(*c*) Vocem hanc legimus ab Terentio non raro adhibitam. Ait enim quod Philtera *est è Corintho .... paupercula*. Heautont. Act. I. sc. I. v. XLIV. Sed vocem ipsam alibi repertam cum insequentibus locutionibus proprio aptavit prologo Giacomellius, eo quod Sulpicium Apollinarem scribentem viderit quod *vitiaverat idem Aeschinus civem Atticam pauperculam*. Argum. Adelph. v. VII. Quod quidem ipse Muretus *Argum. Adelph.* clarius expressit exponens quod Aeschinus ipse *in virginem pauperculam quidem, sed bonam, bonis prognatam, Pamphilam nomine, quam mater Sostrata vidua sancte secum, & pudice, ut poterat, educabat, noctu temulentus quum incidisset, vim ei attulit, gravidamque fecit*.

(*d*) Plautinus Apoecides senilem protulit sententiam dicens Periphani: *Quid est quod pudendum siet genere natam bono pauperem domum ducere uxorem?* Epidic. Act. II. sc. I. v. II. *E che é vergogna* (en Italicam Alticotii versionem) *forse il prender moglie, e il condursi un po di donna in casa di buona razza, comunque meschina?*

Sancte (*a*), & pudice a matre eductam (*b*) Sostrata (*c*)

Per

(*a*) *Firmare meam apud vos possem fidem sanctius*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. I. v. XXIV.

(*b*) Pro *educatam*. Familiaris penes Terentium loquendi formula, qua Simo prae caeteris *adolescentulos* vocat *eductos libere*. Andr. Act. V. sc. IV. v. VIII. At quum dictum a Giacomellio videmus virginem fuisse sancte, & pudice a matre eductam, Terentianas Pamphili voces eum adoptasse fatemur, quibus foemineum memoratur *ingenium bene, & pudice doctum* (Minellius legit *ductum*) *atque eductum*. Ibid. Act. I. sc. V. v. XL. Quod si loquentem quis audiat Phaedriam deprehendet profecto quod abreptam puellulam *eduxit mater pro sua .... Quid est? Educta ita, uti teque, illaque dignum est*. Eunuch. Act. I. sc. II. v. LXXV. Act. IV. sc. VI. v. IX. Neque aliter a Micione dictum, qui adoptato natu majore filio, cui Aeschini nomen inditum, *eduxi*, dictitat, *a parvulo*; *habui*, *amavi pro meo*, atque ipse Demea *eos*, subdit, *meo labore eductos maxumo* (de filiis loquitur Aeschino, & Ctesiphone) *hic*, nempè Micio, *fecit suos*. Adelph. Act. I. sc. I. v. XXIII. Act. V. sc. IV. v. XXI. & tandem Demiphoni, ac Chremeti dixisse Phormionem videmus quod *filiam suscepit, & eam clam educit*. Phorm. Act. V. sc. VII. v. L. Quibus exemplis edoctus Lipsius *a puero*, inquit, *eductus*, *doctus liberaliter mores majorum simul, & doctrinam institi*. Epist. quaest. in Praef. Tandem *quis est nostrum* (Tullianis verbis utendum) *liberaliter educatus, cui non educator, cui non magister suus, atque doctor, cui non locus ille mutus, ubi ipse altus, aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur*? Orat. pro Planc. n. LXXXI.

(*c*) Matrona, quae maritum reverebatur, benignaque erat in liberos, sic dicta a *σωζειν*, eo quod Antiphilam servaverit filiam Chremetis consilio interficiendam, cui

vi-

Per vim de nocte vinolentus (*a*) constuprat,
Eamque compressu (*b*) suo gravidam facit (*c*).
Sed postquam adolescens, quod fecisset, comperit,
Ad virginis ultro venit matrem lacrumans (*d*),

Ve-

vitam adimere non sustinuit, veluti declarat Muretus. *Argum. Heautont.*

(*a*) Sic ex Terentio loquitur Demipho : *Vinolentus .... mulierculam eam compressit*. Phorm. Act. V. sc. VIII. v. XXVIII. *Ubriaco* (en quomodo in Italicum idioma transferrem) *ebbe commercio con quella donnicciuola*. Apud Plautum lego : *Compressit virginem vinolentus*. Cistellar. Act. I. sc. III. v. X.

(*b*) Imitatio ad verbum, ut inquiunt, Terentii, qui Hegionem inducit dicentem quod *virgo* (scilicet Pamphila) *ex eo compressu gravida* (ab Aeschino) *facta est*. Adelph. Act. III. sc. IV. v. XXVIII. Plautus vero Mercurium loquentem inducens eadem utitur voce dicens quod *gravidam fecit is* (Juppiter) *eam* (Alcumenam) *compressu suo*. Prolog. Amphitr. v. CIX. Ita laris domestici verba referens, ac de unica Euclionis filia a Lyconide vitiata sermonem instituens *compressit eam*, inquit, *de summo adolescens loco*. *Is scit adolescens quae sit, quam compresserit .... Eam facilius ducat qui compresserat*. Prolog. Aulular. v. XXVIII. XXXIII.

(*c*) *Vim ei attulit, gravidamque fecit*. Muret. Argum. Adelph.

(*d*) In veteribus Terentii Codd. MSS. legitur *lacrumans* (pro *lacrymans*) *orans*, *obsecrans* ..... *Quid lacrumas*

Veniam petens: sancte (*a*) jurat sese filiam
Uxorem ducturum (*b*) domum: ea fide
data (*c*)
Ignoscitur, tacetur, creditur: patri
Quidem rem totam, ut gesta (*d*) erat,
decreverat
Renunciare: sed pudore territus (*e*)
Nimio, dum dubitat menses abierunt de-
cem (*f*).

Ac

mas? Adelph. Act. III. sc. IV. v. XXVI. Act. IV. sc. v. v. XLV.

(*a*) Sic lego penes Terentium, quo praeeunte novos confecit prologos Giacomellius: *Sancte adjurat non posse apud vos Pamphilo se absente perdurare*. Hecyr. Act. II. sc. II. v. XXVI. Vid. *Terent. cum adnot. Melancthon. Malleol. Hegendorphin. Govean.*

(*b*) *Uxor tibi ducenda est, Pamphile, hodie .... abi domum*. Terent. Andr. Act. I. sc. v. v. XX. Consentiunt cum Plautinis hae voces, eo quod talia Silenius proferat.... *juravit .... me uxorem ducturum esse ... alia ducenda est domum*. Cistellar. Act. I. sc. I. v. C.

(*c*) *Fidem sibi me obsecravit ..... ut darem*. Terent. Andr. Act. II. sc. III. v. XXVII.

(*d*) *Quasi re bene gesta*. Terent. Adelph. Act. V. sc. I. v. XIII.

(*e*) Aeschinus viciata Pamphila nimio pudore territus est, quum Micionem dicentem audiverit: *Pudore* (verecundia nimirum, ac lenitate) *& liberalitate liberos retinere satius esse credo, quam metu*. Terent. Adelph. Act. I. sc. I. v. XXII.

(*f*) A Terentio ipso phrasim mutuatum fuisse video

Gia-

Ac Pamphila (nam id illi nomen erat
virgini)
Dolore jam laborabat (*a*), cum incogitans (*b*)
Ado-

Giacomellium . *Haec dum dubitas* (sunt Micionis verba in Aeschinum prolata) *menses abierunt decem* . Adelph. Act. IV. sc. v. v. LVI. Decimo enim mense perfectum edi partum ex Hippocrate veteres docent jurisconsulti . *Mensis hic* (sic antea dixerat ipsemet Terentius) *decimus est* . Ibid. Act. III. sc. IV. v. XXIX. lunaris nimirum, ut verbis utar Westerhovii *Comm. in Terent. Adelph. p.* DCCXLVIII. siquidem ita ante J. Caesarem anni computabantur . *Abhinc menses decem fere* . Hecyr. Act. V. sc. III. v. XXIV. *Insolet ne mulier* (ita Caecilius . *Ploc.*) *decumo mense parere* ? Penes Virgilium lego : *Matri longa decem tulerunt fastidia menses* . Eglog. IV. v. LXI. Eum imitatus est Alcimus Avitus dicens : *Et cum longa decem tulerint fastidia menses* . De laud. cast. L. VI. v. CLXXIII.

(*a*) Sic Terentianus Mysis Pamphilo dicit quod Glycerium *laborat è dolore* . Andr. Act. I. sc. v. v. XXXIV. Dolore vero instantis partus discruciari Pamphilam , de qua hic loquitur Giacomellius , ipsa testatur penes Terentium . *Miseram me*, inquit ipsa , *differor doloribus! Juno, Lucina fer opem , serva me obsecro* . Adelph. Act. III. sc. IV. v. XXXIX. Revera nil supererat aliud nisi ut *corpus lecto reciperet* (utar verbis Phaedri . *Fabul. L. I. fab.* XVIII. v. IV.) *onus naturae melius quo deponeret* ; siquidem antiquitus sarcinae nomen foetus obtinuit adnotante Hooghstratanio *Adnot. in Phaedr. fabul.* atque adeo Belgarum est trita locutio crebris usurpata sermonibus *zy heeft* nimirum *een pakie te dragen* , atque alia *zy heeft haar ...... pakie gelost &c.*

(*b*) *Ni fuissem incogitans* . Terent. Phorm. Act. I. sc. III. v. III. Plautus vero *animo*, dixit, *incogitato* . Bacchid.
Act.

Adolescens in se peccatum (*a*) admittit
novum,
Quod tandem turbas (*b*) excitavit maximas.
Et ipse quandam Ctesipho citharistriam (*c*),
In urbem ventitando, coepit perdite
Amare (*d*): leno, puellae qui dominus erat,
Tan-

Act. IV. sc. III. v. I. *Scio me fuisse ..... incogitabilem*. Mil. Act. II. sc. VI. v. LXIII. *Amori accedunt etiam .... temeritas, incogitantia*. Mercat. Act. I. sc. I. v. XXVII.

(*a*) *Si quid* (ita Terentii Micio) *peccat Demea, mihi peccat .... Me hoc delictum admisisse* (sic Aeschinus) ..... *vehementer dolet ..... Jam* (idem loquitur) *id peccatum ..... fecere alii saepe*. Adelph. Act. I. sc. II. v. XXXV. Act. IV. sc. V. v. XLVI. LII.

(*b*) *Timeo ..... ne ..... ille .... turbam faciat* (idest *excitet*) *aut vim Thaidi*. Terent. Eunuch. Act. IV. sc. I. v. II. Loquitur Dorias de Thrasone, qui juxta Farnabium *Not. in Eunuch.* importunus erat, insuavis, furiosus propter Chremetem, quem sibi rivalem adductum credebat. *In ipsa turba*. Adelph. Act. V. sc. I. v. XI.

(*c*) Fidicinam nempè, quae foeminas docebat musicam juxta veterum mores commemoratos ab Aristophane. *Nub. Act.* III. sc. II. v. CMLXI. *Continuo ... nactus .... citharistriam .... Quid paedagogus ille, qui* (intelligitur *sectabatur*, *in ludum ducebat*) *citharistriam*? Terent. Phorm. Act. I. sc. II. v. XXXII. XCIV.

(*d*) Giacomellii Phormionis fabulam perlegentis Terentianam ea certe, haec dum scriberet, erant oculis subjecta fidelibus, quae Davo servo servus alter dicebat Geta: *Hic Phaedria* (adolescens Chremetis filius) *continuo* quam-

Tantum sibi in manum postulabat dari
Ea quanti esset: aliter sese psaltriam (*a*)
Quamprimum venditurum. Ctesipho, qui neque
Consilii quidquam haberet, nec pecuniae
Copiam, eo desperationis venerat,
Vt patria abire cogitaret. At Aeschinus
Re intellecta in domum lenonis impetu
Facto, abreptam inde puellam fratri tradidit.
Id vero mater cum rescisset (*b*) Pamphilae,
Non jam dubitandum rata quin Aeschinus suum
Animum demutasset (*c*), cognatum filiae

Se-

quamdam nactus est puellam cithavistriam; hanc amare coepit perdite. Act. I. sc. II. v. XXXII. *Questo Fedria poi* (audiendus est Forteguerrius) *procaccioßi ben tosto una fanciulla, che suona di chitarra, e se n' accese per modo tal, che andavane perduto*.

(*a*) Puellulam fidicinam, psaltriam certè dictam a psallendo. A Graecis dicitur ψάλτρια. scilicet fidibus addicta, seu cantrix, quae instrumento aliquo musico canit. *In coetum mulierum pro psaltria adducitur*. Cicer. Orat. pro Sext. n. XXV. *Psaltriam adducamus*. Tuscul. quaest. n. LXII.

(*b*) *Primus resciscо omnia .... Si te ipsum mihi puduit dicere qua resciscerem?* Terent. Adelph. Act. IV. sc. II. v. VII. sc. V. v. LVII. *Postmodum rescisses .... Omnia ubi omnes resciscunt; hic quos par fuerat resciscere*. Hecyr. Act. II. sc. I. v. XI. Act. V. sc. IV. v. XXVIII.

(*c*) *Imperium tuum demutat*. Plaut. Menaechm. Act.

O V.

Senem quendam Hegionem (*a*), ut essent
proditae (*b*),
Per servum certiorem facit. Expostulat
Injuriam (*c*) Hegio primum cum Demea,
Priusque quam illas deserat jurat animam
Relicturum suam (*d*). Demea, qui saepius
Jurgaverat (*e*) cum fratre, quod omnia
Aeschino
Praetermitteret, irarum plenus convolat (*f*)
Au

V. sc. II. v. CXVII.

(*a*) Dictus Hegio senex ἀπὸ τοῦ ἡγεῖσθαι a ductu, seu principatu: Curam enim, utpote puellae cognatus, habebat Sostratae, ejusque familiae.

(*b*) *Illi prodita abs te filia*. Terent. Heautont. Act. IV. sc. I. v. XXVI.

(*c*) Expostulare est conqueri apud eum, qui fecit injuriam. *Cum eo* (Charinus inquit apud Terentium) *injuriam hanc expostulem*? Andr. Act. IV. sc. I. v. XX. Quam bene scriptores imitatur comicos Giacomellius!

(*d*) Revera Getam, Demeam, Pamphilamque alloquutus Terentianus Hegio *animam* (vitam interpretatur Minellius) *relinquam*, inquit, *potius quam illas deseram*. Adelph. Act. II. sc. IV. v. XLII.

(*e*) *Cum Davo* (sunt Terentii verba a Chremete prolata) *egomet vidi jurgantem ancillam*. Andr. Act. V. sc. I. v. XIX. *Je vien* (haec Gallica versio Daceriae) *de voir moy meme la servante, qui se querelloit avec Davus*. Vid. *Perierf. Steph. Sac. Verf. Gallic. Andr.* Micio autem in haec verba prorumpit: *Credo jam, ut solet, jurgabit*. Adelph. Act. I. sc. I. v. LIV.

(*f*) *Populus convolat*, ut est penes Terentium. *Hecyr.*
Pro-

Ad Micionem : qui, qua erat clementia (*a*),
Cum audisset omnia ab Hegione, Sostratae
Jam pollicitus erat, daturum filio
Vxorem Pamphilam : tum vero jurgiis,
Conviciisque (*b*) Demea omnem iram evomit (*c*).

Prolog. v. XL.

(*a*) Certum est *facilitate nihil esse homini melius, neque clementia*. Terent. Adelph. Act. V. sc. IV. v. VII.

(*b*) *Non fecisse erit melius hic convicium*. Terent. Adelph. Act. II. sc. I. v. XXVI. Demea senex agrestis, parcus, truculentus, tenax, qui cum Micione fratre moribus lenissimis praedito saepe jurgaverat, & jurgiis, conviciisque iram omnem evomuerat, fratris ejusdem oratione placatur, ac veterem tandem aliquando deponit saevitiem, ob quam, ut Phaedri verbis rem exponam, *acerbum..... convicium faciebat*. Fabul. L. III. fab. XVI. v. III. Atque id vel factum quod errore vitae agnito pristinam indolem repente mutaverit, vel quod δὶς παῖδες, veluti Graeco tritum est sermone proverbium, οἱ γέροντες. *Aristophan. Nub. Act. V. sc.* I. *v.* MCDXIX. Quod ex Theopompo confirmat scholiastes subjungens δὶς παῖδες οἱ γέροντες ὀρθῶ τῶ λόγῳ. Quare Antipho γεροτροφία γὰρ προσέοικε παιδοτροφία. At legendi prae caeteris Manutius *Adag. p.* CCXCV. Erasmus *Chil. I. prov. n.* CDXXXVIII. Monosinius *Flor. Ital. L. II. n.* XXXVII.

(*c*) Ait Geta servus : *Iram hanc in eos evomam omnem.... Requiram* (Demea senex subdit) *fratrem, ut in eum haec evomam*. Terent. Adelph. Act. III. sc. II. v. XIV. sc. V. v. LXX. *Atque in eam*, inquit Laches, *hoc omne, quod mihi aegre est, evomam*. Hecyr. Act. III. sc. V. v. LXXV. Metaphora, ut ajunt rhetores, a stomacho desumpta, qui

Factum est etiam per servuli imprudentiam (*a*)
Vt intus Ctesiphonem esse intelligeret:
In aedes introrumpit (*b*): quem ut sobrium (*c*),
Parcum (*d*), bonaeque frugis (*e*) praedicaverat,

Ibi

excessu cibi, potusque oneratus levatur per vomitum, veluti repetita constat medicorum observatione. At legendus praesertim Boeclerus, qui Chrestomathiam (sit Graeco verbo venia) edidit Terentianam, seu mavis rerum, quarum meminit ipse Terentius, explicationem.

(*a*) *Scio* (inquit Chremes apud Terentium) *te ... imprudentem ..... facere omnia*. Heautont. Act. IV. sc. 1. v. XIX.

(*b*) Senex Terentianus, cognomento Laches, in Thaidis domum violenter ingredi quum vellet in haec verba agens cum Parmenone prorupit: *Cesso* (in quibusdam Codd. habetur *cesson'*) *huc introrumpere*? Eunuch. Act. V. sc. VI. v. XXVI.

(*c*) Hominem scilicet sanae mentis, qui sobrie loquitur, neque ebrius est. Injuriose reipsa Davo dixerat Mysis: *Tu pol homo non es sobrius*. Terent. Andr. Act. IV. sc. V. v. XL.

(*d*) *Fui parcus*. Plaut. Rudent. Act. IV. sc. II. v. XIV.

(*e*) Idest bene moratum, in cujus animo aliquid extat, quo fruantur homines, veluti fruuntur frugibus humano generi tantopere necessariis. Profecto Chaereae dicit penes Terentium Antipho: *Frugi es*. Eunuch. Act. III. sc. V. v. LX. *Tu sei* (sic Forteguerrius) *un uom di garbo*. Demea vero a Syro quum vidisset factum quod jusserat subdit: *Frugi homo es*. Adelph. Act. V. sc. IX. v. II. *Vn uomo*

Ibi cum amica potitantem (*a*) suaviter
Deprendit: tum vero ardere iracundia (*b*),
Vociferari (*c*), sic ut videretur furens.
Oratione Micionis denique
Placatus, postquam secum disputaverit (*d*),
Satius esse veterem saevitiem (*e*) ponere,
Ac-

mo (pro more suo idem Forteguerrius) *fei di vaglia*. Demum significatione ipsa ita apud Plautum Dinarchus loquitur adolescens: *Vinum, aut oleum, aut triticum tentat, benignus ne, an bonae frugi sies.* Truculent. Act. I. sc. I. v. XII.

(*a*) *Eum*, Ctesiphonem nimirum, *accubantem cum amica*, Pamphila, *& suaviter potitantem deprehendit* Demea. *Muret. Argum. Adelph.* Revera in persona Syri Terentius dixit: *Cyathos sorbillans* (hoc potitare est) *paullatim hunc producam diem*. Adelph. Act. IV. sc. II. v. LII. Non in Codd. omnibus MSS. ipsa leguntur verba, atque ille maxime conferendus est membranaceus saeculi XV. qui in regia extat bibliotheca athenaei Taurinensis. *Pasin. Codd. MSS. biblioth. Taurinens. T. II. p.* CLXX. In Amphitrione vero Plauti lego dicere Mercurio Sosiam servum: *Potitare rex solitu' st.* Act. I. sc. I. v. CV. Insuper in Asinaria dicit Diabolo adolescenti Parasitus: *Tecum pocula potitet*. Act. IV. sc. I. v. XXVI.

(*b*) *Ardeo iracundia*, iratus exclamat Geta servus apud Terentium. *Adelph. Act.* III. *sc.* II. *v.* XII. Italice juxta Bergalliae versionem dici posset: *Son tolto da collera*. Idem est ac incendi, aut prae iracundia commoveri. Graeci dicunt ἐξέκαιον γοῦν τὸν ἄθλιον γέροντα, ut est apud Lucianum. *Pseudom. c.* XXX.

(*c*) *Vociferatus quum esset*. Muret. Argum. Adelph.

(*d*) *Disputata est ratio*. Plaut. Aulular. Act. III. sc. V. v. LV.

(*e*) Demea enim *agrestis* erat, *saevus*, *tristis*. Terent.

Atque exemplo fratris id operam dare, ut a suis
Ametur obsequendo, dando; Pamphilam
Accersi (*a*) non modo permittit, sed jubet (*b*):
Impellit Micionem ut ducat Sostratam:
Quid plura? Ctesiphonem habere psaltriam,
Dum in ea finem faciat, sinit lubens (*c*),
Sed hinc concrepuit (*d*) ostium: ipse Micio
Egre-

rent. Adelph. Act. V. sc. IV. v. XII.

(*a*) *Mox virginem accersant ..... uxorem accersis*. Terent. Adelph. Act. V. sc. VI. v. I. sc. VII. v. VI.

(*b*) *Jubet frater? .... tu jubes .... ego vero jubeo*. Terent. Adelph. Act. V. sc. VIII. v. I.

(*c*) *Lubentem fac .... lubens bene faxim*. Terent. Adelph. Act. IV. sc. VII. v. XXXVII. Act. V sc. V. v. VI. sc. VI. v. VIII. *Lubens, meritoque*. Plaut. Pers. Act. II. sc. III. v. II. Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm.* v. LXXIX.

(*d*) *Crepuit* (idem ac *concrepuit*) *a Glycerio ostium*. Haec Davus servus in scenam productus a Terentio. *Andr. Act.* IV. *sc.* I. v. LXIV. Vid. *Auril. Vers. Hispan. Terent.* Ipse vero fabularum scriptor Ctesiphonem adolescentem, cujus meminit Giacomellius, inducens cum Syro servo familiaria instituentem colloquia *quis nam*, inquit, *fores crepuit*? Servus autem respondet adolescenti: *Mane, mane, ipse exit foras*. Adelph. Act. II. sc. III. v. XI. Vid. *Loll. Vers. Italic. Adelph.* Insuper loquentem Antiphonem haec interpellant Phormionis verba: *Sed ostium concrepuit abs te*. Phorm. Act. V. sc. V. v. XII. *Ma la porta* (sic verto) *della tua casa fece qualche strepito. Sed ostium concrepuit*. Hecyr. Act. IV. sc. I. v. VI. Vbi adnotandum in veterum aedi-

Egreditur, vobis quem dixi (*a*), placidus (*b*) senex.

Va-

aedificiis fores olim in publicum referari consuevisse. Hinc proditurus quispiam manu ab intus pulsabat, quo caverent qui essent in via ne a protrusis repente foribus laederentur. Quare ἐπὶ (sic scholiastes Aristophanis. *Nub.*) δὲ τῶν ἔσω ἐψόφηκε τὴν θύραν ἐξιών.

(*a*) Ad ea Giacomellius alludit, quae supra dixerat, quando Micionem descripsit senem, qui erat *natura aliqui praeditus mitissima, lenissimisque moribus*, eumque modo absolvens fabulae prologum vocare placidum voluit. Ejusmodi vero est comicorum dicendi formula etiam ab oratoribus usurpata, qui vel jam prolata commemorantes, vel sermoni finem imponentes se modo aliquid reduxisse in memoriam, modo dixisse omnia fatentur auditoribus antequam conticescant. Revera Terentianus Demipho plura cum Phormione loquutus *hoc age*, inquit, *satis jam verborum est.... dixi Phormio*, cui Phormio ipse respondit: *Dixi Demipho*. Phorm. Act. II. sc. III. v. LXXXIX. XCII. Laches quoque ubi cum Sostrata, Pamphiloque sermonem habuerit *compone*, subjungit, *quae* (alii legunt *qua*) *tecum simul ferantur*; *dixi*. Hecyr. Act. IV. sc. III. v. v. Hoc sanè verbum *dixi* adhibitum a Lachete, atque in fine sermonis additum superiora confirmat cum Sostratae, tum Pamphilo declarata, estque proprium his, qui munere denuo cupiunt firmum esse, ratumque quod egerint. Hinc Giacomellius noster Sophoclis verba εἴρηκα μὲν ταῦτα *Electr.* v. LXXIII. Italice reddens *quel ch' i' volea*, sic vertit, *l' ho detto*, & Camerarii adnotationibus nititens sententiam refert Platonis καὶ ὅτι ἂν δοκεῖ εἴρηκα. *Lach. n.* VIII. Apud Aeschilum vero Minervae sermo his verbis absolvitur εἴρηται λόγος. *Eumenid.* v. DCCXIII. At penes Terentium locutio haec *dixi* pluries repetita legitur praecipue in Codd. MSS. Vidi ipse Cod. MS. chartaceum Terentii eos inter, qui a Sozomeno Pistoriensi olim fuere collecti, quique Pistorii in biblio-

theca

Valete (*a*), bene rem gerite (*b*), nosque pergite
Tueri (*c*), quos vestram accepistis in fidem (*d*).

theca, quam vocant *sapientiae*, asservantur, ubi praeter Ortobellii adnotationes explanatio subnectitur Antonii cujusdam Geminianensis. Eum fortasse quis arbitrabitur è Cettia gente progenitum; siquidem alios ejusdem nominis habuit, atque unum maxime, qui in familiae sepulcro in S. Augustini apud Geminianenses conditus est cum inscriptione hac Gothicis expressa characteribus:

S. CETTI . RANERI . ET . SER . ANTONI . FILI
SVI . ET . HEREDVM . SVORVM .

Sed de hac re penes criticos judicium esto. In fine vero MS. lego *Caliopius recensui Florentiae* XVI. *Xmbris* MCCCCVII. atque illum quidem cognomento Caliopium, qui MSS. alios recensuit, alibi non ignoro commemoratum, sicuti & repetitum *dixi*.

(*b*) *Tam placidum . . . . . reddo*. Terent. Adelph. Act. IV. sc. I. v. XVIII.

(*a*) Vid. *Giacomell. Versic. in Eunuch.* v. XIV. *Heautont.* v. XVIII.

(*b*) *Re bene gesta*. Terent. Adelph. Act. V. sc. I. v. XIII. *Bene rem gerebat*. Plaut. Trinumm. Act. IV. sc. II. v. LVI.

(*c*) Vid. *Giacomell. Versic. in Heautont.* v. XVIII.

(*d*) *In clientelam, & fidem nobis dedit se*. Terent. Eunuch. Act. V. sc. IX. v. IX. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr.* I. v. XLV.

EXPLICIT PROLOGVS
ADELPHORVM .

PHOR-

CXIII.

PHORMIO.

TITVLVS.

ACTA . LVDIS . ROMANIS . L. POSTHVMIO . ALBINO . ET L. M. CORNELIO . MERVLA . AED. CVR . EGERVNT . L. AMBIVIVS . TVRPIO . ET . L. ATTILIVS . PRAENESTINVS MODOS . FECIT . FLACCVS . CLAVDI . F. TIBIIS . IMPARIBVS TOTA . GRAECA . APOLLODORV . EPIDICAZOMENOS . FACTA IV. GN. FANNIO . STRABONE . ET . M. VALERIO MESSALA . COSS. AN. AB . V. C. DXCIII. ANTE . XPTVM NATVM . CLIX. ACTA . DENVO . ROMAE . LVDIS BACCHANALIBVS . AB . ACADEMICIS . LATINIS . IN THEATRO . COLLEGI . SALVIATI . AN. MDCCXXXVII. PLACVIT .

EX PHORMIONE.

Quam inique comparatum est, ii, qui minus habent,
Vt semper aliquid addant divitioribus!

Act. I. sc. I. v. VII.

Fortes fortuna adjuvat.

Act. I. sc. IV. v. XXVI.

Omnes quum secundae res sunt maxime, tum maxime
Meditari secum oportet, quo pacto adversam aerumnam ferant.

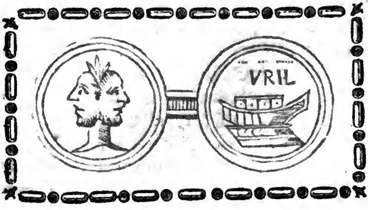
Act. II. sc. I. v. XI.

Quot homines, tot sententiae; suus cuique mos.

Act. II. sc. IV. v. XIV.

Nihil est,
Quin male narrando possit depravarier.

Act. IV. sc. IV. v. XV.

MATANIVS CASATIO SVO S.

MEDIOLANVM.

TVas accepi litteras, illas quidem humanissimas, Mediolano datas extremo mense Junio, & ad me Quintili ineunte perlatas, quibus nihil his diebus accepi gratius, jucundius nihil. Quum enim sit virtus ipsa per se amabilis, amavi te semper studio virtutis incensum, mihique videor tecum esse, tecum amice versari, tuas quum lego litteras. Et quoniam tanta est animi tui benignitas, ut tibi videaris esse mecum si meas legeris, peto abs te has quoque ut recipias libentius, & quasdam saltem, quas ad te mitto, quantulaecumque sint, meditari velis observatiunculas. Eas revera facere institui in versiculos aliquot confectos a Giacomellio, cui Latine scribenti nec amoenitas defuit unquam, nec lepor, nec eloquentia. His autem edictum populo de agenda Terentiani Phormionis fabula. Neque alio prorsus consilio talem suscepi laborem, quam ut festivo, jucundoque studio prodessem aliis, quibus tunc solum deero, quando scilicet mihi defuisse sentiam. Quid? Medicus ego nullius fere nominis, studiisque addictus profanis perturbare audeo severiora studia viri percelebris, ejus nimirum, qui sacrae, & a vulgo remotae hominum familiae quum mancipaverit sese, multum se continet domi, libros ut evolvens divinos sanctioris explicare populo legis mysteria possit? De poeticis cum viro ejusmodi loquor versiculis, de comoediis, de prologis? Tecum loquor, mi Casati, cujus virtus inta-

intaminatis fulget honoribus . Quid audio, inquies? Sed tace paullisper , & vide quantum sit antiquae amicitiae vinculo tribuendum , quo factum ut plusculum fortasse laudis mihi quaererem si falcem , licet incogitans, in messem, ut ajunt, alienam injicerem . Audi , & veniam dabis . Neque aegre feras velim si volens, lubensque tui revocem in memoriam Giacomellium ipsummet, magni ingenii, & nominis virum poeticis, iisdemque venustioribus, jamdiu litasse carminibus ut quum maxime, eidemque vel senescenti suaviores musarum arrisisse blanditias, comicorumque scripta displicuisse nunquam. Ipse vero, ut bene nosti, dignitatibus jure merito ornatus amplissimis ad sacrum quoque honorifice fuerat evectus regimen (tametsi munus ejusmodi ob proter-vam inclarum procacitatem in desuetudinem abierit luctuosam) populorum Chalcedoniensium . Permulta insuper e profanis omnibus cum Graecis, tum Latinis eum hausisse vides , quae in caussa fuerunt ut homo ille cumprimis doctus in res divinas dum ardentius incumberet progressus fecerit quos voluit, neque potuerit unquam non velle maximos. Quid sentiam patienter audias velim , ac si minus fortasse placuerit , seu ratione prorsus diversa volueris intellectum , me non aegre ferente refutabis . Anne divinae , humanaeque litterae opem sibi mutuam praestant , & persaepe clarescunt mutuo? Anne sanctiores , illustrioresque divini verbi praecones litteras neglexere profanas ? Minime . Neque animus est mirabilem recensere dicendi facundiam hominibus doctrinarum expertibus quandoque inspiratam divinitus, qua factum ut fortes ab infirmis , ab stultis confunderentur sapientes , sed eam praecipue , quam alii

sum-

ſummo labore partam, atque perfectiori vitae regimini copulatam diſſeminarunt in vulgus. Ipſe intimo animi ſenſu non diffiteris Paullum humanas a Gamaliele hauſiſſe litteras, poeticaſque itidem cum Athenis, tum alibi, non ſibi, ſed aliis proſpicientem diſſeminaſſe ſententias ex Arato deſumptas, & Epimenide, atque inſuper ex Callimacho detortas, & Euripide. Vbi enim evaſit verae religionis aſſertor, & vindex, homines omnes in Athenienſi ſapientum conſeſſu Dei genus eſſe ipſis maxime protulit verbis, quae Aratus, non ſecus ac ille è Cilicia oriundus, olim de Jove protulerat, ſcribenſque è Thracia ad Titum epiſtolas illud uſurpavit Epimenidis effatum, quo ille Cretenſes municipes ſuos ſemper mendaces, ac pigros affirmaverat extitiſſe. Ego equidem, vir optime, ſuperioribus annis Piſis quum eſſes, & coram Augg. divina verba proferres, memini te è ſacro quondam ſuggeſtu in mentem revocaſſe audientium quod jam Romanis ardenti zelo ipſemet dixerat Paullus, eum ſcilicet, qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtere. Num ignoras verbis iiſdem Cyrenenſes prius alloquutum fuiſſe Callimachum? Nil quoque verius, ut bene noſti, quam bonos mores pravis corrumpi colloquiis. Quod tamen, etſi Corinthiis eumdem inculcaſſe Paullum lego, idem etiam non abſimili ratione invenio dictum ab Euripide. Nec plura. Satis namque conſtat eum laboraſſe nonnihil in ſelectioribus coacervandis ſententiis, quae vel in Homericis leguntur libris, neque pauca è profanis aliis exſcripſiſſe ſcriptoribus, ut qui repente beneficio planè divino ad excelſa praeiverat, humanis quoque ſtudiis facilius in animos illaberetur alienos. Hinc factum ut quum ad Graecorum praecipue ſeſe conforma-

maverit usus, contra unum, vel aliud infidelitatis vitium promptiori eloquentiae apparatu pugnam capesseret, quo eos maxime urgeri, & laborare sentiret, nec ante desisteret quam Deo duce debellatum esset. Quis nesciat magnum Basilium omnibus ingenii conatibus demonstrare haud levem desumi posse è litteris profanis utilitatem? Idipsum exploratum tibi satis superque, praeter Eunomium, Anomoeos praesertim expertos esse, Arianos, Sabellianosque, adversus quos ea cumulavit sapienter, quae nonnisi eloquentissimum decere potuerant virum, qualem ipsi etiam verba facientem populo suspexerunt Caesarejenses, quorum sacro regimini fuerat jure meritoque praefectus. At ignotum nemini Gregorium, Nazianzenum illum quidem, ad oratores se contulisse percelebres, Libaniumque praecipue, cujus singularis fuit in arte dicendi praestantia, saniori ut imbueretur dicendi, scribendique arte, qua opus erat ut populorum animos paullatim flecteret, atque mores eorum emolliret facilius. Amabilis hic, uti erat, Basilii comes, ac praeceptor quondam Hieronymi (quae nomina bone Deus!) oratoria permulta apprime, diserteque congessit, atque poetica, cum Arianis dimicavit acerrime, Christiani nominis gloriam novis in dies virtutibus illustravit, sibique commissum gregem valido sermone nutrivit. Quod quidem peregisse quoque Joannem, quem Chrysostomum vocant, compertum est, quippe quem, sub Libanio ipso Athenis quum profecerit multum, vel ipsas ferunt studiose lectitasse Aristophanis fabulas, vehemens ut plerumque fieret in moribus, foeminarum maxime, perstringendis. Sed ad sacrum Constantinopolitani gregis evectus regimen omnes norunt quan-

tum

tum ille , paſtorali dum munere fungeretur , vera , & germana eloquentia pravam increpaverit vivendi licentiam , quot ille ſermones protulerit facundia refertos maxima . Quandoque autem cum adſtantibus de Deo , de aeterna gloria bene viventibus abunde promiſſa tam alte dixiſſe , tam jucunde ſtupebant omnes , gaudiis ut jam intereſſe viderentur caeleſtibus . Neque aliter ab Joanne expectandum eſſe norunt orientis incolae , utpotequi mirabilem in eo ſanctitatis , ingeniique ſuſpexerant conjunctionem . Nam certatim confluebat ad eum è veſtigio audiendum populi turba promiſcua , inde diſcedens divini verbi pabulo recreata . Quam vellem Chryſoſtomus reviviſceret ! Ille profecto Turcarum populos , genteſque finitimas vera , ibi dum eſſet , religione praeſtantes , nunc vero nefaria Mahometis ſuperſtitione deceptas non a luctuoſa tantum barbarie vindicaret , ſed a miſerabili errore ob aureum eloquentiae flumen revocaret ad veritatem , atque in opere tam glorioſo ſanguinem ipſum generoſa quadam animi alacritate profunderet . Quantopere autem profecerit ex Donato Hieronymus tuum ſit judicium . Ea quum lego , quae ſcripſit , non Tullianam modo eloquentiam admiror elegantioribus floſculis undique diffluentem , ſed vel Terentianas dicendi formulas , venuſtiores cumprimis , ab Donato ipſo in explanandis comici hujus fabulis magno delectas ingenii acumine . Ille , ſi coaevos ſcientia metiri velis , ſecundus nemini fuit , ſi ſtudio , labore , ſolertia vix aliquos habuit ſibi pares . Mirari tamen deſino id unum memoria reputans , eum ſcilicet in Syriam ſeceſſiſſe , indeque peragraſſe Thraciam , Pontum , atque Bithyniam , mox Galatiam inviſiſſe , Cappadociam , atque Ciliciam , dul-

ces

ces ut ſapientiae fructus ſummo, ut ille ait, labore de amaro decerperet ſemine litterarum. Niſi vero ſacras humanis litteris adaequaſſet, quomodo verſiones innumeras Codd. MSS. docte non minus, quam ſapienter perficere valuiſſet? Vigilantii, Helvidii, Joviniani (quippe qui projecta omnes ad quidlibet aut cogitandum, aut ſcribendum erant natura praediti) quomodo errores refellere, inſolentiamque vivido ingenii ardore, & eloquenti omnino facundia retundere? Quomodo ſcite, docteque, ut fecit, Heliodorum alloqui, Ruſticum, Nepotianum, Pammachium? Mira ſanè enituit in eo venuſtas ſcriptionis, & elegantia, quum geſta Hilarionis, Paulli, Malchi repraeſentaret, quum denique Demetriadem de moribus agens, Laetam, Furiam, Marcellam, aliaſque incomparabilis exempli foeminas ſuavi, eruditoque calamo praeceptis imbueret ſeverioribus. Fortiſſimus ille ſenex donec potuit, & fere potuit quoad vixit, ſacrum ſemper aliquid, & elegans exaravit. Dignum profecto tu ipſe agnoſcis Hieronymum, cujus eloquentiam pia poſteritas in omne tempus imitetur, & celebret. Quid plura? Sed vide, amabo te, quantum etiam in Leone fuerit eloquentiae, non putidiuſculae quidem, ſed ſingularis, atque divinae, qua Romanus dum eſſet Pontifex (ut ſermones praeteream, & quidquid contra Eutychianos conſcripſit, ac Neſtorianos) Attilae Italiam vaſtantis cohibuit audaciam. Ita factum ut quum inſtinctu divinitatis Chriſtianam rebus omnibus praeferens fidem, ac de ſe ipſo triumphans Romanum aſcenderit ſolium, ſtrenuique martyrii monumenta fuerit admiratus, non ad omnia modo paratum exhibuerit ſeſe, ſed advocata etiam in ſubſidium dicen-

di

di arte Genserico suaserit maxime ut ab insidiis abstineret Romanae urbi barbare superstructis. Nec immerito omnes id temporis debuerat, opinor, eloquentiae nervos intendere. Nihil enim antiquius habuit quam urbem tueri percelebrem, ac glorioso multorum sanguine consecratam, ubi adeo resplenduit sanctimoniae lux, ut quae olim magistra fuerat erroris, discipula veritatis evaserit, effectaque caput Christiani orbis divina religione praesideret latius, quam dominatione terrena. At in ipsis epistolis, quarum supersunt bene multae, nitescit probitas, & elegantia Leonis. Nam si unam, aut alteram perlegat quispiam, alias inveniet indulgentiae plenas, alias censoriae gravitatis, omnes paterni amoris, atque doctrinae. Profana vero studia non modo Justinus non repudiavit, ut bene nosti, neque Theodoretus, sed neque ab iis abhorruerunt qui teterrimos Christianae religionis hostes insectari quum voluissent, adversariorum audaciam profanis quoque armis infringere debuerunt, insolentiamque retundere. Joannes certè ille, Damascenus cognomento, Iconomachos exagitavit ardentius, Maximus pio non minus, quam erudito calamo Monothelitas, Donatistas Optatus, Novatianos Pacianus. An ignoras quam eloquenter adversus Simonem, Menandrum, Ebionemque permulta ab Egnatio perscripta fuerint, & quae, quantaque Irenaeus congesserit, atque Cyrillus ut Valentinii, atque Nestorii errores undique disseminatos arte refellerent? Jamque vides, amice suavissime, quomodo se res habeat. Patiaris quaeso me volutare animo, Terentium nempè ipsum, utpote Africae natum, suis ab popularibus, qui sacris rebus incubuerunt impensius, magno in honore ha-

bitum, illiusque perlectas fabulas, atque in elucubratione multiplici ingeniose traductas. Tu vero Cypriani si libros legeris, ut soles, atque Fulgentii, & quae ab Origene, ac Tertulliano jactata fuerunt in vulgus, rem tenebis maxime, eosque, praeter Homerum, Terentium quoque lectitasse fateberis. Vtinam a philosophia Platonicorum Origenes, Tertullianus vero a Montani erroribus declinasset, atque utrique ambitiosa quaedam scriptionis ornamenta plerumque recidere valuissent! Qua in re, de erroribus verba faciens, quos animo imbiberant, nollem imitatores habuissent. Pertinacia enim ejusmodi erant, ut magno licet pollerent ingenii acumine, quamcumque tamen opinionem, quae altius eorum animis insedisset, nulla unquam ratione deponerent. Et quoniam de Afris scriptoribus tecum loquor, qui divinam eorum aemularis doctrinam, & in sacrum coetum es cooptatus, qui splendidum gentis Africanae lumen, Augustinum scilicet, patronum habet, atque parentem, quidquid est per me dictum in iis, quae gessit, & scripsit, uberius agnosces. Humaniores ille addidicit litteras, rhetoricam docuit, seque fassus est legisse Terentium. Hinc laetantur omnes se virum in Augustino nactos eloquentissimum, qui non secus ac Ambrosius, per quem è Manichaejo acerrimus Christianae fidei propugnator evasit, in sacris pertractandis ideo excelluit argumentis, quia profanos scriptores diu multumque versavit. Quare ejusmodi studiorum exemplum alios sequi neque pudeat unquam, neque poeniteat: Excitat illud quidem omnes divini verbi praecones, hortatur, docet quantopere intersit sacras profanis litteris jungere. At vereor ne memoria forsitan excidat, mi Casati,

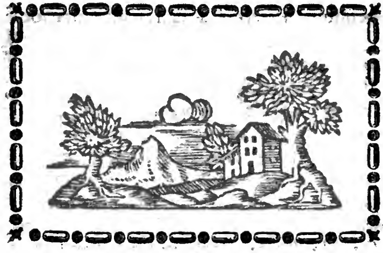
ma-

magnum Ambrosii nomen, ejus nimirum, qui non modo Augustinum Christianae peperit religioni, sed Mediolanum patriam tuam moribus, & eloquentia nobilitavit. Tu probe nosti quanta animi voluptate tui populares memoria recolunt quo mentis ardore liberalibus primum disciplinis Romae eruditus veram ubicunque vulgaverit fidem, atque ad eam eleganti omnino sermone Arianos, qui turbas excitaverant maximas, revocaverit bene multos. Verum & alios, mirabilia quum verba profuderit, in officio valuit continere, atque in improbos, ac seditiosos animadvertere, qui pervicaci animo religioni Christianae nefarium, impiumque indixerant bellum. Sed illud quidem memoria viget adhuc civium Mediolanensium, Ambrosium nempè nonnihil palam protulisse frequentius, non modo ut in tetram temporum calamitatem inveheret, sed ut verbis aptioribus jacentes erigeret, formidantes consolaretur, & in proposito confirmaret. Ea demum, quae pie non minus, quam erudite conscripsit, quaeque Mediolanenses tui perlegenda, & explananda jure optimo tradunt navis, industriis, ac bene moratis adolescentibus, ostendunt apertius a sacris exercitationibus non multum, si bene, moderateque usurpaveris, distare profanas. Hac de re haec habui, quae scriberem, eadem ferme cogitandi ratione perrecturus a dalia, si haec ipsa non displicuerint; quae quidem, siquidem longa haec nimium evasit epistola, in alteram differemus. Quod si paucula commemorare libuit exempla hominum, quorum sanctitatem dum veneramur in templis, ingenium quoque admiramur in scriptis, atque profana illos, ne poeticis quidem exceptis, non despexisse studia planè vides, haud temere est

Q ii. si

ſi quum animum ad ſcribendum appuli rem attigerim , quae ab inſtituto noſtro neque aliena videtur, neque diſſentiens. Ego ſanè vellem potuiſſe melius obſequi opinioni tuae : Neque enim arbitror noluiſſe . Sed jam ſatis verborum eſt . Numquid aliud ? Hoc interim cogita, & fruere libenter verſiculis conſcriptis a Giacomellio , fruere itidem, ſi lubet, adjectis animadverſionibus, & me , ut ſoles , ama . Te vero adhuc aetate florentem fortunet Deus , ſuoque numine tuis praeſit laboribus . Vale . Sed heus tu mane pauxillulum . Valde aveo ſcire quid agat Friſius noſter , quid Moſcatius , quid Vidmanius, quos meo nomine jube ſalvere plurimum. Non enim immemor ſum amicitiae , mutuaeque benevolentiae , quae noſtros olim quum alligaſſet animos nulla unquam patietur oblivione deleri. Iterum bene vale , & reſcribe .

EIDIB. SEPTEMBR. MDCCLXXVI. PISTORI .

VER-

VERSICVLI

QVIBVS POPVLO EDICTVM EST DE PHORMIONIS FABVLA AGENDA.

QVi Militem (*a*) Plautinum ante
hoc triennium,
Exin favore, & opibus Summatum (*b*) Virum,

EIVS

(*a*) Miles gloriosus, sive *pyrgopolinices* ob victoriam turrium, & urbium, sic dictus a πύργος, πόλις, & νίκη, sive potius ἀλαζὼν *jactator* Plauto praebuit argumentum comoediae, quae ferocem exhibet strenui militis animum, seu potius *militem*, ut verbis utar Sidonii Apollinaris, *comicum ferocissimum* Epist. L. I. ep. IX. qui ne superbiam quidem quum sumpsisset quaesitam meritis, sed jactantiae litasset impensius, ridiculos fecit homines. Hinc *deforme est*, ut cum Cicerone loquar, *de se ipso praedicare, falsa praesertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum*. De Offic. L. I. n. XVII.

(*b*) Summo nempè genere natorum. *In comoediis* (ut cum Symmacho loquar. *Epist. L. I. ep.* XXXI.) *summatem quidem gloriam scriptores tulerunt*. Insuper *istas videas* (Lenae Plautinae allocutio cum Silenio, Gymnasioque) *summo genere natas, summates matronas*. Cistellar. Act. I. sc. I. v. XVII. *Nunc tibi haec ego loquor* (sunt Calidorii adolescentis verba) *deliciae summatum virum*. Pseudol. Act. I. sc. II. v. XC. At Plautinae versiones inter sese conferri debent Gallico praecipue peractae idiomate per Daceriam, Costejum, Limiersium. *Favore*, inquit

Gia-

EIVS praesertim Imperium (*a*) qui summum tenet,
Sustentati (*b*), Rudentem (*c*), & Aulularium (*d*),
Terentiique Adelphos proxime egimus;
licem

Giacomellius, *& opibus summatum virum, ejus praesertim imperium qui summum tenet, sustentati*, alludens ad imperium Clementis XII. eo tempore P. M. quo fabulae actae sunt. Hinc imperium summatum ad eos pertinet, qui fuit regendis populis destinati, atque adeo *imperium* olim *summatum*, ex mente Lucretii, *quisque petebat*. De rer. nat. L. V. v. MCXLI.

(*a*) *Nec meum imperium : Age mitto imperium*. Terent. Phorm. Act. II. sc. I. v. II. Ad potestatem refertur summam ex Terentii MSS. Lipsiensibus.

(*b*) *Omnem familiam sustentat*. Terent. Adelph. Act. III. sc. IV. v. XXXVI.

(*c*) Plautinae titulus fabulae elegantioris. Prodit in ea in scenam piscator, qui rudente *de mari* (ita Priscianus) *extraxit vidulum, ubi erant herilis filiae crepundia*. Argum. Rudent. v. I.

(*d*) In hac senex describitur avarus cognomento Euclius, qui repertam domi ollam auri plenam huc illucque asservare nititur, *rursumque penitus conditam exanguis, amens servat*. Priscian. Argum. Aulular. v. III. *A cui di nuovo sotterrata pallido, semivivo, ed impazzito sta sempre a far la guardia*. Sic Guazzesius Italice. Factum non immerito ut Terentianis Plautinas adjungerent fabulas juvenes Latinae linguae perdiscendae cupidi, quos Romanorum academia in socios jamdiu cooptaverat suos: Etsi enim artificem Terentio meliorem Latini sermonis nullum haberi, ex eoque Romani comparari puritatem,
atque

atque elegantiam eloquii Erasmus, Melancthon, aliique perplures consentiunt, est tamen Plauti *lepos Atticus*, ut verbis utar S. Hieronymi, *& musarum, ut dicunt, eloquio comparandus*. Epist. L. II. ep. v. ad Pammach. Neque improbari debet Aululariae, gloriosi Militis, Pseudoli, Rudentisque delectus, cujus meminit Giacomellius, quum in iis maxime comoediis eniteat scriptoris lepor, venustas, elegantia, atque ille *homo* vocetur *linguae, atque elegantiae in verbis Latinae princeps*. Gell. Noct. Attic. L. VIII. c. XVIII. ac simplicior habeatur quoque Terentio. *Racin. Praef. de Berenic.* Sed insuper *Plautinae dictionis genus* (ita Scaliger. *De poet. L. VI. c.* II.) *non est nostrum emendare, qui illi sanè barbari sumus, aut si Latini, Latini certe illius beneficio*. Illi vero, *qui Plautum*, inquit Meursius, *comoediae Latinae parentem despectui habent, de Apuleii mihi prosapia videntur, idest inter asinos praecipui*. De poet. Et sanè in Plautinis scriptoribus non modo *proprietas*, adnotante Camerario, *& natura linguae Latinae conspicitur* Var. coll. sed nihil eo praeeunte *ad locupletandam orationem Latinam, & facilitatem sermonis, copiamque verborum potest esse utilius*. Sadolet. Epist. Quoniam vero trahit sua quemque voluptas, nil mirum si aliis Terentianae magis, Plautinae aliis comoediae placuerint. Id certum Plautum proletariis aliquando verbis, dum fabularetur cum populo, omnium vitia, virtutesque ita perstrinxisse, humanae ut vitae praecipuas vices jactaret in vulgus, de cultioribus vero erudiendis hominibus, eorumque moribus emolliendis serio cogitasse Terentium, factumque ut Hecyra, quae plebeiis displicuerat, regiis tamen in aulis communes extorserit plausus. Eam fortassis ob caussam plus esse judicii testatus est Erasmus *Epist. L.* XXVIII. *ep.* XX. in una comoedia Terentiana, quam in Plautinis omnibus, propterea quod *ut rebus verba Plautus* (ita sentit Scaliger, qui non secus ac Erasmus gestabat frequenter manibus Terentii fabulas) *sic res verbis accommodasse videtur Terentius*. De poet. L. VI. c. II. Hinc longe videri potest omnibus palmam praeripuisse Teren-

Iidem Phormionem (*a*) acturi nunc sumus.
Quae vestra nos ad hanc diem adjuvit (*b*)
comitas,
Aequanimitasque (*c*), eadem freti (*d*)
fabulam

Bo-

rentius ipse, cujus sine voluptate summa moratum nec legere, nec recordari possumus sermonem a Tullio tantopere commendatum. *Epist. ad Attic. L. VII. ep.* III. *An Synephebos ego* (idest Tullius) *potius Coecilii, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam?* De Finib. L. I. n. VI. Videndum denique quid de Terentio ipso sentiat Gravina. *Dell. ragion. poetic. P. I. p.* LXXXIX.

(*a*) Quem Latini Phormionem nominant Graeci dicunt **ἐπιδικαζόμενον**, quod idem est ac *sententia*, seu *judicium*. Fabulam Graecam ex Apollodoro desumptam Latinam fecit Terentius, appellatamque voluit Phormionis titulo, *quia primas parteis* (sunt illius verba) *qui aget is erit Phormio parasitus, per quem res geretur* (alii legunt *agetur*) *maxume*. Prolog. Phorm. v. XXVIII. *Poiche quello* (hoc pacto vertendum censeo) *che farà le prime parti, sarà un parasito chiamato Formione, da cui resterà tessuto tutto l' intreccio*.

(*b*) *Itane* (sic Antipho) *hunc patiemur, Geta, fieri miserum, qui me dudum, ut dixti, adjurit* (pro *adjuverit*) *comiter?* Terent. Phorm. Act. III. sc. III. v. III.

(*c*) *Aequanimitas vestra, poetae, ad scribendum augeat industriam*. Terent. Prolog. Adelph. v. XXIV. *Bonitasque vostra adjutans, atque aequanimitas*. Prolog. Phorm. v. XXXIV. Ex Donato supplendum esse *aequanimitas vestra* compertum est; quam quidem lectionem etsi rejecit prae caeteris Westerhovius *Comm. in Terent. Adelph. p.* DCXLV. fatetur tamen eam se vidisse in MSS. Boender-

Bonam, bonos (*a*) quae decet, & moratam (*b*) bene,
Quotquot boni adfuistis nobis antea,
Spectatum itidem ut veniatis, & ad antiquum gregem (*c*)
Benigne (*d*) ut operam detis, opere maxumo.

Vos

dermakerii, eamque non omnino fuisse rejectam a Boeclero.

(*d*) *Vobis fretus*. Terent. Eunuch. Act. V. sc. VIII. v. XXXIII. Eadem prorsus constructione, sed contraria significatione ad aliud alludens utitur idem Terentius hominem commemorans, qui *malitia fretus sua insidias... fecit*. Phorm. Act. II. sc. I. v. LII.

(*a*) Quod bonos decet, beneque moratum est, placere bonis quum debeat, poetas impellit ad bene scribendum, bonis ut melius placeant: *Si* enim *quisquam est*, ut Terentium sequar, *qui placere se studeat bonis quam plurimis, & minime multos laedere, in his poeta hic nomen profitetur suum*. Prolog. Eunuch. v. I. Hinc Lipsius *si quisquam est*, inquit, *qui probari se cupiat probis oratione, vita, scriptis denique, in his audacter nomen profiteor meum*. Praef. in epist. quaest.

(*b*) *Quibus moratam moribus?* Terent. Hecyr. Act. IV. sc. IV. v. XXII. *Filium .... moratum*. Plaut. Prolog. Aulular. v. XXI. *Mulier .... nequicquam exornata est bene, si morata est male*. Mostell. Act. I. sc. III. v. CXXXII. *Si incolae bene sunt morati*. Perf. Act. IV. sc. IV. v. VI.

(*c*) Vid *Giacomell. Versic. in Eunuch.* v. III.

(*d*) *Quod opus sit benigne praebeatur*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. II. v. I.

Vos omnes oratos (*a*) volumus, aequissimi Patroni (*b*) nostri, favitores (*c*) optimi.

(*a*) Pythias apud Terentium *Thais*, ait Chremeti, *maxumo te orabat opere, ut cras redires*. Eunuch. Act. III. sc. III. v. XXVI. *Oratum a vobis volo*. Plaut. Prolog. Amphitr. v. XXXIII. *Vos omnes opere magno esse oratos volo benigne ut operam detis ad nostrum gregem*. Casin. Prolog. v. XXI. Praeeunte Plauto iisdem fere verbis loquutus est Giacomellius, quae antea imitatus maxime fuerat Gualfreduccius Pistoriensis: In versione namque Latina tragoediae Oedipi nomine insignitae, quam Sophocles olim Graece conscripserat, ait: *Me omnes* (sermonem habet cum Oedipo Creon) *amant, adeuntque me quicumque te oratum volunt*. Act. III. sc. II. v. LXVI.

(*b*) Defensores nempè, quos sibi quondam adoptabant Romani ut caussas agerent, quum eorum patrociniis valdè considerent. Vnde Thais Chremeti, Pythiaeque dicit *opus patrono est, quem defensorem paro*, ipsique Thaidi subjungit Chaerea *te mihi patronam cupio*. Terent. Eunuch. Act. IV. sc. VI. v. XXXIII. Act. V. sc. II. v. XLVIII. *Tu es patronus*. Adelph. Act. III. sc. IV. v. X. *Istum patronum*. Phorm. Act. II. sc. I. v. LXXVII. Patroni vero nomen Terentio familiare mutuati sunt scriptores a dominio in servos, quales saepe erant fabularum actores, & qui musicam maxime artem, & histrionicam profitebantur impensius, qualis revera fuerat jam Terentius ipse, qui Afer quum esset, atque referente Donato *Terent. vit.* Carthagine natus *servivit Romae Terentio Lucano senatori, a quo ob ingenium, & formam non institutus modo liberaliter, sed & mature manumissus*.

(*c*) Plautina vox. *Si quoi* (pro *cui*) *favitores* (alii legunt *fautores*) *delegatos viderint ..... virtute ambire oportet, non favitoribus. Sat habet favitorum semper qui recte facit*. Prolog. Amphitr. v. LXVII. LXXVIII.

FINIS VERSICVLORVM IN PHORMIONEM.

PAGNINIO SVO MATANIVS S.

PARMAM.

NOn eſſet cur longa epiſtola deberem aſſiduis obſtrepere occupationibus, quibus in explanandis Graecis, Latiniſque ſcriptoribus diſtineris. Dandae tamen ſunt etiam amicis aliquot horae; quod quidem ſi deſeras ſubruſticus videare. Cave putes, mi Pagnini, me in academia Piſana degentem, ubi publice, privatimque medicinam docens, & reliquis litterariis vacans exercitationibus otium optare nequeo, te in Parmenſi erudiendis juvenibus humaniores litteras addiſcentibus occupatum ab ſtudiis abſtrahere velle ſeverioribus. Sed jam aeſtivis indictis, jamque ad exitum fere properantibus feriis libere tecum agam. Tu velim tibi perſuadeas mihi cordi eſſe ut ſine moleſtia ulla certemus nobiſcum benevolentia, & amore, ut quae olim amicitiae noſtrae fundamenta jecimus, ea confirmemus, atque etiam augeamus in dies. Superiori epiſtola ad VIII. Kal. Majas te etiam atque etiam monui velles novum Phormionis Terentiani prologum per Giacomellium municipem noſtrum perquam eleganter elucubratum tuo nomine condecorari, eam in ſpem adductus tibi laborem hunc non improbatum iri, qui videres ſcilicet eum ad te maxime pertinere. Neque renuendum tibi erat, qui Phormionis ejuſdem fabulam vernaculo ſermone converteras. Illuſtriores certe tuos in Terentium fuiſſe video, atque aliorum Piſtorienſium conatus, quam qui a me explicari poſtulent. Elegantiſſimam comoediarum omnium

versionem jamdiu peregerat Forteguerrius, tu vero Phormionis alteram, prologos Giacomellius. En quantum de egregio latinitatis scriptore bene se meritos fateantur qui in urbe eadem nati, & alti quum sint insigniora nonnullis praebent optimorum studiorum exempla. Laudem isthanc quoque maximam patriae nostrae tribuendam censeo quod Andreinium suspexerit comicorum Italorum facile principem, cui Ferrandinius accensendus, atque Ghirlandius. Quae quum scribo velim ne putes me his commendatis Bracciolinios parvipendere, Panciatichos, Gualfreduccios, Cammellios tragoediarum scriptores non contemnendos, & reliquos bene multos industrios, ac diligentes, ne ipso quidem excepto Giacomellio. Huic si non comicas, tragicasque lucubrationes, earum tamen versionem aliquam, Aeschyli maxime, ac Sophoclis è Graeco in Italicum idioma debemus. Neque erit, opinor, qui audaciae arguat consilium meum novos ejusdem prologos illustrandi, quos lepor, non secus ac Plautinos, & Terentianos, exornat, venustas, nitor, & elegantia. Ego eum tanti facio quanti quis alius. Age vero quam multa in eo familiaria, quam multa perspicua, quam multa eloquenter exposita, quae si ad Romani normam sermonis transferas, solidioribus ejus exponendi rationibus famulantur. Nae sentis quod in litteras toto pectore dum incumberet, studiose admodum in libris elegantioribus sermonis captavit flosculos, delectumque verborum. Verum non aureae solum, ut dicunt, aetatis eatenus amavit scriptores, ut prae illis nihili fermè duceret reliquorum perscribendi rationem. Immo vides inesse miram in amore ejusmodi voluptatem, prorsus ut quantislibet pressus

subli-

ſublimiorum ſtudiorum curis, ac moleſtiis collatorum ſibi munerum fatigatus aſſiduae eorumdem lectioni vacaret impenſius. Neque ita eum ſcripſiſſe dixerim, ut non verba, quae funderet, rebus aptaſſet. Perſpicies enim ab frequenti ejus generis ſcopulo declinaſſe magnopere Giacomellium. Quam vere haec per me dicta, quam praeſtita ab eo fideliter teſtantur bene multae lucubrationes. Ipſum do teſtem Phormionis prologum. Non enim tam puſillo, jejunoque ingenio ſum, verae ut in eo, ſolidaeque ſcriptionis robur non ſentiam, neque rurſus tam ſublato animo, ut per ſummam injuriam velim juſtam, quam meretur, laudem praetermittere. Perleges, ſi tibi vacuum fuerit, animadverſiones meas, qualeſcumque ſint, prologo adjectas, quibus peto abs te addas judicium tuum, in quo aeque jucunda mihi erit ſinceritas diſſentientis, quam comprobantis auctoritas. Tempus reapſe tempori, ut ajunt, ſubripiendum fuit, tum ut ea è Plautinis exſcriberem, ac Terentianis fabulis, quibuſcum pulchra videtur in Giacomellianis prologis concertatio, tum ut compluria inter ſeſe invicem conciliarem, quae nullibi invenies, niſi antiquiores evolvendo comicarum rerum ſcriptores. Quod idem dicito de rebus aliis, quas ut ex commentariis referrem alienis moleſta perſaepe oportuit ſcribendi celeritate convolvere. Quam voluiſſem otio abundare, ut modo mihi ipſe fortaſſe non diſplicerem poſt tam inconſulte, tam feſtinanter ceptum conſilium! Hui timidum ais hominem. Quidni? Non inficior. Sed tute vides timidos ejuſmodi homines, ſuae ſi plerumque opinioni largius indulgeant, deſpondere facile animum, ſibique ipſis interdum, atque aliis itidem diſplicere. Si quis tamen, ne multus videar, quod tibi ſcripſerim ſecus ab opti-

ma

ma voluntate acceperit, aut maligne aliorsum detorserit, gravesque fortassis suspiciones alias tibi de me injecerit, meo nomine calumniarum arguitor, & nefarius detractor, sanctaeque amicitiae hostis habetor. Sed plura otiosus. Accepi libenter, legique libentius Santorinii librum a Girardio evulgatum, illustratumque, a percelebri nempè viro, quem in academia Germanica, quam dicunt naturae curiosorum, jam socium habueram; mihi gratulor etiam quod in arctiorem clientelam viri suavissimi, atque optime de re anatomica meriti nunc tuo sim favore receptus. Eum hac de re certiorem facito, & ne mihi ingratum exprobret animum debitas agito gratias, meisque verbis salvere jubeto. Vtinam is essem, quem ille pro singulari humanitate sua facile putat! Paribenius noster per me statim tuo nomine salutatus dedit hoc mihi negotii te ut juberem salvere plurimum. Tu modo enitere ut fermè peractam, & diu expectatam Theocriti, Bionis, Moschii, Simmiae versionem ornare pergas, emissamque inde in publicam lucem litteratis hominibus, quibus poetica arridet facundia, legendam exhibeas. Subnectes etiam, opinor, Italice redditum, uti spoponderas, Alsworthii librum, cujus ope Latinis Virgilii carminibus Britannus ille poeta Graecam Theocritea imitatione conciliaverat venustatem. Si quidpiam est, mi Pagnini, in quo tuis inservire commodis possim, utere jure tuo, quod tibi constituit summa humanitas, mira comitas, suavissima morum facilitas, uno verbo egregia indoles tua, quae amores planè mirabiles excitat sui. Omnes, qui te norunt, studio, & benevolentia colunt; qui vero mihi sint in te amando pares perpaucos esse puto, fortasse neminem. Fac valeas, meque mutuo diligas.

PISTORIO XVIII. KAL. OCTOBR. MDCCLXXVI.

PROLOGVS PHORMIONIS

DICTVS QVVM FABVLA DARETVR POPVLO.

Postquam probari vulgo nostrum sensimus
Studium (*a*); virosque, qui sunt in senioribus (*b*)
Tueri, & adjutare (*c*) industriam Gregis No-

(*a*) *Adolescentuli ut animum ad aliquod studium adjungant*. Terent. Andr. Act. I. sc. 1. v. xxviiI.

(*b*) *Edimus comoediam*, inquit Plautus, *quam vos probastis, qui estis in senioribus*. Prolog. Casin. v. xiv. Atque ut res intelligatur, ad quam cum Plautus alludit, tum Giacomellius, meminisse oportet censum ab Servio Tullio Romae rege institutum, quo populus adnotante Livio *Hist. Rom. Dec. I. L. I.* in classes aetati quorumcumque hominum respondentes descriptus est. Hinc aetatem nacti provectiorem in senioribus, sive in classe dicebantur esse seniorum.

(*c*) Locutio, quae monente Casaubono *Adnot. in Hecyr.* a Terentio transfertur ad pondera: Pamphilus enim Parmenoni imperat ut *pueris currat obviam, atque his onera adjutet*. Hecyr. Act. iiI. sc. ii. v. xxvi. *Tu Parmenone* (en Bargalliae versionem) *va corri incontro a què miei servi, e ajuta loro a portar quella roba*. In aliquibus Codd. habetur *adjuvare, auxiliari, jutare, dejuvare*, & *conjutare*. Ast cir-

Noſtri ; ſibi nec quidquam quemque parcere
Pecunia , labore , opera , qua quiſque poteſt ,
Ne perjucunda , & exoptata tantopere
Deſit voluptas literatis auribus ;
Neve relangueſcat adoleſcentium alacritas ,
Sibi qui non parare inanem gloriam ,
Sed Romani ſermonis elegantiam ,,

Et

circa multiplicem ejuſmodi varietatem ea perlegenda , quae ex Wielingio , & Rouwio deſumpta laboribus Falkenburgii , Gruteri , Gujeti , Palmanni jamdiu ſuperſtruxerat Weſterhovius , utpote qui MSS. Codd. Leydenſes , Lipſienſem , Bodlejanum , atque Markianum excuſſerit , fidemque Schalbruchiano , Witiano , caeteriſque bene multis minime denegaverit . Sed vocem alio ſenſu uſurpatam proprio aptavit Phormionis prologo Giacomellius . Sanè Terentius malevolam quorumdam invidiam coercere ſtudens , qui in Adelphorum perſcribenda fabula eum nobilium hominum ; Scipionis ſcilicet Africani , Laelii , Sulpicii Galli , Fabii Labeonis , Popiliique , quibuſcum , utpote conſularibus viris , atque poetis , juxta Donatum *Vit. Terent.* familiariter vixerat , opera fuiſſe uſum dictitabant , falſum eſſe afferit *quod iſti dicunt malevoli , homines nobiles eum adjutare , aſſidueque una ſcribere* . Prolog. Adelph v. XV. *Dai ſuoi malevoli* (en Forteguerrii poeſim) *per biaſimarlo ſi cinguetta , e mormora che uomini illuſtri per potenza , e naſcita l' ajutino a compor le ſue commedie* . Eadem omnino ſignificatione , qua auxilium indigitari ſolet , dixit Terentius ipſe : *Neque . . . . quiſquam aderat , qui adjutaret funus* . Phorm. Act. I. ſc. II. v. XLIX. *E neſſun v' era* (verſio Pagniniana) *ad ajutar l' eſequie* . Quod quidem de auxilio ferendo expreſſit etiam Lucretius dicens : *Adjutamur enim dubio procul*

Et castitatem conantur adipiscier (*a*);
Iis injectus ardor est incredibilis
Tum maxume, cum nuper praeter spem (*b*) sibi
Locum hunc virtute (*c*) primorum (*d*) virum dari
Renunciatum est (*e*), copiamque (*f*) denique

Re-

cul, atque alimur nos certis ab rebus. De rer. nat. L. I. v. DCCCXII.

(*a*) *Bis judicium adipiscier*. Terent. Phorm. Act. II. sc. III. v. LVIII. Ut sermonis Romani elegantiam, castitatemque Latini adipiscerentur academici, eos hortari necesse fuerat ad Terentii lectionem, ejusdem ut postea fabulas repraesentarent. Haud alienum erat a bene moratis adolescentibus Latinos comicos nocturna, diurnaque manu versari; siquidem S. Joannem Chrysostomum perlegisse eorum aliquos, maximeque Aristophanem, arbitratur Bengelius *Adnot. in Homil. ad popul. Antioch. Hom.* XX. atque idipsum comprobat Vavassorius. *De ludicr. dict. p.* LXXIX.

(*b*) Terentius: *Praeter spem* (scilicet aliter quam sperabat) *evenit*. Andr. Act. II. sc. VI. v. V. Heautont. Act. IV. sc. I. v. LII.

(*c*) Auctoritate.

(*d*) *Sum apud te primus*. Terent. Eunuch. Act. I. sc. II. v. IX.

(*e*) *Renunciabo ut pro hoc malo mihi det malum.... Quasi non tibi renunciata sint haec sic fore.... Renunciatum est....Id ego jam nunc tibi renuncio*. Terent. Andr. Act. II. sc. V. v. XX, Act. III. sc. II. v. XIX. XXI. XXVIII. *Deliberet, renuncietque hodie mihi, velit ne, an non*. Hecyr.

S Act.

Reliquas edendi Comicorum (*a*) fabulas.
Nunc

Act. III. sc. V. v. LVIII.

(*f*) Facultatem scilicet reliquas edendi fabulas comicorum veterum. Hinc consilii facultatem, auxiliumque significare Terentius volens Pamphilum inducit exoptantem *consilii locum, & auxilii copiam*. Andr. Act. II. sc. I. v. XXI. Alibi vero sermonem ad sese ipsum convertens, ubi Menandri fabulam emptam asserit ab aedilibus, ab eo nempè magistratu, qui ipsis quoque comoediis quum praeesset, scriptoribus earum, actoribusque solvebat pretium, hoc se perfecisse fatetur *sibi ut inspiciundi esset copia*. Prolog. Eunuch. v. XXI. Insuper *date*, inquit, *crescendi copiam novarum qui spectandi faciunt copiam sine vitiis*. Prolog. Heauton. v. XXVIII. Syrus autem *tecum sine me* (respondit Clitiphoni) *ut sit copia est*, & Menedemus *ne quam aliam* (Chremeti subdit) *quaerat copiam*. Heautont. Act. II. sc. III. v. LXXXVII. Act. V. sc. I. v. LIV. *Obsecrat* (sic Geta) *ut sibi ejus faciat copiam*. Phorm. Act. I. sc. II. v. LXIII.

(*a*) Non comicorum omnium extant fabulae; sed tamen ex fragmentis, quae supersunt, earum character agnoscitur. Praeter Plautum, ac Terentium commemorant Gnejum Naevium Campanum historici, comicum perelegantem, qui gravi, eruditoque stylo comoedias exaravit maledicentiae plenas, eumque sequutus Statius Caecilius Gallus eas optima donavit latinitate, quae Graece per Menandrum, Apollodorum, & Philemonem fuere conscriptae. Neque improbatae illae sunt a Romanis, quas Sextus Turpilius Sinuessanus conscripserat, quippe qui poeta erat ingenio facili, doctioribusque comicis accensendus. At Lucius Afranius, Fabiusque Dorsenus Romani ambo in togatis, ut inquiunt, elucubrandis comoediis excelluerunt, atque iis ex urbe Romana Quintum Atta, Vergiliumque adjungit antiquitas, viros nempè scriptione optima, ingenioque praeclaro praeditos. Excellens vero fuit in notandis hominum moribus
Lu-

Nunc si quis est (*a*), qui dicier sibi velit,
Gregi qui praesit Histricus tam barbarus,
Nihil qui curat apparatum scenicum,
Qui nescit ecqui congruat Comoediae
Vetustae (*b*), personisque ornatus (*c*), perperam

Co-

Lucius Pomponius Bononiensis, propterea quod Quintum Trabeam fuerat imitatus lepidum, elegantemque scriptorem. Denique post Gnejum Aquilium rerum comicarum non ignobilem auctorem, non modo Caii Licinii Imbricis urbani fabularum exscriptoris fieri mentionem animadvertimus, sed etiam quidquid a Quinto Novio illustri atellanarum, ut vocant, comoediarum scriptore peractum est, relatum videmus.

(*a*) *Nunc si quis est, qui hoc dicat*. Terent. Prolog. Phorm. v. xiiI.

(*b*) Quae immurmurarunt malevoli de personarum ornatu, & de apparatu scenico Romani theatri, ubi Latinae agebantur fabulae, ac si ignoraretur quid vetustae comoediae congrueret, a Giacomellio refellitur in his prologi verbis. Contemnebant quidem academici Latini rem histrioniam, quasi ludicram, & sanè levem, neque temere affirmabant antiquo se ornatu in scenam prodiisse condecoratos. Haud aliter agendum Romae ab iis erat, qui animum ab studiis severioribus quum recrearent incorrupta litterarum praeconia tueri, scientiasque non destiterunt alere nobiliores. Non ignorabant qui fabulis praeerant parum se habere, quod Atheniensibus inviderent, penes quos theatrum extiterat erudiendis Atticis destinatum *Plutarch. Vit. Thes.* ubi magno plausu fuisse novimus Menandri comoedias exceptas, ejus nimirum comici, quem Phrynicus Arabius sophista Bithynus culpat tamquam minus Attice loquentem. Meminisse namque fatebantur M. Valerio Messala, Cassio Lon-

S 11. ginio

ginio, & L. Mummio CENSS. primum Romae theatrum ad Graecam imitationem an. V. C. DCXCIX. exaedificatum, neque eos latere debuerat magnificentissimum aliud M. Aemilium Scaurum extruxisse *Plin. Nat. Hist. L. XXXVI. c.* XXV. aliudque Pompejum *Sueton. Vit. Jul. Caesar. n.* I. atque alia tandem Marcellum, & Balbium. *Tertullian. De spectac.* Quum insuper Latini peregerint academici quod per Livium Andronicum in remotioribus natum, altumque Graecorum finibus, & Romana tandem civitate donatum praestitum olim est. Eum etenim comicas primum, tragicasque Sophoclis, atque Euripidis fabulas Latine redditas circa an. V. C. DXIV. an. I. olympiad. CXXXV. post initium primi belli Punici C. Claudio Caeci filio, & M. Tuditano COSS. constat fidelibus Romanorum oculis subjecisse. Hinc factum ut an. DXIX. in hoc peragendo Naevius operam locaverit suam, eumque circa an. DXLIX. Ennius fuerit imitatus, posteaque Licinius, Caecilius, Pacuvius, Plautusque rem confirmaverint; quam a Terentio circa an. DLXXXVII. absolutam Latini tandem academici doctis plaudentibus viris sunt prosequuti.

(*c*) *Hic ornatus est*. Terent. Eunuch. Act. III. sc. IV. v. VIII. Personarum ornatus varius elapsis retro temporibus fuit, prout varietas temporum exigere visa est, primique egisse personati creduntur comoediam Cincius, & Faliscus, tragoediamque Minutius, atque Prothonius. At Choerilum Atheniensem circa olympiad. LXV. ii scenicas inchoasse autumant larvas, pergratas quidem adspectu, qui ab Aeschylo inventas pernegant, utpote quas ita deformes excogitaverit, praegnantes ut foeminas, in scenam introductae dum fuerint, abortum fecisse memoriae proditum sit. *Mariscott. De person. & larv. c.* I. *p.* IV. *Gentil. De actor. & spect. fabul. non notand.* Ejusmodi vero ornatus pro servili habitus est, diuque viguit usque dum imperatorio probatus exemplo penes Romanos ad primates quoque viros transierit, quum Neronem adspexerint personatum cecinisse tragoedias. *Sueton. De Caesar. L. VI. n.* V. Comoediam autem vetustam, personasque multiplex sanè decebat ornatus,

de

de quo permulta maxime collegerunt Graevius, atque Gronovius. *Thesaur. antiqu. Graec. & Rom. cum suppl. Sallengr. & Polen.* Ad eas tamen personas quod attinet, quae ad Terentii fabulas reducuntur, praeter eas, quae in Vaticanis extant Codd. quasque se vidisse testatur Pacichellius *De larv. C. IV. p.* LVI. ejusque postea municeps Forteguerrius in lucem protulit, aliae nunc Romae spectandae se offerunt extra templum *aracaeli* nuncupatum, ubi adspicitur gentile sepulcrum ad Terentii fortasse tempora reducendum, & in via Appia quondam repertum, in quo variae scenicarum effigies personarum repraesentantur. *Berger. Comm. de person. vulg. larv.* Ast de ornatu multiplici veterum comicorum compluria congesta leguntur apud scriptores, è quibus eruitur eorum praestantiam ejusmodi fuisse ut decentius ornatos, & comicas, tragicasque personas communi plausu, repraesentantes, quin & foeminas ipsas dulce canentes, psallentesque, publica inscriptio aliqua redderet praestantiores. Et quoniam haud pauca ejus rei monumenta supersunt, quae in marmoreis etiam, lapideisque inscriptionibus reperiuntur, eorum unum censeo referendum in agro Romano non procul a via Appia in ea olim repertum, effossumque plaga, quae ad familiam pertinet Columnensium. En quae ibidem leguntur:

L. AGILIO . L. F. POMPT. EVTYCHE . NOBILI . ARCHIMIMO
COMVN . MIMOR. ADLECTO . DIVRNO . PARASITO . APOL.
TRAGICO . COMICO . PRIMO . SVI . TEMPORIS . ET
OMNIBVS . CORPORIS . AD . SCAENAM . HONOR.
DECVRIONI . BOVILLIS . QVEM . PRIMVM . ADLECT.
PATRE . APPELLARVNT . ADLECTI . SCAENICORVM
EX . AERE . COLLATO . OB . MVNERA . ET . PIETATEM
IPSIVS . ERGA . SE . CVIVS . OB . DEDICATION.
SPORTVLAS . DEDIT . ADLECTIS . SING. XXXV. DECVR.
BOVILI . SING. X. V. AVGVSTAL . SING. I. DEDIC. III.
IDVS . AVG. SOSSIO . PRISCO . ET . COELIO . APOLINARI
COS . CVRATORE . Q. SOSTO . AVGVSTIANO .

Comoediamque antiquam dispertiverit
Novo, miroque modo; quique audaciter (*a*)
Vetustis libris abrogaverit fidem (*b*):

Pur-

Cantrix Palladinia, de qua Dondorius *Dell. piet. di Pist. P. II. p.* CCCL. (de recentiorum Christianorum loquor temporibus, deque foemina Pistoriensi) Florentiae in S. Felicitatis sepulta hanc promeruit inscriptionem:

D. O. M.
ARCANGELA . PALLADINIA . IOANNIS . BROOMANS
ANTVERPIENSIS . VXOR . CECINIT . HETRVSCIS . REGIBVS
NVNC . CANIT . DEO . VERE . PALLADINIA . QVAE
PALLADEM . ACV . APELLEM . COLORIBVS . CANTV
AEQVAVIT . MVSAS . OBIIT . AN. AETAT. SVAE . XXII.
XVIII. OCTOBR. MDCXXII.
SPARGE . ROSIS . LAPIDEM . CAELESTI . CICONIA . CANTV
THVSCIA . IACET . SYREN . ITALA . MVSA . IACET .

(*a*) Chremes senex cum Menedemo altero sene familiare agens colloquium facere ait senilem amicitiam ut *audacter* (in veteribus Codd. legitur *audaciter*) moneat eum, & *familiariter* . Terent. Heautont. Act. I. sc. I. v. VI.

(*b*) Rationes nempè infirmaverit, quibus obtineri solet ut vetustae credatur auctoritati librorum. Nec mirum si conatu aliquo tam multa illata crimina, & a publico errore manantia argute purgare debuit Giacomellius, propterea quod *opinionem aliquam* (sunt Contii Pistoriensis verba) *quae publico errore non rem attente considerantium invaluit, apte rescindere gravioris est argutiae*. Tract. rhetor. T. II. c. III.

(*a*)

Purgare si tam multa possim crimina (*a*)
Conabor: ac primum id sibi responsum habeat:
Nemo nos inter regnat, nec quisquam fuit
Apud nos, qui regnarit antehac, nec erit.
Si cui, via quae sit recta (*b*) ad eloquentiam (*c*)
Monstrare nobis lubeat; imperator (*d*) is
Esto noster, vel si id malit dominus (*e*) siet (*f*):
Nil est, aeque Grex (*g*) noster quod faciat lubens,

Quam

(*a*) Suspiciones. *In crimen veniet*. Terent. Hecyr. Act. III. sc. I. v. LV.

(*b*) Vsitata, & communis, quae ab Terentio *via* dicitur *pervulgata*. Heautont. Act. I. sc. I. v. XLIX.

(*c*) *Ea eloquentia est*. Terent. Phorm. Act. IV. sc. III. v. XXIV.

(*d*) *Haud convenit una ire cum amica imperatorem in via ..... imperatoris virtutem noveram*. Terent. Eunuch. Act. III. sc. II. v. XLII. Act. IV. sc. VII. v. VIII.

(*e*) *Hunc esse domini .... domini similis .... domini ubi absunt*. Terent. Eunuch. Act. III. sc. II. v. v. XXXIII. XLIII. LII. *Hoc pater, ac dominus .... dominum, atque omnem familiam .... quot mihi sint domini .... cui dominus curae est*. Adelph. Act. I. sc. I. II. v. LI. IX. Act. IV. sc. II. v. XVI. Act. V. sc. VI. v. VI. *Dominus aedium*. Phorm. Act. V. sc. I. v. XXVI.

(*f*) *Siet* pro *sit* non improbatur a Cicerone *De orator*.

c.

Quam ſeſe ut illi tradat dedititium (*a*).
Nos litteras amamus : hiſtrioniam (*b*)
Contemnimus (*c*) rem ludicram (*d*), &
ſanè levem.

Nec

c. XLVII. haneque ſcribendi rationem paſſim in vetuſtis lego lapidibus, & in fabulis maxime Plautinis. *Timeo quid ſiet*. Prolcg. Mercat. v. CIX.

(*g*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Eunuch. v.* III.

(*a*) Dicitur a Graecis ἔκδοτος, & locutio eſt veterum juriſconſultorum quempiam deſignans, qui in alienam ſeſe tradiderit poteſtatem.

(*b*) Plautus lepide dixerat *Jovem*, *atque Mercurium facere hiſtrioniam*. Prolog. Amphitr. v. CLII. Percelebris penes hiſtriones Graecos erat Antipho, quaſi dicas ἀπὸ τοῦ ἀντὶ, καὶ φῶς, cujus nomine adoleſcentem inducit verba facientem Terentius in Eunuchi, Phormioniſque fabula. Ejus fit mentio in Graeco marmore celeberrimo, ubi multa leguntur, quae ad artem pertinent hiſtrioniam. Apud Thebas Beotiae olim ad aulam regiam repertum è ſchedis Barberiniis retulit Muratorius. *Nov. theſaur. veter. inſcript. T. II. p.* DCLI. In eo autem ἀντίφων dicitur ἀθηναῖος ὑποκριτὴς καινῆς κωμῳδίας. Apud Romanos vero multiplices extant hiſtrionum inſcriptiones, quarum unam refero inſtar omnium :

M. AVRELIO . AVG. LIBERTO . COMMODIANO . MAXIMO
PANTOMIMO . . ET . HISTRIONI . SCAENICO . ANN. XI. . . .
VIRIDIA . C. LIBERTA . MVSICA . COMMODIA . DONATA .

(*c*) Penes Graecos ſcriptores perſaepe invenitur haec dicendi ratio, quae pro rei alicujus contemptu adhiberi a

La-

Latinis postea consuevit, scilicet ἐπειδ' ὁ λᾶσος εἶπεν, ὀλίγον μοι μέλει. *Aristophan. Vesp. v.* MCDII. Sed Giacomellius ipse rem declaravit uberius, haec dum Aeschyli verba in vernaculam linguam converteret ἐμοὶ δ' ἔλασσον μηδὲν μέλει. *Prometh. vinct. v.* CMXXXVII.

(*d*) Ars ludicra pro histrionica maxime, & scenica sumitur, quibus impense veteres dabant operam. *Pacichell. De larv. C. IV. p.* L. Vnde artem facere ludicram idem est ac histrionicam exercere, atque illa non semper ad actores pertinet fabularum, quos expertes artis ludicrae vocat Livius. *Hist. Rom. Dec. I. l.* VII. Hinc senex Euclio apud Plautum exclamat: *Continuo meum cor coepit artem facere ludicram*. Aulular. Act. IV. sc. III. v. III. Quam quidem dicendi rationem in Etrusca Plautinae Aululariae versione consulto, ni fallor, praetermisit Guazzesius. Res vero ludicrae Romanos, Megalenses, atque funebres ludos scenicos cumprimis spectantes ad quemcumque referri consueverant, qui, ut ajunt jurisconsulti, *artem ludicram fecerit*, adeoque *in scenam saltandi, cantandive caussa prodierit*. Leg. XXIV. de adulter. Leg. XXVIII. de poen. Quod quidem visum est ab institutione primaeva degenerare, eo maxime tempore, quo histriones, ut Livianis verbis res declaretur, non jam, *sicut ante fescennino similem versum, compositum temere, ac rudem alternis jacebant, sed impletas modis satyras, desscripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant*. Hist. Rom. Dec. I. L. VII. Mos autem in scenam saltandi fuit invectus ut rerum per fabularum actores prolatarum patefieret imitatio. *Platon. De legib. L. VII.* Sic qui a Graecis pantomimi dicebantur, quasi essent rerum omnium imitatores, manibus penè dixerim loqui consueverant; unde è Graeco deducta voce vocati leguntur etiam chironomi. Ludicram hanc histrionum artem per Batillum, Pilademque promotam Augusti tempestate non ignoramus, ac penes Graecos unum dumtaxat de histrionum censu aliquando cecinisse jambos, simulque saltasse erudimur. *Lucian. De saltation*. Demum tanta fuit olim vis saltationis, atque potestas, ut a solo Teleste, cujus opera Aeschylus utebatur,

Nec illi, primus qui perfecit Militem
Plautinum ut ſpectaretis (*a*) conſilii fuit
Quicquam aliud, quam ut nobis aeque ac
vernaculus (*b*)
Sermo latinus eſſet: gauderet quidem
Si adeſſet (nam diu eſt cum abiit domum
hinc (*c*) ſuam)

Qui

batur, quidquid Thebis peractum fuerat in ſcenica exercitatione graphice, concinneque repraeſentaretur. Verum tam hiſtrionica certamina, quam cuncta mimica ſpectacula vetuſtiſſimis quidem temporibus ſub dio peragebantur, donec ex apertis theatris ad ea traducerentur, quae poſtea aedilibus curantibus fuere tectis ampliſſimis cooperta. Revera in ruderibus Pompejanis prope Neapolim ſequens inſcriptio noviſſime reperta eſt:

C. QVINCTIVS . C. F. VALG. M. PORCIVS . M. F. DVO
VIR . DEC. DECR. THEATR. TECTVM . FAC . LOCAR.
EIDEMQ. PROB.

(*a*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Phorm.* v. XI. Sic Terentius: *Rem cognoſcite, ut pernoſcatis .... ſpectandae, an exigendae ſint vobis prius* comoediae. *Prolog. Andr.* v. XXVII. Inſuper *ſpectatum*, ait, *ſatis putabam*. Andr. Act. I. ſc. I. v. LXIV. *Spectandum* (haec Plautina paraſiti verba) *ne cui annulum det*. Aſinar. Act. IV. ſc. I. v. XXXII.

(*b*) *Et illud autem inſerviendum 'ſt conſilium vernaculum*. Plaut. Poenul. Act. IV. ſc. II. v. CV.

(*c*) *Abi hinc*. Terent. Andr. Act. II. ſc. I. v. XIX.

(*a*)

Qui vobis paullulum voluptatis dari
Videret ex hac re: ſed inde gloriam
Negaret ullam exiſtere adoleſcentibus
Noſtris: quod itidem ipſi quoque negant. Caeterum
Suas ſi noſtrum quipiam elegantius
Partes agunt; gaudere ſe primum autumant (*a*),
Quod vobis nonnihil placent: praeterea id haud
Aliunde quam a natura (*b*) habere praedicant.
Nec ſe debere (*c*) pluribus quoque negant (*d*)
Amicis, ſemper qui monuerunt, & monent
Vbi vel caſtigandus incitatior

Ge-

(*a*) *Facturum* (alii legunt *acturum*) *autumat*. Terent. Prolog. Heautont. v. XIX. *Quas ſi autumem omneis*. Plaut. Menaechm. Act. V. ſc. II. v. VII.

(*b*) *Itan'* (Menedemus apud Terentium) *comparatam eſſe hominum naturam omnium, aliena ut melius videant, & dijudicent, quam ſua?* Heautont. Act. III. ſc. I. v. XCVII.

(*c*) *Hoc tibi ..... debeo*. Terent. Andr. Act. IV. ſc. I. v. LII.

(*d*) *Modo ait, modo negat*. Terent. Eunuch. Act. IV. ſc. IV. v. XLVIII.

Gestus, gressusve (*a*) festinandus lentior,
Vel intendenda vox (*b*) paullo remissior.
Verum minimum id, quod ipsi litterarum habent;
Illud suae profecto tribuendum putant
Industriae, labori, diligentiae,
Virisque, quorum è schola quisque prodiit:
Quae quidem eo dicta nos volumus potissimum,
Vt instituti nostri ratio aperta sit,
Et quid, quantumque, & qua in re nostrum singuli,
Quibusve debeamus vobis fieret palam;
Neu quisquam nobis falso ingratum animum exprobret (*c*).
Ad apparatum (*d*) scenicum quod attinet,

Ea

(*a*) Veteres ipsi, qui rebus olim praeerant histrionicis, caute quidem vocem, gressum, gestumque moderari satagebant. Profecto *histrio*, ut Tullianis verbis rem comprobem, *si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronunciatus est syllaba una brevior, aut longior, exsibilatur, & exploditur*. Paradox. p. III.

(*b*) Revera vox ipsa, juxta Senecae definitionem, est aeris intensio. *Quaest. Natur. L. II. c.* VI.

(*c*) *Vt exprobraret quod bonis faceret boni*. Plaut. Prolog. Amphitr. v. XLVII.

(*d*) Nonnisi barbarus histricus, ut supra monuit Giaco-

Ea de re quid hic, vel ille senserit (*a*)
In promptu est: verum non temere affirmaverim,
Quo prodierit ornatu in scenam servulus (*b*)
In Attica, quo nutrix (*c*), quo primarius (*d*)
Vir (*e*), quove leno (*f*), quo materfamilias (*g*).

Hoc

comellius *v.* XVIII. scenicum negligere debet apparatum. Qui vero fuerit a veteribus adhibitus ex Meursio *De orchestr. siv. de saltat. veter.* Casalio *De tragoed. & comoed.* aliisque colligitur bene multis.

(*a*) *Iste tuus ipse sentiet*. Terent. Adelph. Act. I. sc. II. v. LIX.

(*b*) Geta Demiphonis servus vafer, & callidus intelligitur, sic dictus a Getis, qui postea Gothi, quem in Phormionis fabula loquentem inducit Terentius. *Isthunc servulum dico adolescentis*. Heautont. Act. III. sc. II. v. XIX.

(*c*) Sophrona, quae provida, & fidelis ab Erasmo dicitur.

(*d*) *Foeminae primariae*. Terent. Phorm. Act. V. sc. VII. v. LXXVIII. Sic Plautus *primarium* vocavit *parasitum*. Mil. Act. III. sc. I. v. LXXIII. *Primarius vir*. Rudent. Act. IV. sc. IV. v. XXIX. *Conditionem ex pessuma primariam*. Stich. Act. I. sc. II. v. LXXXI. Hinc Cicero *foeminam*, inquit, *primariam Pompejam uxorem tuam commendas*. Epist. famil. L. V. ep. XI.

(*e*) Demipho Chremetis frater, atque Antiphonis parens, quasi τοῦ δήμου φῶς *populi claritas*, qui senex erat valdè prudens.

(*f*) Dorus superbus, impurusque vir a munere, & dono

Hoc exploratum qui se habere praedicet,
Monere ne gravetur; magnam gratiam
Nobiscum inibit (*a*); multo vero maxumam
Si comparandi (*b*) ejusmodi choragium (*c*),
Quo

dono sic dictus ἀπὸ τοῦ δώρου, quod Thaidi missus dono fuerit. Hinc a Terentio dicitur cithristriam quamdam servire fuisse solitam *lenoni impurissimo*. Phorm. Act. I. sc. II. v. XXXIII. At nil penes hunc comicum lenonis voce frequentius: In fabula quippe Adelphorum *Act. II. sc.* I. *v.* XXXII. dixerat: *Leno iniqua* (loquitur Aeschinus) *me non volt loqui*. *Leno sum* (respondit Sannio) *fateor, pernicies communis adolescentium*. Multiplex vero lenonis significatio a veteribus petenda Terentii interpretibus, quos inter adnumerare liceat, uti censuit Lindenbrogius, Aruntium Celsum, Flavium Caprum, Helenium Acronem, Asperium, Adesionem, Probum, Nigidium.

(*g*) Nausistrata significatur matrona pernobilis, nomen habens magnificum a copiis ductum navalibus, quarum gloria populus Atheniensis excelluit. *Proh divum*, inquit Terentius, *fidem! Meretrix, & materfamilias una in domo*. Adelph. Act. IV. sc. VII. v. XXIX. Tullius vero non temere dixit quod *scorta inter matresfamilias versabantur*. Orat. Philipp. II. n. XLI. Vnde Periphanes servo imperaverat apud Plautum ne sineret *cum filia copulari hanc*, scilicet meretricem. *Epidic. Act.* III. *sc.* III. *v.* XIX.

(*a*) Phrasis Terentiana. *Gratiam hanc* (Chaereae dicit Antipho) *quam video velle, inibo*. Eunuch. Act. III. sc. V. v. LX.

(*b*) Nempè procurandi. *Sua ut comparet commoda*. Terent. Andr. Act. IV. sc. I. v. IV.

(*c*) Idem ac scenicus apparatus, quem supra memorat Giacomellius *v.* XIX. LXIII. sive locus, unde cuncta promuntur ad ludos publicos necessaria, qui χορήγιον, sive

χο-

Quo copiam (*d*) faciat, etiam argentum (*e*) ferat.

Nec

χοράγιον vocabatur a Graecis, de quo maxime loquitur Pacichellius. *De larv. C. IV. p.* LI. Hinc qui ejusmodi praeerat apparatui choragiarius appellari consueverat penes Romanos, veluti vetus ostendit Taurinensis inscriptio apud Gruterum. *Thesaur. inscr. P.* CDLXXV. *n.* II.

A . TITIO . A . F . BELLICO . VI. VIR . AVGVSTALI CHORAGIARIO .

Iniquum est, inquit Plautus, *comico choragio conari subito nos agere tragoediam*. Prolog. Captiv. v. LXI. Sed choragii nomen ad rem cumprimis histrionicam pertinere videtur: Dicenti enim apud Plautum ipsum Saturioni parasito *sed πόθεν ornamenta*? respondet Toxilus servus *abs chorago sumito*. Pers. Act. I. sc. III. v. LXXVIII. Tota vero haec Plautina fabula ludicrum histrionum designat congressum, cui servi, parasiti, ancillae, pueri, lenones intersunt. At celebrem reddidit Polum quemdam Erasmus, *qui*, eodem testante, *choragus erat fabulae*. Colloqu. p. CCCXLIV. Choragorum autem praesidem summi choragi nomine insignitum veteres voluere; quod Romanae demonstrant inscriptiones, quarum altera in campo legitur esquilino:

HERCVLI . ET . SYLVANO . EX . VOTO . TROPHIMIANVS AVG. LIB. PROC. SVMMI . CHORAGI . CVM . CHIA CONIVGE .

altera in S. Laurentii extra muros:

HA-

Nec temere eſt (*a*) actus (*b*) quod pro-
duximus duos;
Contractiorem rurſus ultimum dedimus:
Et ſanè, multa ut conferam in compen-
dium (*c*),

Sce-

HABE . MARCE . DVLCIS . M. ADIVT. PROC. SVMMI
CHOR . MARCVS . PIISS MO . PATRI .

(*d*) Supra vocem eamdem adhibuit Giacomellius v. XV.

(*e*) Pro pecunia . *Inveniendum eſt tamen argentum ..... Retrabam .... argentum ..... Argentum eripio* . Terent. Heautont. Act. III. ſc. II. v. I. Act. IV. ſc. I. v. LXV. ſc. v. XXXIX. *Argentum opus eſſe* . Phorm. Act. IV. ſc. II. v. III. *Tu* , inquit Plautinus leno, *argentum eluito* . Pſeudol. Act. I. ſc. II. v. XXIX. Sic vetus dum floreret olim Romanorum reſpublica magno ſumptu comoediae actae , quarum aliqua argenti HS. duodecies , & aliquando HS. tricies aeſtimabatur .

(*a*) Nec ſine cauſſa eſt . Ita Terentius perſonam referens Parmenonis cum Gnathone vociferantis *non* , ait , *temere eſt* . Eunuch. Act. II. ſc. II. v. LIX. pariterque Nauſiſtratam inducit Chremeti dicentem *non pol temere eſt quod tu tam times* . Phorm. Act. V. ſc. VIII. v. IX. *Queſto tuo gran timore* (hoc modo reddendum arbitror) *non è già caſuale* . Vid. *Rhen. Boltz. Ricc. Hartnacc. Hoeſchel. Schenck. Ham. Kromajer. Verſ. German. Terent.*

(*b*) Quid fabulae ſibi velit actus adeo notum quam quod explicari poſtulet, eamdemque locutionem uſurpans Terentius *primo* , inquit , *actu placeo* . Prolog. Hecyr. v. XXXIX.

Ne-

Scenae ſervire (*a*) par fuit (*b*) , cui alter
Servire qui poſſemus , ne quid mentiar (*c*),
Neſcire me fateor , & diſcerem lubens (*d*).

Nunc

Neque enim (ſic Cicero . *De ſeneƈt. n.* XIX.) *hiſtrioni ut placeat peragenda eſt fabula , modo in quocumque fuerit aƈtu probetur* .

(*c*) *Sed jam* (Stalagmo dicit Hegio) *fieri diƈtis compendium volo* . Plaut. Captiv. Aƈt. V. ſc. II. v. XIX. Idem vero Plautus alibi concinnam Giacomellio ſuppeditavit imitationem dum ait : *Tam verba* (loquitur Peripleƈtomenus) *confer maxume ad compendium* . Mil. Aƈt. III. ſc. I. v. CLXXXV. *Errationis* (ſunt Sceparnii verba) *fecerit compendium* . Rudent. Aƈt. I. ſc. II. v. XC.

(*a*) Perſaepe ſervire aliis ſatagebat ipſe Terentius . Quod ut oſtendat luculentius *in animum* , inquit , *induxi ... quam maxime ſervire veſtris commodis* . Prolog. Heautont. v. XLIX. *Matris ſervibo* (pro *ſerviam*) *commodis* . Hecyr. Aƈt. III. ſc. V. v. XLV. Gallica videnda verſio Stephani Algay , atque Italica Aloyſiae Gozziae .

(*b*) Ejuſmodi immutationis ratio , qua faƈtum duo ut producerentur aƈtus , atque ultimus daretur contraƈtior , ex editione Phormionis Romae an. MDCCXXXVII. a Giacomellio peraƈta innoteſcit ; & quoniam partim ob rerum exponendarum indolem , partim ob parandi totius ſcenici apparatus impotentiam fabula integra eſſe nequibat , ſcenae ſerviendum maxime fuit .

(*c*) Chremeti dicit Syrus Terentianus : *Non eſt mentiri meum* . Heautont. Aƈt. III. ſc. II. v. XXXVIII.

(*d*) *Ego vero , ac lubens* . Terent. Andr. II. ſc. I. v. XXXVII. *Ego vero illud ita feci , ac lubens* . Eunuch. Aƈt. III. ſc. V. v. XLIII. *Faciam tibi boni aliquid pro iſta re , ac lubens* . Heautont. Aƈt. IV. ſc. V. v. XV. *Tibi lubens bene faxim* . Adelph. Aƈt. V. ſc. V. v. VI. *Nihil eſt , aeque quod*

fa-

Nunc quod nobisque, vobisque omnibus bene
Vortat (*a*), iterum Terentium ad vos affero.
Nam quod nonnulli pridem dictitaverant,
Videri posse populo frigidiusculas
Comoedias Terentianas (*b*), & minus
Probatum iri; re ipsa (*c*) demonstravimus,
Eas aeque placere, ac Plautinae placent (*d*).
Si vobis, quod sit nomen Fabulae, lubet
Habere; Phormionem nomen indidit (*e*)
Poe-

faciam lubens. Phorm. Act. III. sc. III. v. XXXIII. *Lubens fecero, & solens*. Plaut. Casin. Act. V. sc. I. v. XIV. *Lubens, meritoque vitulor*. Pers. Act. II. sc. III. v. II.

(*a*) Ex Plauto: *Res tibi, & gnatae tuae bene, feliciterque vortat* (pro *vertat*). Aulular. Act. IV. sc. X. v. LVII. Guazzesius vertit: *Ciò ha tornare in tuo bene, e di tua figliuola*.

(*b*) Qui vim callet Latini sermonis non desinit plurimi facere Terentii fabulas. Lutherum sanè iterata lectione bis evolvisse Terentium testatur Faber *Praef. ad syn. Terent.* quum etiam colligatur ex Morhofio *Polyhist. L.* III. *c.* IX. Grotium eamdem prae ceteris plurimum coluisse lectionem.

(*c*) *Rem ipsam putemus*. Terent. Adelph. Act. V. sc. III. v. X.

(*d*) Vid. *Giacomell. Versic. in Heautont. v.* IX.

(*e*) Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr. I. v.* LIV. Phormionis parasiti haec fabula. Absit ut parasitus hic cum Phor-
mione

Poeta; Phormioni quod primas (*a*) dedit.
Adeste (*b*) Spectatores cum silentio (*c*),
Quo sermo purus illabatur auribus,

Vr-

mione confundatur Peripatetico, de quo Tullius. *De orator. L. II. c.* LXXV.

(*a*) Intelligitur *partes*. Hinc Terentius: *Latini Phormionem nominant, quia primas parteis qui aget is erit Phormio*. Prolog. Phorm. v. XXVII. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr. I v.* LIV. Haec fabula est, quae occasionem, specimenque Molierio praebuit Gallico ut dramate Scapinii repraesentaret argutias.

(*b*) *Adeste aequo animo*. Terent. Prolog. Andr. v. XXIV. Non tantum caussarum patroni, sed & arbitri adesse dicuntur, quibus dant operam. Facit autem poeta arbitros spectatores, ut cum Westerhovio *Comm. in Terent. Andr. p.* VIII. loquar, sed aequo animo praeditos, non studentes partibus. Hinc alibi etiam *adeste* legitur *aequo animo*. Prolog. Heautont. v. XXXV. At de caussarum patronis, quos Daceria memorat, loquitur Terentius dicens: *Adeste quaeso*. Phorm. Act. II. sc. III. v. III.

(*c*) *Date operam* (Terentiana sunt verba) *& cum silentio animadvortite*. Prolog. Eunuch. v. XLIII. *Badate dunque* (pro more Forteguerrius) *e state con silenzio*. Praeterea *caussam hanc accipite, & silentium date*. Prolog. Hecyr. v. LV. Vid. *Giacomell. Prolog. Hecyr. I. v.* XC. *II. v.* LVII. Codex vero Terentii Oxoniensis Wottonii cum aliis a Bentleyo, ac Meadio, & cum Cantabrigiensi a Cookio collatus habet: *Causam accipite, & date silentium*. Jure quidem petendum olim erat silentium ab spectatoribus ne streperent, ut moris erat, tussirent, ronchos cierent, consulcarent frontem, fremerent, maleque mussitarent. Revera Terentianas si quis querelas audire non negligat compertum habebit quod in primo Hecyrae actu poeta placue-

rat,

Vrbanitasque jucunde demulceat (*a*)
Animos vestros: hac fabula festivitas (*b*)
Inest, leporque (*c*), & temperata lenitas (*d*)
Facetiis (*e*), & liberalibus (*f*) jocis (*g*).
Ne-

rat, propterea quod silentium fortasse, ut cum Phaedro loquar, *ipsa fecit expectatio*. Fabul. L. V. fab. v. v. xv. Sed *cum interea rumor venit* (ita conquestus est) *datum iri gladiatores, populus convolat, tumultuantur, clamant, pugnant de loco*. Prolog. Hecyr. v. xxxix.

(*a*) *Non possum pati* (Syro respondit Chremes a Terentio inductus) *quin ..... demulceam*. Heautont. Act. IV. sc. iv. v. xiii. Demulcere magni est blandimenti signum adnotante Calphurnio *Adnot. in Terent. Heautont.* quod fit quoties in re optata domino servus ex sententia obsequitur. Quod dum explicat Eugraphius illustrat etiam Westerhovius *Comm. in Terent. Heautont. p.* DLXXXVII. jamque ex glossis MSS. ex S. Hieronymo tamquam salutationis officium Guyetus commendaverat.

(*b*) *An fortunam collaudem .... festivitatem* (idest jucunditatem, comitatemque) *& facilitatem*? Terent. Eunuch. Act. V. sc. ix. v. xviii. Ctesipho in haec admirationis prorupit verba: *Festivum caput!* Adelph. Act. II. sc. iii. v. viii. Vid. *Graph. Phras. Terent. Tossan. Phraseolog. Terent.*

(*c*) Vid. *Giacomell. Versic. in Eunuch. v.* ix.

(*d*) *Heri semper lenitas*. Terent. Andr. Act. I. sc. ii. v. iv. *Lenitas patris, & facilitas*. Adelph. Act. iii. sc. iii. v. xxxvi.

(*e*) Vid. *Giacomell. Versic. in Eunuch. v.* ix. Facetiae comoediarum, joci, lepores etsi dictione optima declarantur, apud veteres tamen personarum actione cuncta haec multo magis constat innotuisse. Actores enim larvati invicem saltabant, canebant simul, nugabanturque frequen-
ter,

ter, & gestum dum aptarent verbis apparatu, ornatuque multiplici, plausum extorquebant communem ab spectatoribus. Percelebris revera fuit penes Romanos inter scenicos saltatores, cantoresque praecipuos Cajus ille Jocundus, ad quem è vestigio spectandum non modo convenisse patet promiscuam populi turbam, sed vel tres illos Impp. Galbam, Othonem, Vitelliumque, veluti sequens declarat inscriptio, quam correctiorem exhibuit Gorius, *Inscr. Etrusc. T. II. p.* CLXXVI.

DIS . MANIBVS
C. IOCVNDO . C. F. EXQ. QVI . XII. AN. VIX . ET
SEPTIES . SPECTANTIB. PVB. IMPP. SER. GAL. OTH. SAI
A. VIT. ET . P. R. SALTAVIT . CANTAVIT . ET
PLACVIT . PRO . IOCIS . QVIB. CVNCTOS . OBLECTABAT
SI . QVID . OBLECTAMENTI . APVD . VOS . EST
MANES . INSONTEM . REFICITE . ANIMVLAM . FAVSTVS
NVNC . INFAVSTVS . PATER . FILIO . ET . SIBI . FECIT .

Idem dicendum prae caeteris de Cajo Regulo, cujus inscriptionem retulit Ficoronius. *De larv. scen. & fig. comic. antiqu. Roman. p.* CV.

D. M.
MEMORIAE . C. REGVLI . MORIBVS . DECORE
NATALIBVS . DD. HYACINTHO . VEL . NARCISSO
COMPARANDI . QVI . VIXIT . AN. XII. M. III. TER
IN . SPECTAN. S. P. Q. TRAIANEN . QVATER . IN
CVRIA . SPECTANTE . IMP. M. ANTON. PROCOS.
SALTAVIT . CANTAVIT . IOCIS . OMNES .....

Neque expectetis (*a*) argumentum ut proloquar (*b*).
Nam enarrandi argumenti numquam comperi
Facultatem (*c*) Terentiano prologo (*d*)
Da-

(*f*) *Liberalem nactus es*. Terent. Phorm. Act. I. sc. III. v. XVI. *Estne ita, ut dixi, liberalis?* Act. V. sc. VII. v. XII.

(*g*) Vid. *Giacomell. Versic. in Heautont. v.* VIII.

(*a*) *Nec expectetis dum exeant huc*. Terent. Andr. Act. V. sc. VI. v. XVI.

(*b*) Vid. *Giacomell. Prolog. Andr. v.* V.

(*c*) *Date facultatem*. Terent. Andr. Act. I. sc. IV. v. V.

(*d*) Reipsa *dehinc*, inquit Terentius, *ne expectetis argumentum fabulae*. Prolog. Adelph. v. XXII. Ob id *neque expectetis*, Giacomellius ait, *argumentum ut proloquar*, planè conscius *enarrandi argumenti numquam .... facultatem Terentiano prologo datam esse*. Haec ille. Quae vero debeat esse idea prologi conficiendi, qui fabulas praecedere consuevit, eruitur praesertim ex Gravina. *Dell. traged. n.* XL. Sed praeter ea, quae dicenda in prologis censuit Giacomellius, legere aequum est quae dum Parmae nuptialibus ludis Ferdinandi, & M. Amaliae an. MDCCLXIX. a politiorum litterarum studiosis fabula Phormionis ageretur, in prologo leguntur, qui fuit a Francisco Soave conscriptus, quemque hic apponimus:

Non aedepol, non committendum illud. neque
Ferendum erat. Omnis dum laetitia diffluit
Bene auspicatis nuptiis his civitas,
Dum musicis theatra late personant
Concentibus, Italicae dum musae gaudia
Multimodis miscent undique, unae desides

La-

Datam esse (*a*): illi nescio quo fato semper opus

Fuit

Latinae interea musae conticescerent ?
Quae cunctis pariter cum praeclaris artibus
Tanta hic aluntur cura , totque regiis
Ornantur sumtibus , illae non hoc tempore.
Grati , ac lubentis animi argumentum darent ?
Non illud hercle dignum , nec honestum , neque
Fuisset aequum . At quo se potius verterent ,
Quidve agerent ? Id nescire primo . Denique
Induxere animum , tempori quod congruat
Quammaxume , illud deligendum maxume .
Qui nunc sunt laeti , ac gaudio insperso dies
Laeta , ac festiva postulant . Comoediam
Terentianam igitur , lepida quae plurimum ,
Festivaque esset , vobis spectandam dare
Constituunt animo , vos ut oblectent simul ,
Simul ut videre vestrum possit quislibet ,
Quidnam veteres , novosque intersit comicos ,
Vbi aliis alii praestent , veteribus novi
Quid debeant acceptum , quidve adjunxerint .
Delecta est Phormio , quippe verecundior
Quae caeteris , fortasse & elegantior .
Ea tibi sacra in scenam , Juno pronuba ,
Nunc primum prodit . Regiis tu nuptiis
Adsis benigna . Per te Phoebus hunc diem
Cum nobis iterum adduxerit , venustulus
Pulchrae jam ludat matris in gremio puer ,
Almi patris deliciae , urbisque gaudium .

(*a*) Profecto in Phormionis prologo praetermisit fabulae argumentum Terentius , ratus invehere debuisse contra Luscium Lavinium , qui eum volebat *retrahere a studio , & transdere .... in otium , maledictis deterrere* . Prolog. Phorm. v. 11. Declarat autem fabula senem Demiphonem Chre-

Fuit, compluria (*a*) crimina ut refelleret (*b*).

Chremetis fratrem relicto Athenis filio Antiphone peregre fuisse in Ciliciam profectum. Chremes etsi Athenis divitem uxorem duxerat Nausistratam, ex qua Phaedriam filium susceperat, aliam tamen suscepto Stilphonis nomine duxit pauperculam in ea Cycladum insula, quae Lemnus vocatur, atque ipsa filiam habuit Phanium. Phanii hujus mater è Lemno quum Athenas migrasset, extremum ibi haud multo post obiit diem suum, filiamque Phormionis parasiti opera conjugem accepit Antipho. Demipho, & Chremes unus è Cilicia, è Lemno alter reversi quum fuerint iracundia perciti minas XXX. seu florenos XDL. Phormioni spondent si Phanium habeat conjugem. Pecuniam is accipit, praebetque Phaedriae, qui lenoni pro amica tradit, & sic Antipho, non renuente Nausistrata, agnitam retinet a patruo Chremete puellam. Ejusmodi vero collustrari potest argumentum, ea si examini subiiciantur, quae cum a Donato, Eugraphio, Faernio, Parejo, Boeclerio, tum Farnabio, Casaubono, Fabro, Hackio, aliisque Terentii explanatoribus fuere prolata. Sed jam ratio patet, qua recentiores poetae novos quum perficiant comoediarum veterum prologos saepe argumentum data opera praetermittant.

(*a*) *Nova hic compluria*. Terent. Phorm. Act. IV. sc. III. v. VI. Sic *fana hoc loco compluria*. Cat. Origin. L. II. *Confirmandi genera compluria*. Cicer. in Protag.

(*b*) *Tu horum nihil refelles ..... cur non refellit?* Terent. Phorm. Act. I. sc. II. v. LXXXI. Act. II. sc. III. v. LIV. *In prologis scribundis operam abutitur* (de se ipso Terentius loquitur) *non qui argumentum narret, sed qui malevoli veteris poetae* (Luscium Lavinium intelligit) *maledictis respondeat*. Prolog. Andr. v. v. Debuit ille quidem compluria crimina refellere accusatus a malevolis quod in Andria conscribenda Andriam potius Menandri contaminasset, ejusdemque Perinthiam exscripsisset, quam Naevii,

Plau-

Plauti, Ennii, *quorum aemulari* exoptaverat *negligentiam* Prolog. Andr. v. xx. rite calcasset vestigia, & in elucubranda Phormionis fabula *tenui* usus fuisset *oratione*, *&* *scriptura levi*. Prolog. Phorm. v. v. Vid. *Riv. Fabric. Not. in Terent. ex MS. Palatin.* Ipse vero quum fateatur quod *nullum est jam dictum, quod non dictum sit prius* Prolog. Eunuch. v. XLII. quam quidem sententiam, quae in sacris etiam Codd. extat *Ecclesiast. C. I. v.* x. utpote mire expositam a Donato usurpavit S. Hieronymus ejus discipulus *Comm. in Ecclesiast. C. I.* errorem omnem regerendum putat in Lavinium, qui eum Eunuchi fabulam exponentem res in Menandri Phasmate, Eunucho, Thesauroque propositas, & in Naeviano, Plautinoque Colace contentas male dictitaverat adoptasse, & *furem, non poetam fabulam dedisse*. Sed vel crimina adversus Heautontimorumenum refellere Terentius debuit a malevolis reprehensus comoedias *multas contaminasse Graecas* (Menandri maxime, & Apollodori) *dum facit paucas Latinas*. Prolog. Heautont. v. XVII. Quoniam vero ille *sensit scripturam suam ab iniquis observari* (haec ejus verba) *&* *adversarios rapere in pejorem partem* Prolog. Adelph. v. I. scilicet *s' etant aperçu* (en Daceriae versionem) *que ses ennemis observent ses ouvrages pour les critiquer, & qu' ils tachent de decrier la piece, que nous allons jouer devant vous*, fabulam quoque Adelphorum ex Graeca Diphili comoedia, quam Plautus Latinam fecit, se reddidisse novam asseruit, & in exponenda Hecyra Caecilii effugisse infortunia testatus est, ne rixas concitaret molestas, neu deterreretur *injuria advorsarium* (nempè *adversariorum*) *ab studio, atque ab labore*. Prolog. Hecyr. v. XII. Muretus ipse sequentem confecit in Phormionem prologum, quum nobiles aliquot adolescentuli Hippolyti Ferrariensis jussu acturi essent hanc fabulam:

Etsi scio esse hic neminem, qui nesciat
Quid apparatus noster hic velit sibi,
Tamen mearum partium esse existimo,
Interea dum se mei sodales comparant,
Bona cum venia vestra pauca dicere.

 Quae

Quae scire vos, & vestra, & ipsorum interest.
Comoediam Terentii acturi sumus,
Cui Phormioni nomen ipsus indidit,
Quod parasitus in ea Phormio primas agit.
Neque hoc videri debet aut mirum, aut novum:
Quandoquidem in omni vita, nedum in fabulis,
Parasiti, scurrae, sycophantae, omne id genus,
Bonis repulsis, ipsi jam primas agunt.
Quod si quis est, parum decorum qui putet,
Juvenes ingenuos personatos conspici, in
Scenam prodire, & quasi facere histrioniam:
Is sibi responsum hoc habeat: nulla re magis
Dijudicari omnia, quae mortales agunt,
Quam fine, quem is, qui quid agit, proponit sibi.
Qui scenicam artem victus caussa factitant,
Et, ut coquis, ac laniis risum excitent,
Distorquent ora, insulsa dicta dictitant,
Contundunt pugnis se invicem, atque horum omnium
A plebe viles exigunt mercedulas,
Merito histrionum nomen, & famam ferunt.
Nil simile nostrum est. Nos, ut nostram industriam
Vobis probemus omnibus, ut communi hero
Hilaremus animum, cui debemus omnia,
Vnum id petentes, hunc laborem cepimus.
Quamquam o supremi caelites, quem jam omnium
Pudere debet personatum conspici,
Cum id omnis aetas, omnis ordo factitet?
Sed nolo nunc ulcera cujusquam tangere,
Ne quis satyram hanc esse dicat, non comoediam.
Nunc unum a vobis, priusquam hinc abeam, postulo:
Si vos, quod vestri honoris caussa fit, juvat,
Favete, & vigilate animis, vigilate auribus,
Dormite linguis. Qui tacere non queunt,
Bene fecerint, si cesserint iis, qui queunt,
Ne & turbent alios, & morbum prodant suum.
Facite, ad conanda in posterum nos talia
Bonitas ut vestra, atque aequanimitas excitet.

EXPLICIT PROLOGVS PHORMIONIS.

HECYRA.

TITVLVS.

ACTA . LVDIS . CEREALIBVS . SEX . IVL. CAESARE . ET . GN. CORNELIO . DOLABELLA . AEDIL . CVR . NON . PLACVIT . NON EST . PERACTA . TOTA . MODOS . FECIT . FLACCVS . CLAVDI TIBIS . PARIBVS . TOTA . GRAECA . APOLLODORV . ACTA . PRIMO SINE . PROLOGO . ITERVM . DATA . GN. OCTAVIO . T. MANLIO COSS. ITERVM . LVDIS . FVNEBRIBVS . L. AEMILI . PAVLLI . NON EST . PLACITA . RELATA . EST . IV. Q. FVLVIO . L. MARCIO AEDIL . CVR . EGIT . L. AMBIVIVS . TVRPIO . PLACVIT . FACTA AN. AB . V. C. DLXXXVIII. ANTE . XPTVM . NATVM . CLXIII. ITERATA . AN. AB . V. C. DLXXXIX. ANTE . XPTVM . NATVM CLXIV. ACTA . DENVO . ROMAE . AB . ACADEMICIS . LATINIS IN . THEATRO . COLLEGI . SALVIATI . LVDIS . BACCHANALIBVS AN. MDCCXXXIX.

PLACVIT.

CLXIV.

EX HECYRA.

Liberali esse ingenio decet.
Act. I. sc. II. v. LXXXIX.

Mulieres sunt ferme, ut pueri, levi sententia.
Act. III. sc. I. v. XXXII.

Istuc est sapere, qui, ubicumque opus sit, animum possis flectere,
Quod faciundum fortasse sit postea, hoc nunc si feceris.
Act. IV. sc. III. v. II.

Tua quod nihil refert percontari desinas.
Act. V. sc. III. v. XII.

EPISTOLA ANTONI MATANI AD ANTONIVM ROOYVM.

SNECAM.

QVum superioribus annis ea mecum (quae est humanitas ejus) amice communicasset Phelsumius tuus, quibus postmodum in explicandis veterum scriptis tantam tibi, vir optime, laudem inter doctiores Frisiorum homines comparasti, meminit, opinor, quantum prae caeteris sim admiratus quae in Martialis maxime librum de spectaculis sapienter non minus, quam eleganter protuleras. Ille scilicet voluntatem simul, & occasionem ad te scribendi mihi praebuit opportunam. Tuum profecto perlibenter legi commentarium, doctum illum quidem, & eruditum, cujus memoria valdè commoveor, & ad unum ex Giacomellianis prologis Hecyrae Terentianae praemissis ad te mittendum impellor alacriter. Qui etenim ea illustraveris, quae circa spectacula Romanorum per Martialem declarata leguntur, non aegre feres si adspexeris prologum a me animadversionibus utcunque auctum, ubi quidpiam fuit auguratum inclyto principi, quod bellici praesidio spectaculi viam litteris ad Graeciam, propulsa, si fas esset, barbarie reserare debuisset, atque novis illius nomen augere titulis triumphorum. At iniquo tibi multo minus ferendum animo si de rebus Italicis dum vis certior fieri ea scribendo persequar, quae insigne reddunt novum fortasse tuis in regionibus spectaculi genus Pisanis ludis ad XI. Kal. Majas hujus anni solemni pompa jam celebratum. Quae

quum

quum dico pervetuſtae Etruſcorum urbis intelligo pontis ludum, de quo, ne patientiam omnem exhauriam tuam, nonnulla breviter. Et ne rei curſim raptimque deſcribendae occaſio praetervolet, ſcias velim ſolemnia multa parari. Plaudunt ſanè omnes, tympana ſonant, vexilla prodeunt militaria, ipſimet alternis exultant vocibus pueri. Quin & plebeii homines de ludo inſtaurando dum loquuntur attentius ſermunculos jactitant planè graves. Cave putes, amice ſuaviſſime, in domiciliis illuſtrioribus, ſpectabiles ubi degunt religione, ſapientia, nobilitate viri, altum eſſe hac de re ſilentium. Abſit. Quum itidem vel in ſacris aedibus foeminarum, ubi aliqua taciturnitas regnat, quum de ponte muſſitatum animi ſtatim exagitentur imbelles. Ita porro. Sed tandem aliquando laeta dum renidet ludo dies, bellicumque videtur imminere certamen, credo ego te non temere volutare animo quod populus certatim convolet, tumultuentur omnes, clament, pugnent de loco. Tunc vero ſi adfuiſſes galeatam, ocreatamque turmam gregariis vidiſſes junctam militibus, eamdemque ferrea inſtructam lorica, parmiſque armatam ligneis, atque incedentem minaci fronte, ut pontem, quem arnus interfluit, utrinque conſcenderet, atque una ad ejus uſque dimidium alteri obviam procedens dato ſigno inſtitueret pugnam. Inſtituit denique, eaque ferventi ardore dirigitur ab induſtriis ducibus certantes opponentibus cohortes. Earum aliae adverſam ut pontis aream occupent in alias repente irruunt, donec praecipiti robore inter ſeſe invicem concutiantur. Ego non inficias iverim ſpectaculum ejuſmodi haud eſſe ab projecta robuſtiorum militum audacia disjunctum adeo (quod vix, ac ne

vix

vix quidem ſtatui poſſe videtur) ut planè ignores num pro gloria ludendo, num vere pugnando ſubito ad majora contendant. Quid? Creſcunt reapſe vires in pectore, novos, ac robuſtos viros adſciſcunt ſocios, eoſque ad praelium ductos urgent juſſa ducum. Frequentes etiam inter clamores peditum, ſtrepitumque parmarum in galeas ferreas ruentium pugna viget. En hoſtes ex altera manu locum furore perciti praeripiunt hoſtibus, atque in eos dum ardenter irrumpunt captivos cerneres viciſſim ducere quos aut fefellit iniquitas loci, aut deterruit ardor conflictationis. Jamque parmae per aera volant, & novas furor ipſe pro armis miniſtrat vires. Hinc alios callida ſimulatione deceptos etſi timor exagitat, ancipiti tamen alios cogitatione diſtractos ſtimulat audacia: Corripit demum alios tantus pugnandi ardor, ut metu licet praepediti nimio non omnia facilius credant, hoſtilia dum multa fingunt impunius. Quos quidem qui ſpectatum advenerint valdè collaudant, quaſi non imitari magnanimos bellatores, ſed aemulari voluiſſe videantur. Interea ſpectatorum invicem plaudentium voces (permulta ut conferam in compendium) alternis miſcentur plauſibus, clamor ad caelum conſurgit, & circumquaque perſtrepentis perſonat vulgi murmur. Strenuis autem militibus, qui graviora pericula per tres horae quadrantes pro gloria ſunt paſſi, utpote ob laxitudinem, faſtidiumque moroſum exanimatis, quaerenda quies, & a conflictu ſuperſedendum. Ad poſtremam vero quod attinet concertationem ſuperioribus menſibus inſtitutam, fato neſcio quo factum ut eam inuſitata forſitan pugnandi ratiò ſolito citius diremerit. Neque credas in animo fuiſſe ludentium rem in horam aliam differre, temporis ut accederet beneficio,

quod

quod promptiori fortasse calliditate non factum. Quum etenim hominum, tametsi robustiorum, corpora omnibus penè dixerim exhausta viribus valetudinis caussa sint reficienda, sancita cautum ludi lege ne amplius dato praefiniti spectaculi signo ultra progrediantur pugnantes. Ohe! Jam satis. Soluto denique ab praetorianis certamine, partaque per aciem minus trepidantem victoria, quae ab hostibus pendet è pontis area penè fugatis, triumphalis media in urbe fulgere pompa non desinit. Sed heus tu, vir optime, unum praeterieram, quod dictum oportuit. Etenim advenarum HS. duodecies plus minus è finitimis advolant regionibus ut intersint ludo, ibidemque dum sunt suas ita quisque animo tuetur partes, ut temperari vix possit, ac si in eadem urbe natus, & altus esset, quominus de jactura aegerrime conqueratur, aut de victoria laetetur alacriter. Quanta vero sit animorum contentio, quanta perturbatio, quae cives maxime bellatores adoritur, quantum quotidianis inter sese rumusculis immurmurent invicem, tuum sit judicium. Ais ne? Omnes, qui sese student praestare caeteris, summa ope niti decet ne inglorii lateant, tempusque silentio transeant. Non enim è victorum animis grata excidit statim memoria ludi, quum indecorum putent de rebus, quas fortiter gesserint, turpiter obmutescere. Tu planè vides quantum consuetudini urbium, & incolarum moribus tribuendum. Quam vellem cuncta haec adspexisses! Permulta probasses utique. Te nullum profecto vidisse fassus esses illustriorem unquam, quem illuxisse dixisses diem, ac venustiorem quemquam, aut jucundum magis, quam illum, quo ludus ejusmodi celebratur. En habes quod promiseram. Et quoniam

id

id totum scriptor forsan indiligens epistolae coercere finibus malui, quam longo sermone protendere, idipsum pro prudentia tua, & integritate velim aequanimiter feras; operam itidem in eo ludo describendo meam si & novam forte censueris, & jucundam, ab eorum difficultatibus tuearis; qui alienis aliquando malint invidere spectaculis ut sua concelebrent, quam admirari quorumlibet decus, & venustatem. Quod ad caetera pertinere cognoscis proximis expediam litteris, quas propediem expectabis. Video enim uberrimam scribendi propositam materiem, quaeque angustiis finibus contineri nequit. Ad tuum autem quod attinet librum, licet eas illustraveris conjecturas, quae in poetarum nonnullorum libros proferri valuerant, atque in eos maxime, quos Schrevelius olim collegerat, quosque nemini dubium ad spectacula veterum pertinere, tamen, praeter carmina P. Cornelii Severi, ea te potiori jure video selegisse, quae per M. V. Martialem jactata fuerunt in vulgus. Nec immerito. Poetam namque illum, de quo tantopere incolae gloriantur regni Hispaniensis, ad coelum laudibus extulerunt Scaliger, Lipsius, ac Politianus, aliique bene multi; tametsi improbaverint alii, Volaterranus cumprimis, Jovius, & Naugerius. Eorum pace dixerim, ego eum tanti facio, quanti quis alius, & ipse plurimi facis, ut & praeceptor tuus Cannegieterius, qui id tibi dedit consilii, talem ut eruditum laborem susciperes. Neque vero improbandus labor, quum videam scilicet te Codd. MSS. Arntzenii, Thuanii, Bodleii inter sese invicem contulisse; Rutgersium itidem, & Scriverium perquam accuratè fuisse per te collustratos. Tuum certè com-

mentarium accepi libenter , ac permulta in eo vidi libentius , quae alienos nondum oculos pervaſerunt. Exemplum eſto prae reliquis vetus inſcriptio marmorea , in qua patroni quidam , decurioneſque memorantur vetuſtiſſimi cujuſdam Romanorum collegii, quaeque penes Wittium , Burmannium , Graeviumque diu quum latuiſſet , fidelibus ab amico tuo ſubjecta litteratorum oculis ſententiam comprobat mirifice tuam , M. Agrippam nimirum non jam confictum Veſenii, neque Vapſonii , uti vulgo jactatum eſt , ſed verum , ac germanum Vipſanii nomen obtinuiſſe . Obſecro te ne ſuſceptum deſeras ſcriptores alios vetuſtate percelebres eadem methodo , atque eruditione eadem colluſtrandi conſilium , neu imperfecta relinquas quae dudum incipere minime renuiſti . Nolim tamen temere factum putes ſi tibi , qui primos in litterario agmine ordines ducis , gregarius ego miles auctor ſim ut ad haec maxime pertractanda te conferas, quippequi talibus & ipſe allicior ſtudiis, quae tui celebritatem nominis ad uſque noſtros Italos detulerunt . Reliquum eſt me ut diligas , tanto licet terrarum ſpatio diſſitum . Amicos ſaluta meis verbis . Phelſumium ut valdè ames te rogo . Da operam ut valeas ad uſque Neſtoreos annos .

III. NON. OCTOBR. CIƆIƆCCLXXVI. PISTORI .

PRO-

PROLOGVS I. HECYRAE

DICTVS QVVM FABVLA DARETVR POPVLO.

NVllum profecto me vidisse censeo (*a*)
Illustriorem umquam, aut sodalibus (*b*) meis,
Mihique quem illuxisse (*c*) dixerim diem
Venustiorem (*d*) quemquam, aut jucundum magis,

Quam

(*a*) Hanc certe scribendi formulam ex Plauto addidicit Giacomellius. Etenim *neque ego* (sunt Tranii verba) *vidisse me unquam quemquam, quam te, censeo*. Mostell. Act. III. sc. I. v. LXXVIII.

(*b*) Sodales dicuntur qui eidem collegio adsciti quum fuerint, fraterno veluti foedere inter sese sunt vicissim rerum, judiciorumque participes. *Si frater* (Micioni dicebat Aeschinus) *aut sodalis esset, qui magis morem gereret?* Terent. Adelph. Act. IV. sc. V. v. LXXIV. Vid. *Audrich. Animadv. & interpr. in Adelph.*

(*c*) *Nunc te nox* (sic Jovem dicentem inducit Plautus) *quae me mansisti, mitto ut cedas die, ut mortalibus illuciscas* (pro *illucescas*) *luce clara, & candida*. Amphitr. Act. I. sc. III. v. XXXIX.

(*d*) *Venustatisque adeo plenior?* Terent. Hecyr. Act.

 V.

Quam nunc; fuisse nec nobis umquam arbitror
Melius, vel ipsa scena luculentius (*a*).
Tua tibi renidet, Princeps inclyte (*b*),
Praesentia, huc cum nostri honoris gratia
Venire non gravatus es, & scenicum
Te spectatore hunc Ludum (*c*) decorari tibi
Placuit. Mihi vero profecto nunc id est,
Prae

V. sc. IV. v. VIII. Contra vero dicitur aliquid *invenustum esse*. Andr. Act. I. sc. v. v. XI.

(*a*) Elegans magis, ac splendidum, luce nimirum refertum. Sic Terentius meretricem Bacchidem repraesentat, cujus consortium Clinia fidelis adolescens optaverat, patris Menedemi ut fugiendo declinaret morositatem, deque ipsa pronunciatum a Syro servo legimus quod *mulier* esset *commoda*, & *faceta*, cui per senem Chremetem responsum quum esset *sanè idem visa est mihi*, subjungit Syrus, & *quidem hercle forma luculenta*, cui Chremes *sic satis*. Heautont. Act. III. sc. II. v. X.

(*b*) Primum Hecyrae prologum laudibus inservire voluit Giacomellius inclyti juvenis, qui an. MDCCXXXIX. Romae dum degeret academicorum Latinorum exercitationibus, comoediisque Plautinis, ac Terentianis ut quum maxime, interfuisse gloriatus est. Fuit hic Fridericus Christianus Augusti III. Poloniarum regis, & electoris Saxoniae filius princeps juventutis, cujus magnanimitate, & prorsus mirifica lenitate, quam in maximis opibus, summaque potentia haud alibi facile quisquam repererit, factum ut academici majus nullum sibi dari arbitrari fuerint lucrum, luculenti quo fierent, quam ab illius praesentia.

(*c*) Vid. *Giacomell. Versic. in Heautont.* v. XII.

(*a*)

Prae gaudio cum verba propè vix suppetunt (*a*);
Neque interea consultum est quid primum eloquar (*b*).
Nimis velim, diu nobiscum ut hic sies (*c*);
In quem intuentes quisque nostrum cernimus,
Inani spe cujusmodi expectavimus
Diu Patrem Tuum (*d*), & honorem vultus (*e*), & os

Ama-

(*a*) *Dictis facta suppetant*. Plaut. Pseudol. Act. I. sc. I. v. CVI.

(*b*) *Quod veni eloquar*. Terent. Prolog. Heautont. v. III. De hac dicendi ratione legendum quid sentiat Scaliger. *De art. poet. L. VI. c.* III. *Quod scire expetis eloquere*. Plaut. Asinar. Act. I. sc. I. v. XII. *Eloquere utrumque nobis*. Cistell. Act. I. sc. I. v. LVI. *Elocuta sum convivas*. Menaechm. Act. I. sc. IV. v. VI.

(*c*) Terentius: *Neque te quisquam novit, neque scit qui sies* (pro *sis*) Eunuch. Act. II. sc. III. v. LXXXII. Ex Plauto: *Da mihi hanc veniam, ignosce, irata ne sies*. Amphitr. Act. III. sc. II. v. XLIII. Vid. *Giacomell. Prolog. Andr. v.* XI. *Phorm. v.* XXXI. *Hecyr. II. v.* XXXVI. Consulere decet Kockertium, *Syllab. voc. Terent.*

(*d*) Augustum III. sapientissimum regem, qui propriam superavit famam, vicitque populorum expectationem. Eum noscebat nemo, qui non amaverit, neque vel adibat, qui non saepius adire cupiverit, vel semel adspiciebat, cui vidisse semel satis fuerit, nemo illius cogitabat, & experiebatur mores, qui non fuerit admiratus, & praedica-

dicaverit. Hic *triumphorum* (ut cum Giacomellio loquar: *Prolog. Hecyr. I. v.* XXXIV.) *bonarum*, *&* *omnium artium incrementis* propriam aequavit gloriam Boleslajo, Casimiro, Sigismundo Poloniae regibus praestantissimis, quorum res praeclare gestas praeter Cillium Pistoriensem *Hist. dell. sollev. di Pollon.* Cromerius *Hist. Polon.* atque Guagninius *Sarmat. Europ. descr.* prae caeteris descripserunt. Et quoniam Terentii comoediae omnes Italice vincta numeris oratione a Forteguerrio redditae, atque aeneis personarum figuris ex pervetusto bibliothecae Vaticanae Cod. accurate expressis nobilitatae ejus auspicio prodierunt in lucem, ita Hecyrae filii patrocinio sustentatae immortale decus, nec vulgare accessit emolumentum. Observandum obiter vetustissimum Terentii Cod. habuisse Bembum, quo antiquiorem nullum se vidisse unquam Politianus fatetur. Hunc Romae Fulvius Vrsinius Vaticanae legavit bibliothecae, ejusque aliquod dedit specimen Mabillonius. *De re diplomat. p.* CCCLIV. Neque eos Codd. antiquitate creditur superare, quorum alterum Halae Saxonum penes Olearium, penes Batavos alterum in Leydensi bibliotheca compertum est asservari. Ejusmodi vero Cod. quem Lucas Holstenius plurimi fecit, non modo usus est Forteguerrius Italicam dum fecit versionem, Vrbini postea an. MDCCXXXVI. vulgatam, sed Anna quoque Daceria Tanaquillii Fabri filia in ejusdem versione Gallica concinnanda. Extat nunc in eadem bibliotheca Plut. LI. num. MMMDCCCLXVIII. & Sponio judice ann. M. antiquitatem excedit.

(*e*) Etsi ex Terentii sententia *vultus quoque hominum fingit scelus* Heautont. Act. V. sc. I. v. XIV. neque ab ipsius *contemplatione* decet supersedere *Phorm. Act. I. sc.* IV. *v.* XXXIII. est tamen vultus imago, & sermo animi, facileque *immutatur* Hecyr. Act. III. sc. III. v. IX. sed in bene moratis, praestantibusque prudentia viris excellens aliquid commonstrat, atque honorificum.

(*a*)

Amabile (*a*), & juventutis lumen, tuae
Istuc aetatis cum ver (*b*) ageret: denique
In te Paternam contemplando imaginem,
Cupidum (*c*) videndi illius explemus animum (*d*),
Aut leniore desiderio (*e*) tangimur.
Ut illum aetate (*f*), rebus gestis (*g*), opibus
Florentem fortunet Deus, & legionibus (*h*)
Ejus

(*a*) Os pro vultu accipitur a Terentio: Quando namque Demea seniles profert, gravesque sententias Micionem fratrem *nulli*, ait, *laedere os*, *arridere omnibus* Adelph. Act. V. sc. IV. v. X. scilicet praesentem nullum offendere. Et sanè praesens quum aliquis molestia sermonis afficitur, tunc vultus, ut ita dicam, laeditur, qui insolito saepe rubore perfunditur. Hinc os amabile idem est ac vultus amorem concilians.

(*b*) Ver aetatis adolescentia est, ut inquit Cicero. *De senect.* c. XIX. Tunc honestarum imprimitur facilius rerum memoria, quae *in senectutem*, adnotante Quintiliano, *prosequitur*, *&* *impressa animo rudi usque ad mores proficiet*. Instit. orat. L. I. c. I.

(*c*) *Illius animum cupidum*. Terent. Heautont. Act. II. sc. III. v. CXXVI.

(*d*) Vid. *Giacomell. Versic. in Andr. v.* XI.

(*e*) *Te desiderium Athenarum arbitror .... cepisse saepe*. Terent. Hecyr. Act. I. sc. II. v. XIII.

(*f*) *Aetate integra*. Terent. Andr. Act. I. sc. I. v. XLV. Gallica perlegenda versio Bonaventurae Periersii, Joannis Fontainii (*de la Fontaine*) atque Isaacii Sacii.

(*g*) *Re bene gesta*. Terent. Adelph. Act. V. sc. I. v. XIII.

(*h*) *Legiones reveniunt domum*. Plaut. Amphitr. Act. I.

Ejus, turmisque numine (*a*) praeeat suo
In Asiae, & Africae, Europaeque barbarum
Praedonem (*b*). Sic prolatis regni finibus,
Internecatis, & deletis hostibus (*c*),
Nostris illuc iter patefaciat sacris (*d*);
Reclusa litterisque (*e*) ad Graeciam via, (*f*)
Quas inde patrio foeda propulit solo
Barbaries, coelo gloriam aequabit suam;
No-

I. sc. i. v. xxxiiI.

(*a*) Numinis vox saepe translate sumpta est ab scriptoribus pro Dei nutu, voluntate, potentia. *Non haec*, ut canit Virgilius, *sine numine Divum eveniunt*. Aeneid. L. II. v. LXXVII. *In quemcumque locum diverso numine tendunt*. Lucret. De rer. nat. L. IV. v. CLXXX.

(*b*) Tartarum, Samogetam, Mauritanum, atque eos omnes praedones, qui dum *adsunt* (sunt Phaedri verba) *rapiunt quod quisque extulit, nudos relinquunt*. Fabul. L. IV. fab. XXI. v. XVI.

(*c*) Sincera imitatio Plauti dicentis quod *legiones reveniunt domum* (Sosia cum Mercurio loquitur) *duello extincto maxumo, atque internecatis hostibus*. Amphitr. Act. I. sc. I. v. XXXV. Quam quidem imitationem neque ipse, si adhuc viveret, factam abnueret Giacomellius: Ingenui namque pudoris est fateri per quos profeceris.

(*d*) *Sum sacer*. Plaut. Bacchid. Act. IV. sc. VI. v. XIV. Varia tamen est Plautina significatio.

(*e*) Parmeno Terentianus ita loquitur: *Fac periculum in litteris* (scilicet doctrinis, disciplinis, ingenuis artibus, quae litteris conscriptae sunt) *fac in palaestra, in musicis*. Eunuch. Act. III. sc. II. v. XXIII.

(*a*)

Nomenque (*a*) titulis augebit semper
novis (*b*)
Triumphorum (*c*), bonarum, & omnium
artium
Incrementis. At tu, o Beate (*d*), qui indole
Magis tua, quam gemmis inclarescere
Dudum coepisti, aut auro; & ad potentiam
Paternis (*e*) institutus (*f*) summam moribus,
Paternam gloriam usque retinueris, novo
Rerum & bene gestarum adjecto cumulo
auxeris.

Lau-

(*f*) Felix sanè augurium, nisi barbaries, quam foedam potiori jure vocat Giacomellius noster, utpote quae patrio solo litteras propulit, altiores egisset radices! Atque utinam Deo bene juvante vera religio, scientiae nobiliores, utilioresque artes, quarum penes Europaeos renidet emolumentum, vel in Attica, Beotia, Phocide, Doride, Locro, Megaride florerent denuo, & adolescerent, ac fructus efferrent dignos expectatione!

(*a*) *Nomen profitetur*. Terent. Prolog. Eunuch. v. 1. I.

(*b*) *Sit novum*. Terent. Phorm. Act. II. sc. 1. v. xv.

(*c*) *Serio triumphat*. Terent. Eunuch. Act. III. sc. 1. v. III. *Triumpho, si licet me latere tecto abscedere*. Heauton. Act. IV. sc. 1. v. LIX.

(*d*) Felix, potens, nobilis, dives, qui a Graecis μακάριος dicebatur. Ethnicorum dii appellati sunt μακάρες ab Aristophane. *Ran. Act. II. sc.* III. *v.* IX.

(*e*) *Paternum istuc dedisti*. Terent. Adelph. Act. III. sc. IV. v. IV.

Z (*f*)

Laudem (*a*) tuam vero iſtanc (*b*) longè maximam,
Qui regiam non didiceris ſcientiam
E ditionum tuarum faſtu, & copia (*c*),
Sed litterarum incorruptis praeconiis,
Ipſarum litterarum poſteri è fide (*d*)
Acceptam alent, tuebiturque aeternitas.
Illud confidimus denique, quotquot ſumus Ro-

(*f*) *Quenquamne hominem... inſtituere, aut parare?* Terent. Adelph. Act. I. ſc. 1. v. XIII.

(*a*) *Sine invidia invenias laudem*. Terent. Andr. Act. I. ſc. 1. v. XXXIX.

(*b*) Pro *iſtam hanc* ex duplici voce facta ſimplici. *Jam vero omitte, Demea, tuam iſthanc iracundiam*. Senilia haec ſunt Micionis verba apud Terentium. *Adelph. Act. IV. ſc.* VII. *v.* XXXVI. Iſthanc vocat laudem longe maximam Giacomellius, quae incorruptis acquiritur litterarum praeconiis a viro principe. qui regiam ſcientiam callere debet, quam Ariſtoteles prae caeteris, Iſocrates, Libanius, Plato, Plutarchus, Syneſius, Xenophon, aliique bene multi laudibus ſunt proſequuti.

(*c*) Tametſi pro ditionum affluenti quantitate, divitiiſque copia ſumatur, ad exercituum tamen hic tranſfertur potentiam uſurpata vox: Vides enim multas *copias* (ſic Chremes Thaidi, Pythiaeque) *adducere*? Terent. Eunuch. Act. IV. ſc. VI. v. XVII. *In anguſtum oppido nunc meae coguntur copiae*. Heautont. Act. IV. ſc. I. v. LV.

(*d*) Alibi pro clientela hanc vocem adhibitam a Giacomellio adnotavimus. *Prolog. Adelph. v.* CXXX. Pro fidelitate tamen legimus uſurpaſſe Terentium: *Intellexi ſitas fide, & taciturnitate*. Andr. Act. I. ſc. I. v. VII. Pro fiducia

Romanae auctoritatis (*a*) cultores, fore ut
Quae vos inter, sacramque hanc urbem,
foedere

Sa-

cia vero quando Simonem inducit Chremeti, Davoque dicentem: *Habeo tibi jam fidem*. Andr. Act. III. sc. IV. v. VII. Tandem pro re promissa: *Quem neque fides .... repressit*. Adelph. Act. III. sc. II. v. VIII. Sed pro re, quae reipsa creditur, hic fidem intelligit Giacomellius.

(*a*) Auctoritatis vox referri potest ad summum imperium Clementis XII. Christianorum P. M. quo auspice sacrum jam fuerat inter Poloniae regnum, urbemque Romam redintegratum foedus, & Latinorum academiae institutio comprobata. Hinc Latinus grex, juxta Terentianam dicendi rationem usurpatam a Giacomellio *Versic. in Heautont. v.* I. Romanae dici omnino poterat auctoritatis cultor, imperii nempè Pontificii, seu Pontificiae dignitatis, majestatisque, cujus prae caeteris verus cultor & ipse semper fuit constantissime Giacomellius, ut ipse jam demonstravi illius laudes Italico sermone prosequuturus. *Elog. di Mich. Ang. Giacomell. p.* XLIX. Monendum tamen auctoritatis potius nomen, quam dignitatis, imperiique in Hecyrae prologo ab auctore nostro fuisse delectum, ut scilicet sermo a veterum comicorum dictione non abhorreret. Profecto histriones auctoritatem aliquam, prologos dum conficerent, sibi, populoque tribuerant: Nam & qui exemplo praeire aliis consuevisset, quique proprio suffragio aliena probasset, auctor ab eodem Terentio *Prolog. Andr. v.* XIX. vocatus auctoritatem exercere dicebatur. Unde *nunquam* (haec illius verba) *defugiam auctoritatem*. Eunuch. Act. II. sc. III. v. XCVIII. Ita in MS. Lipsiensi. Insuper *facite*, inquit, *ut vestra auctoritas meae auctoritati fautrix, adjutrixque sit*. Prolog. Hecyr. v. XLVII. Quod quidem postulavit ipsemet Terentius rogans, adnotante Minellio *Not. in prolog. Hecyr.*

ut

Sacro redintegrato (*a*), jam diu viget
Beneficiorum (*b*) pulchra concertatio (*c*),
Eam nulla umquam calamitas (*d*) direme-
rit (*e*).

Quam

ut ipsius conatum, atque industriam populus suo favore, & auxilio comprobans commendaret. Ipse Plautus *si*, ait, *auctoritatem postea defugeris*. Poenul. Act. I. sc. I. v. XIX.

(*a*) Arctissimum rebus vicissim pacatis inter Catholicos cum Romanos, tum Polonos initum foedus, quod ut diu consistat integrum vera religio sospitet, atque perennis tueatur concordia, res ut parvae crescant, neque maximae dilabantur. Redintegrare apud Jurisconsultos idem significat atque aliquid instaurare, restituere, renovare; qua quidem significatione exclamat apud Terentium Pamphilus: *Vah! perii; hoc malum integrascit*. Andr. Act. IV. sc. II. v. V. Vnde ad integrum redit quidquid repetitur, & actio redintegratur, quae extincta fuerat. *Leg. V. Dig. ad S. C. Trebell.*

(*b*) Bacchis ita loquitur penes Terentium cum Antiphila, Clinia, Syroque: *Hoc beneficio utrique ab utrisque vero devincimini*. Heautont. Act. II. sc. IV. v. XIV. Gallicae conferendae inter sese Michaelis Marollii, & Joannis Antonii Baysii versiones.

(*c*) *Concertationem comparatam*. Terent. Adelph. Act. II. sc. II. v. IV.

(*d*) Thais vocatur a Parmenone Phaedriam alloquente *fundi calamitas*. Terent. Eunuch. Act. I. sc. I. v. XXXIV. *Vt nunquam* (sunt Bacchidis verba) *ulla incidere possit calamitas*. Heautont. Act. II. sc. IV. v. XV. *Novum intervenit vitium, & calamitas*. Prolog. Hecyr. v. II. Vid. *Habersack. Nucl. Terent. Feind. Phraseolog. Terent.*

(*e*) Ita lego dicentem Plautinum Sosiam: *Sed praelium id tandem diremit nox interventu suo*. Amphitr. Act. I. sc. I. v. XCIX.

(*a*)

Quam inspiciundam nunc fabulam vobis
damus,
Ei Hecyrae (*a*) nomen indidit (*b*) Terentius:
Modo rem totam spectatores optimi,
Vt

(*a*) *Hecyra est huic nomen fabulae*, ut inquit Terentius. *Prolog. Hecyr.* v. I. *L' Ecira è il nome* (sic vertit Bergallia) *di questa commedia*. Scilicet *Socrus* ab ἑκυρὰ, ex qua desumptum nomen adnotante Casaubono *Not. in Hecyr.* quia per soceros juxta Donatum *Praef. Hecyr.* pleraque aguntur. Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm.* v. LXXXVIII.

(*b*) Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm.* v. LXXXIX. *Juventus* (inquit Plautus personam referens Ergasili) *nomen indidit scorto mihi*. Captiv. Act. I. sc. I. v. I. *Les jeunes gens* (en Gallicam Costeii versionem) *me donnent des titres, qui conviennent admirablement a ma profession de parasite*. Magnifico certè verborum apparatu usus est Gallus interpres, vernacula ut diceret lingua quod Italus dixisset *la gioventu mi chiama parasito*. Quod quidem ostendit Latinam loquendi rationem, qua Terentiano, Plautinoque more usus est Giacomellius, aliquando facilius Italicae aptari linguae, quam Gallicae, meliusque prae caeteris versiones Italicas Latinis scriptoribus conformari. Ast velint nolint qui novitatis ardore fortasse ducti multum quum Gallis tribuant commendare legendo malunt quae sunt per eorum industriam illustrata, quam Italica inventa admirari discendo, in ipsis tamen Costeii verbis conquiescant oportet asserentis priores illos Plauti versus ideo a se male conversos *parce qu' ils ne contiennent* (ut ingenue fatetur) *qu' un jeu de mots si dependant de la langue Latine, qu' il seroit tout-a-fait absurd traduit en François*. Hinc constat verbosas ejusmodi formulas a Gallice perscribentibus, & cuncta exprimere conantibus devitari non posse, veluti Teren-

Vt est aperient (*a*), huc qui procedunt (*b*) foras:
Aures praebete, quaeso, cum silentio (*c*).

rentianas quasdam Adelphorum phrases a Santalbino, & Daceria in Gallorum idioma conversas inter se comparans observavit Clericus. *Art. critic. P. II. sect.* I. *c.* II.

(*a*) Rem patefacient, declarabunt, ostendent. *Necessario se aperiunt* dixit Terentius. *Andr. Act. IV. sc.* I. *v.* VIII. Anglica conferri debet Webbii versio, de qua Woodius. *Antiqu. Oxoniens. T. II. p.* CCXLI.

(*b*) *Syre* (Micionis sunt verba) *processisti hodie pulchre*. Terent. Adelph. Act. V. sc. IX. v. XXII.

(*c*) Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v.* XC. Dixerat Terentius: *Arrige aures, Pamphile*. Andr. Act. V. sc. IV. v. XXXI. *Praebere*, inquit Cicero, *aures conviciis*. Orat. ant. ir. in exil. n. VIII. *Favete*, ita Muretus, *& vigilate animis, vigilate auribus, dormite linguis*. Prolog. Phorm. v. XXXVII. Hanc dictionis formulam omnes fere adhibent comoediarum, & tragoediarum scriptores in prologis, ut extorqueant silentium tantopere necessarium ab spectatoribus.

EXPLICIT PROLOGVS I. HECYRAE.

CLXXXIII.

SVO MARIOTTIO MATANIVS S.

PERVSIAM.

EGo vero, amiciſſime Mariotti, tardius quam volebam humaniſſimis litteris tuis reſpondeo. Moleſtum certè puto fuiſſe tibi ſilentium meum; at maxime velim ne me arbitreris immemorem tui, quem diligo plurimum. Ad III. Id. aprilis libellum accepi tuum, avide legi, & gratias ago tibi quam poſſum maximas. Vidi enim, neque invita minerva vidi, quanto ingenii acumine, quanta ſolertia id omne expoſueris, quod ad Savorgnianium tuum pertinere cenſueras. Tantumne ab re mea eſt otii mihi, aliena ut curem, eaque nihil, quae ad te attinent? Reſcribe, inquies. Fui tardiuſculus, neque diffiteor. Diſtuleram vero ad te litteras dare expectans, ſi fas eſſet, tranquillum otium, quo ita frui liceret, ut tantillum temporis detractum vellem cum publicis, tum privatis, quibus, ut bene noſti, premor occupationibus. Venit illud quidem tandem aliquando, quum omnes ſcilicet otioſi a rebus publicis rus cogitant, ut quam ſibi negotiorum cura hilaritatem eripuit, eam recuperent rerum jucundiſſimarum aſpectu. Dum vero voluptatibus alii afficiuntur agreſtibus, & venationibus indulgent, choreis, conviviis, non aliis ipſemet oblectamentis urbana inter moenia concluſus relaxare animum valeo, quam ſi cum abſentibus per litteras amice loquar, quippe qui rure careo, neque ex venationibus, choreis, forſitan & conviviis magnam haurio voluptatem. Vtinam ita me fortunet Deus, ut ſim in tenui

re

re beatus! Gaudeo tamen aliquantisper, & vehementer laetor quod ejusmodi intervenerit morosa dilatio. In caussa namque fuit alterum ut Hecyrae Terentianae prologum a Giacomellio perscriptum, meisque ornatum adnotatiunculis evulgaturus nunc maxime prae manibus habens consecrarem tibi potissimum, quem domi, forisque in honore habitum non ego solum, sed & patria tua, ubi nobiliores scientias publice profiteris, bonique omnes plurimi faciunt. At quotusquisque tale suscepit studium evulgandi Giacomellianos prologos animadversionibus illustratos? Ego certè suscepi volens lubensque, subcisivis ut horis diversimode recrearer, atque aliquam inde advenientem exturbarem ex animo aegritudinem, eamque redderem saltem ex mala meliusculam. Meam nihilo secius operam, quantulacumque sit, si veterum, ac recentiorum amas elegantias, in perenne accipias velim amicitiae argumentum, ac si quidquid per me adjectum legeris neque inutile, neque ingratum fuisse tibi intellexero, alacrius deinceps ad alia pergam; secus vero, ne quid mentiar, proprii fiam erroris censor ingenuus. Neque is ego sum, qui fortitan depravatus assentatorum blanditiis si quid male gesserim non redargui monitis amicorum, sed defendi velim oblivione, & silentio: Vanitatis certè puderet ludicrae, assentatoria si in laude tantillum gloriae quaererem, non ignarus permulta esse, quae nescire me fateor, & discerem lubens. Idipsum maxime dicito, ut ad res nostras propius accedam, de rebus è naturali quoque philosophia depromptis, quum in iis pertractandis facile persaepe sit complusculos errores contrahere, Ceterum doctiores amicos dum plurimi facio odi profanum vulgus, & arceo,

pla-

planè confcius quod variantibus philofophorum inquifitionibus fententiae quoque variantur, deque naturalibus maxime rebus nemo, ut fcis, aliquando judicat confidentius, quam qui eas ignorat. Antiquius nihil habent nonnulli, quos delicatulos vocares, quam dictitare frequenter facile effe inventis addere, novis autem, & luculentis facillimum; perinde ac fi aliena dum animo reputas, cogitationibufque propriis amplificas, ab omni meditatione, induftria, labore vacuus invenìaris. Me horum miferet, qui vel primis, ut inquiunt, labiis nondum deguftarunt philofophiam, vel pallio tenus philofophi quum fint tremulos certè, quod folent indocti, crifpante nafo cachinnos ingeminant. Legiftin' pauculas annis fuperioribus evulgatas? Renunciatum eft mihi (quod non aegerrime ferendum fuit) multo fuiffe plures pro ea, qua pollent, humanitate fapientes viros, qui laudaverint, quam qui reprehenderint; quod quidem perfcribenti mihi animum addidit, etfi memor fum quod utramque partem faepe fama mentitur, & tam de bonis mala, quam de malis bona incerto rumore concelebrat. Vtut fe res habeat viget adhuc alias parandi cupiditas, eafque mittendi ad exteros, Bernenfes cumprimis, & Monfpelienfes, utpotequi jamdiu fuerim in eorum academias honorifice adlectus. Prima namque omnium ea mihi indicta lex, non otiari, ceffare nunquam. Perlatum eft ad me, nec iniquo animo tuli, Bartoccinium Mantuam divertiffe, ut ibidem profperis elatus rebus (quod felix, fauftumque fit) naturalem profiteretur philofophiam. Qui honos cum ejus auget commoda, tum nemo non videt quantopere ejus erigat animum, atque fuftentet. Scire aveo quid ille agat tuae, meaeque deliciae, im-

mo deliciae amicorum omnium, de quo permagnam jampridem scientiae opinionem imbiberam. Si fortè rusticationis gratia his mensibus in patriam remigraverit, eum salvere jubeto meis verbis. Quod scribam aliud nihil occurrit. Tu quoque valeto, mi Mariotti, & patrium decus tuere, ut facis. Mane paullulum. Scripta jam, sed nondum obsignata epistola, quam, fateor, non multa litura coercuit, in aedes introrumpit meas Vitonius, qui non ignarus me ad te scripsisse illam, a me postulat ut te ipsum, sicuti facio, peramanter jubeam suo nomine salvere plurimum. Scribet ipse quidem ad te quum ei vacuum fuerit. Nonnihil hodie mecum festinanter, ut solet, de medicis rebus cursim raptimque loquutus est; de botanicis vero, ac caeteris, quibus impensius incumbit, naturalis philosophiae partibus, ob temporis angustiam ne hilum quidem. Quidquid a me velis, quod tuis inservire commodis possit, non amice solum scribito, sed dictatorie imperato. Quae etenim te velle plurimum arbitror, ea me potissimum deçet expetere. Apage, inquies, has verborum ostentatiunculas, ac putidiusculas urbanitates, alieno tamen si è calamo fluxerint. Ego certè a fraudolentis semper abhorrui simulationibus, tuosque amo labores, & studia, multoque magis verecundiam tuam, quippe qui vitam ita laudabiliter agis, quasi laudem vehementer exoptes, sed ita laudem excipis, quasi nihil unquam de ea cogitaveris. Valeto iterum, & Matanium ama.

PISTORIO POSTRID. EID. OCTOBR. MDCCLXXVI.

FRO-

PROLOGVS II. HECYRAE

DICTVS QVVM FABVLA DARETVR POPVLO.

ETſi (*a*) moveri (*b*) non decere intelligo,
Mores tueri qui facile poſſunt ſuos

Ru-

(*a*) Praeſtitum videmus per Giacomellium noſtrum quod feciſſe jam novimus ſingulari artificio Terentium, qui binos quum Hecyrae prologos praemiſiſſet, alterum propriis confictum periculis genio populi, defenſioni propriae alterum deſtinavit, in quo loquitur L. Ambivius hiſtrio magnae tum temporis, ut videtur, apud populum exiſtimationis: Poſtquam enim incipiens prologum declaravit quod *Hecyra eſt huic nomen fabulae*, novum denuo inſtituit prologum dicens: *Orator ad vos venio ornatu prologi*. Prolog. Hecyr. v. I. IX. Primus autem a Giacomellio in recitandis inſumitur glorioſis optimi principis laudibus, alter dictus quum fabula daretur populo in enarrandis, compeſcendiſque verſatur malevolorum hominum quaerimoniis, quorum pervicaci animo factum falſae ut cauſſae ad eorum, qui Hecyram acturi eſſent, diſcordiam confingerentur.

(*b*) Feſtinationem indicat. Sanè Terentius *move vero* (per Chremetem loquitur) *ocius te nutrix*, & Sophrona ſubdit *moveo*; cui Chremes ipſe reſpondet *video*, *ſed nihil promoves*. Eunuch. Act. V. ſc. III. v. III.

Rumusculis (*a*) incertis, & id operam (*b*) dare
Virum gravem, malevoli (*c*) quae dicant, ea
Merito ut ne dicant; est quatenus tamen
Hoc

(*a*) Dixerat Plautus personam referens Amphitrionis quod *cives Thebani rumificant* . Amphitr. Act. II. sc. II. v. XLVI.

(*b*) Vid. *Giacomell. Versic. in Andr. v.* X.

(*c*) Nil mirum quum malevolos invenerit vel ipse Terentius, atque in maligna eorum coercenda importunitate insumpserit fabularum prologos, maximeque ut responderet *malevoli veteris poetae* , Luscii nimirum Lavinii, *maledictis* Prolog. Andr. v. VI. & invidos ut compesceret *rumores* , quos *distulerunt* , uti ait, *malevoli* , & praesertim *malevolus vetus poeta* . Prolog. Heautont. v. XVI. XXII. Sed summam adversariorum astutiam (jure ne, an injuria dixerint) satagebat in Adelphis etiam, Phormione, & Hecyra reprehendere. Gliscebant autem Romae etiam adversus Latinos academicos superbientium adversariorum contumeliae, erumpebatque rumor eos nullam daturos amplius Latinam fabulam. Contumelias ejusmodi partim Terentii exemplo retundere, partim insectari conatus est in altero Hecyrae prologo Giacomellius, planè conscius falsum, & nugatorium esse exortas inter academicos fuisse discordias, voluptatem dum quaesitum irent, qua fessum ab studiis animum recrearent. Eum vero si scribentem quis legerit, per ipsum cum rem propriam, tum Terentianam impensius mirabitur enucleatam, maximeque si ad adnotationes quasdam in Graecam Aeschyli tragoediam προμηθέυς δεσμώτης inscriptam, ab eoque Italice redditam mentem, animumque converterit: Postquam etenim dixerat Aeschylus τοιάδ' ἐπ' ἐχθροὺς τοὺς ἐμοὺς ἔλθοι κύπρις v. DCCCLIII. χλιδῶντας, subdit Prometheum repraesentans, ὧδε τοὺς ἐμοὺς ἐγὼ ἐχθροὺς ἴδο-

Hoc deceat contemnere (*a*): praesertim
si qui viri,
Bene quos de se sentire quisque vult probus,
Quae immurmurant malevoli, ea orta non
putent
De nihilo (*b*). Eo fit, multo temporius (*c*)
quod huc

In

ἄδομαι v. CMLXXII. atque id consonat cum Luciani verbis *ἐχθροῖς οὕτω πλουτεῖν γένοιτο*. *Gall.* c. XXX. Hanc autem malevolentiae speciem, cujus nomine voluptatem ex alterius malo conceptam intelligit Tullius *Tusculan. quaest. L. IV. c.* IX. vocavit *ἐπιχαιρεκακίαν* Aristoteles *Rhetoric. L. II. c.* XXIV. atque adversus invidam hominum malevolentiam invehere compulsus *ὁ γὰρ αὐτὸς*, subjungit, *ἐστιν ἐπιχαιρέκακος, καὶ φθονερός* Hinc Aristotelica voce usus est S. Basilius dum dixit quod *οὐ δεῖ φθονεῖν τοῦ ἑτέρου εὐδοκιμήσει, οὔτε ἐπιχαίρειν ἐλαττώμασί τινος*. *Epist. ep.* XXII. Quare Terentius ipse Pythiam inducens cum Phaedria, Doriaque loquentem *utinam*, exclamat, *sic fient mihi qui male volunt* Eunuch. Act. IV. sc. III. v. XIII. & Sostratam cum Chremete fabulantem describens *istuc*, iratus imprecatur, *inimicis fiet*. Heautont. Act. V. sc. III. v. XII. Sed jam dixerat Plautus: *Utinam* (loquitur Demaenetus cum Argyrippo) *male qui mihi volunt sic videant*. Asinar. Act. V. sc. I. v. XIII. Haec autem in Graecis, Latinisque comicis persaepe leguntur.

(*a*) O *Dave*, dicit Simo, *itan' contemnor abs te*? Terent. Andr. Act. III. sc. II. v. XII.

(*b*) Bacchis Lachetem alloquitur dicens: *Non hoc de nihilo est*. Terent. Hecyr. Act. V. sc. I. v. I. Vid. *Boecler. Gujet. Palmanin. Adnot. in Terent.*

(*c*)

In ſcenam (*a*), quam decretum erat, proſiluimus.

Nam

(*c*) Citius. Dicitur etiam *temperius*, & penes Plautum legitur *temperi* a Chalino prolatum. *Caſin. Act. II. ſc.* VI. V. LX.

(*a*) Scena hic loci pro theatro ſumitur, atque in Florentinis pandectis, ut vocant, tale nomen adjecta diphtongo, veluti loquuntur grammatici, perſcriptum legitur. Ea vero eſt, ſicuti ab Juriſconſultis, Labeone praeſertim, definitur, quae olim ludorum publice faciendorum cauſſa ubivis erigi conſueverat; quam quidem definitionem ad edictum de his, qui notabantur infamia, accommodavit Vlpianus. *Leg. I. §. ult. & Leg. II. §.* V. *Dig. de his, qui not. infam*. Veruntamen ubivis theatrum erigitur, omneſque proſilire videntur in ſcenam, quandoquidem quis velit *inſpicere tanquam in ſpeculum*, ut cum Terentio loquar, *in vitas omnium..... atque ex aliis ſumere exemplum ſibi*. Adelph. Act. III. ſc. III. v. LXII. Profecto humana vita comoedia eſt, in qua ſuas quiſque partes agere debet dum intuetur alienas. *Toda nueſtra vida* (Hiſpanienſem lubet afferre Sanchezii ſententiam) *no es otra coſa ſino una comedia, o repreſentacion. Dios es el que da los dichos, y a uno manda que repreſente rey, a otro labrador, a otra matrona, y a otra eſclava. Si tu labrador quieres repreſentar rey, o conde, mal hazes, y preſumes contra quien te dio el dicho de labrador*. Anotac. del eſtoic. Epict. c. XIX. Appoſite Epictetus *μέμνησο*, inquit, ὅτι ὑποκριτὴς εἶ δράματος οἵου ἂν θέλῃ ὁ διδάσκαλος. *Manual. c.* XVI. Sed quum in ſcenam proſilire legimus dictum a Giacomellio in theatrum jamdiu paratum prodire intelligimus, quo haud reſerato fabulae quum agi non amplius queant, infra ſubjungit Latinorum academicorum culpa non eſſe factum, veluti rumor erupit foras, ut ſcena conticeſceret.

(*a*)

Nam quidam alicunde (*a*) rumor (*b*) erupit (*c*) foras (*d*),
Id noſtris factum factioſis (*e*) moribus
Vt ſcena conticeſceret; non amplius
Daturos (*f*) ullam nos latinam fabulam;
Noſtro ingruiſſe atrocem (*g*), & aſperam gregi

Ira-

(*a*) Davus ait apud Terentium: *Venit meditatus alicunde*. Andr. Act. II. ſc. IV. v. III. Toxilus etiam excitatus a Plauto ita loquitur: *Rogas? Alicunde exora mutuum*. Perſ. Act. I. ſc. I. v. XLIV.

(*b*) *Rumor eſt amare*. Terent. Andr. Act. I. ſc. II. v. XIV. *Rumores diſtulerunt*. Prolog. Heautont. v. XVI. *Nam qui erit rumor populi*. Phorm. Act. V. ſc. VII. v. XVIII. *Rumor venit datum iri gladiatores*. Prolog. Hecyr. v. XXXIX. Sic Suetonius *rumore*, ait, *ab obtrectationibus delato*. Vit. Auguſt. n. XIV. *Diſperſus rumor* (haec Phaedrus. *Fabul. L. V. fab.* v. v. XI.) *civitatem concitat*.

(*c*) A Terentio Chaerea inducitur Antiphoni dicens: *Jamne erumpere .... licet mihi?* Eunuch. Act. III. ſc. v. v. II. *Vereor* (Geta Phormioni dicit) *ne iſthaec. ... erumpat denique*. Phorm. Act. II. ſc. II. v. XI.

(*d*) *Progreditur foras*. Plaut. Menaechm. Act. I. ſc. I. v. XXXIII.

(*e*) Euclio Plautinus: *Venit* (haec ejus verba) *hoc mihi, Megadore, in mentem te eſſe hominem divitem, factioſum*. Aulular. Act. II. ſc. II. v. L. *Multi* (audiamus Piſtoclerum cum Mneſilocho audacter loquentem) .... *reperiuntur ..... lingua factioſi*. Bacchid. Act. III. ſc. VI. v. XIII.

(*f*) Vid. *Giacomell. Verſic. in Andr. v.* IV. *in Eunuch. v.* VI. *in Heautont. v.* VII. *Prolog. Hecyr.* I. *v.* LIII.

(*g*) *Incredibili re, atque atroci percitus*. Terent. Hecyr.

Act.

Irarum tempestatem; & ut dicto fidem
Affirment, caussas afferunt sanè graves:
De eo certari partes qui primas agat (*a*);
Secundas alium conqueri sibi dari;
Alium quod ultimas (*b*), clamare Deum
fidem,

Et

Act. III. sc. III. v. XVII.

(*a*) Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v. LXXXIX. Primas partes qui aget*. Terent. Prolog. Phorm. v. XXVIII.

(*b*) *Est mihi in ultimis conclave aedibus quoddam retro*. Terent. Heautont. Act. V. sc. I. v. XXIX. *Quis hic est senex, quem video in ultima platea?* Phorm. Act. I. sc. IV. v. XXXVIII. Aliquam sedare discordiam, quantulacumque ea sit, inter juvenes humanioribus impense studiis dantes operam fortasse exortam facile est; eam vero superbientes, & imperitos inter comoediarum actores, qui musicis quum litarint spectaculis primatum prae reliquis tenere se jactitant, componere difficillimum: Nam *est genus hominum* (ut cum Terentio loquar) *qui esse primos se omnium rerum volunt, nec sunt*. Eunuch. Act. II. sc. II. v. XVII. Quam quidem dicendi rationem in vernaculum transferens idioma pro more suo Daceria *il y a*, inquit, *une certaine espece de gens, qui pretendent etre les premiers en tout, quoy qu' il n' en soit rien pourtant*. Vid. *Bourl. Gallef. Sanbalbin. Maroll. Vers. Gallic. Terent.* Ejusmodi tamen discordias cum inter fabularum actores, tum inter eos, qui spectandi gratia in theatrum convenerant, Romae quondam inter patricios, plebejosque viros accepimus excitatas, quibus factum ut aliquando contra aedilium, quibus fabulae saepe dabantur, expectationem scena conticesceret. Eos autem, qui theatri regimen nacti essent, & parandis, moderandisque prosceniis debuissent invigilare, id curae sibi

quo

Et hominum (*a*): Concertationem hujusmodi

Dirimere non potuisse quemquam denique.

Quam

quoque sumpsisse traditum est, ut nempè pro pacandis rebus omnes prudentiae nervos intenderent, atque in mutua promovenda tranquillitate libenter adlaborarent. Tales fortasse ii fuerunt, quos nobis vetus offert inscriptio a Venutio *Descr. dell. scop. d' Ercol. p.* LIX. relata, atque in ruderibus Herculaniensibus reperta:

L. ANNIVS . MAMMIANVS . RVFVS . II. VIR . QVINQVE THEATR . P. NVMISIVS . P. F. ARCH. EC ......

Anno vero ab V. C. DCLXXXVII. lex Roscia M. Acilio Glabrione, & L. Calpurnio Pisone COSS. a L. Roscio Othone tribuno plebis lata est, qua sancitum ut nemini, nisi ex equestri censu esset, in XIV. primis theatri gradibus spectandi gratia sedere liceret, eorum ut quilibet proscenio vicinior quum foret, discordias agentium fabulas propria statim auctoritate componeret. Quae tamen lex, tametsi mitior ab Augusto reddita, plebeiis, qui promiscue cum equitibus scenicos antea ludos spectaverant, talem ignominiam fecit, ut magnas turbas in consulatu excitaverit Ciceronis, qui solemnem pro hac lege habuit orationem. *Cicer. Epist. ad Attic. L. II. ep.* 1.

(*a*) Pamphilus dolenti percitus iracundia apud Terentium exclamat: *Pro Deum, atque hominum fidem!* Andr. Act. I. sc. V. v. III. In Vaticanis Codd. deest *fidem*, quam tamen vocem in versione vernacula supplendam censuit Forteguerrius ita reddens Terentiana verba: *Per la fede de gli uomini, e de numi!* Insuper *pro Deum fidem* (ita Pythias) *facinus foedum!* Eunuch. Act. V. sc. V. v. I.

Quam falso id confictum sit (*a*) ipsa res
monet,
Huc qui modo procedimus (*b*) Terentii
Acturi (*c*) Hecyram (*d*). Namque exortas (*e*) discordias

Inter

(*a*) *Facis* (Pamphilo dicit Laches) *injuriam*, *confingis falsas causas ad discordiam*. Terent. Hecyr. Act. IV. sc. IV. v. LXIX.

(*b*) *Processisti hodie*. Terent. Adelph. Act. V. sc. IX. v. XXII.

(*c*) Vid. *Giacomell. Versic. in Phorm. v.* VI.

(*d*) *Hecyra est huic nomen fabulae*: Terent. Prolog. Hecyr. v. I. Pamphilum exhibet adolescentem Lachetis senis, & Sostratae filium, qui uxorem duxit amicam Philumenam è Phidippo sene, Myrrhinaque prognatam, cui virgo quum esset jam vitium temulentus intulerat eam ignorans Philumenam esse, eique per vim detraxerat è digito annulum, atque alteri amicae, cui Bacchidis inditum nomen erat, statim tradiderat. In Imbrum postea Thraciae insulam Mercurio sacram profectus recenter nuptam ne attigerat quidem; eam tamen ex eo gravidam Myrrhina mater ut aegram, inscia Sostrata Pamphili matre, suam transfert in domum. Revertitur post dies complusculos ex Imbro Pamphilus, ac rescicit ita sortem tulisse, ut quo die ipse Athenas appulit, eo ipso pepererit Philumena, partumque celat, & conjugem, quam nondum attigerat, ignarus illati a se vitii renuit excipere. *Phidippus* (ut cum Mureto. *Argum. Hecyr.* loquar) *accusare uxorem*, *& dicere haec omnia illius culpa contingere*; *illa contra excusare se*, *& culpam deprecari nullius se rei consciam esse cur sua consuetudo nurui odiosa esse debeat*. Sed Laches ejus parens dum captum a filio consilium in Bacchidis amorem putat regerendum, accidit ut Myrrhina Philumenae mater annulum

for-

Inter nos falſum, & planè nugatorium eſt (*a*).
Sanè puderet vanitatis (*b*), ludicra (*c*)
Si in re tantillum (*d*) quaereremus gloriae;
Nec quiſquam adeo eſt noſtrum tam levi (*e*)
ſententia,

Vo-

forte recognoſcit Philumenae ereptum a Pamphilo, ab eoque Bacchidi traditum, atque is annulus efficit ut eamdem ab ipſo cenſeatur fuiſſe vitiatam. Hinc Pamphilus, qui pollicitus erat ſe Philumenam ductūrum uxorem, eam laetus una cum filio recipiens finem imponit fabulae. Atque hic obiter adnotandum erraſſe Muretum *Argum. Hecyr.* quum Philumenam Lachetis dicit, & Myrrhinae filiam; alioquin ſororem ſuam duxiſſet uxorem Pamphilus, eo quod Lachetis eſſet filius, quandoquidem Philumena erat Phidippi filia, Myrrhinaeque. Haec autem Terentii comoedia ſtatim poſt Andriam aedilibus datam locum obtinet juxta nonnullos, & ante Phormionem ob cauſſas relatas a Voſſio. *De poet. Latin.* Vid. *Petit. De ord. comoed. Terent.*

(*e*) Verbum hoc impudentiam notat, ut animadvertit Donatus. *Adnot. in Hecyr.* Hinc Terentianus Laches: *Tu ſola exorere* (Soſtratam alloquitur) *quae perturbes haec tua impudentia*. Hecyr. Act. II. ſc. I. v. XVI.

(*a*) *Operam meam* (ita Sicophanta apud Plautum cum Charmide colloquium inſtituit) *hodie locavi ad artes nugatorias*. Trinumm. Act. IV. ſc. II. v. I.

(*b*) *Non pudet vanitatis?* Terent. Phorm. Act. III. ſc. II. v. XLI.

(*c*) Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v.* XXXV.

(*d*) *Quem.... tantillum in manibus geſtavi meis?* Terent. Adelph. Act. IV. ſc. II. v. XXIV. *Si hercle tantillum peccaſſis*. Plaut. Rudent. Act. IV. ſc. IV. v. CVI.

(*e*) Infida ſcilicet, vili, inconſtanti. Ad homines quoque transfertur a Terentio, qui Bacchidem inducit Lacheti dicentem: *Nolo falſa fama eſſe gnatum ſuſpectum*

 tuum,

Voluptarium ut abduceret ludum ad sui
Animi molestiam (*a*), vel aegritudinem (*b*)
Vanissimae spe laudis ductus (*c*). Neminem
Porro expetere laudem in nugis (*d*) puto, nisi

Mi-

tuum, nec leviorem vobis. Hecyr. Act V. sc. I. v. XXXII.

(*a*) *Ubi quid in animo est molestiae*. Terent. Eunuch. Act. IV. sc. II. v. II. In aliquibus Codd. MSS. habetur *ubi quid animum* (seu mavis *animus*) *est molestia*, hancque lectionem non improbavit Parejus; de quo tamen loquendi genere consulendus Heinsius. *Comm. in Ovid. Metam. L. XIV. n.* CCIX. Sed Terentii phrasis mihi magis arridet, eamque Parejanae anteferendam censuit Westerhovius. *Comm. in Terent. Eunuch. p.* CCCLIX.

(*b*) Aegrotare animum posse fatetur quispiam. Sed & Terentius ipse Simonem inducens cum Davo loquentem *si quis*, inquit, *magistrum cepit ad eam rem improbum, ipsum animum aegrotum ad deteriorem partem plerumque applicat*. Andr. Act. I. sc. II. v. XXI. *Animo fere perturbato* (in MSS. Lipsiensibus, & Bodlejanis legitur *conturbato*) *atque incerto prae aegritudine*. Heautont. Act. I. sc. I. v. LXXI. *Vix sum compos animi* (exclamat Geta) ...... *iram hanc* ..... *evomam omnem, dum aegritudo haec est recens*. Adelph. Act. III. sc. II. v. XII. XIV. *Atque istam exturbes* (sunt Palinuri verba apud Plautum) *ex animo aegritudinem*. Curcul. Act. II. sc. I. v. IX. Isthanc vero dicendi rationem Charinus apud Plautum usurpare solet dum maxime dicit quod amorem consectantur *cura, aegritudo, nimiaque elegantia*. Prolog. Mercat. v. XIX.

(*c*) Idest allectus. Sic Terentius Davum inducit Simoni dicentem: *Id voluit nos sic nec opinantes duci falso gaudio*. Andr. Act. I. sc. II. v. IX. Vid. *Par. De Terent. Plaut. imit.*

(*d*) Terentii Chremes Syro dicit: *Quid fiet? Nae ista*

Misera quis ambitiuncula aegrum (*a*) animum gerat (*b*).
Excelsum quippiam, magnum, & laudabile
Sibi destinat (*c*), bene ingeniatus (*d*) qui
fiet.
Non opes, non honores, non hic ingenj
Contentio ulla, quae tria excitant velut
Fa-

ista (nempè Sostrata) *hercle magno jam conatu magnas nugas dixerit*. Heautont. Act. IV. sc. I. v. VIII. *The meaning of it? She's taking great pains to deliver herself of some mighty trifle now*. Haec Anglica Cookii versio. *Maxumas* (ita Libanus Demaeneto penes Plautum) *nugas agis*. Asinar. Act. I. sc. I. v. LXXVIII. Sed & in eadem fabula lego Parasitum dicere: *Haec sunt non nugae*. Act. IV. sc. I. v. LXIII. *Nisi qui argentum dederit nugas egerit*. Prolog. Menaechm. v. LIV. Vid. *Giacomell. Prolog. Adelph. v.* XXXIX.

(*a*) Vid. *Adnot. supr. ad v.* XXXI.

(*b*) *Pueri ..... iras gerunt*. Terent. Hecyr. Act. III. sc. I. v. XXX.

(*c*) Auctor argumenti Plautinae fabulae, cui Epidici nomen inditum, monet quod *eo sororem destinat imprudens juvenis*, nimirum Chaeribulus, vel ut aliis lubet Apoecides *v.* IV. At Theuropides apud Plautum ipsum interrogat Danistam, & Tranium tali pacto: *Quid? Eas*, idest aedes, *quanti destinat?* Mostell. Act. III. sc. I. v. CXIII. Arcturus denique Pleusidippum adolescentem, Atticumque civem Palaestram ait puellam a Labrace Cyrenensi in arte fidicina institutam amare coepisse. Hinc *minis triginta sibi puellam destinat*. Prolog. Rudent. v. XLV. Vid. *Soderin. Animadv. & interpret. in Plaut. Rudent.*

(*d*) Palestrio servus ita apud Plautum cum Pleuside,
ac

Faces (*a*) animorum cupiditates (*b*). Vnice
Spectamus illud, hinc ut voluptas aliqua
Nobis exiſtat, qua ſeverioribus
Ab ſtudiis feſſum recreemus (*c*) animum.
Modo
Aures praebete (*d*), quaeſo, cum ſilentio (*e*),
Et

ac Periplectomeno loquitur: *Qui lepide ingeniatus* (alii minus recte *ingenuatus*) *eſſet, vitam longinquam darent* (ſcilicet Dii) *Mil. Act.* III. *ſc.* I. *v.* CXXXV. *Il ſeroit juſte* (Gallice reddidit Limierius) *qu' ils* (les Dieux) *donnaſſent une plus longue vie a ceux, qui n' auroient que de bonnes inclinations*.

(*a*) *Amans, ita ut fax, agitando ardeſcit magis*. P. Syr. Sentent. v. XIV.

(*b*) *Scitum eſt ejuſmodi parare* (in MS. Palatino legitur *bujuſmodi parere*) *in animo cupiditates*, ſcilicet voluptates. *Terent. Phorm. Act. V. ſc.* IV. *v.* II. *Cumque corporis facibus inflammari ſoleamus ad omnes ferè cupiditates*. Cicer. Tuſculan. quaeſt. L. I. n. LXX. *Animi morbi ſunt cupiditates*. De finib. L. I. n. XXI.

(*c*) In agendis Terentii fabulis dum occuparentur Latini academici feſſum ab ſtudiis ſeverioribus animum recreabant, ſimulque Latinas excolebant litteras, humanoſque obſervare poterant mores ibidem repraeſentatos. Ejuſmodi arte factum ut ab otio litterato traherentur ardentius, planè conſcii quod *otium*, ut inquit Seneca, *ſine litteris mors eſt*. Epiſt. ad Lucil. ep. LXXXII. *Nec vero id effici poſſe confido* (Tullianis verbis dicam quod ſentio) *quod ne poſtulandum quidem eſt, ut omnes adoleſcentes ſe ad ſtudia convertant. Pauci utinam!* De divinat. L. II. n. V.

(*d*) Iiſdem verbis priorem abſolvit Hecyrae prologum Giacomellius *v.* LVII.

(*e*)

(*e*) Haec Giacomellius, planè conſcius jure dixiſſe Terentium *ſilentium date*. Prolog. Hecyr. v. LV. Nam poſtquam primo Hecyrae actu placuerit fabula, ob populi tamen perſtrepentis clamorem, atque tumultum (*cum interea rumor venit datum iri gladiatores* v. XXXIX.) accidit ea ut in reliquis non amplius placuerit. Romae vero ab Latinis academicis juvenili adhuc aetate florentibus nimius fortaſſe plauſus, quo comica repraeſentatio diſturbaretur, timendus erat, ille praeſertim, qui manibus fieri aſſolet juxta veterum morem è ſophiſtarum auditoribus deductum, & ab ipſo alibi explanatum Giacomellio in adnotationibus in S. Joannem Chryſoſtomum. *De ſacerd. L. V. c.* II. Hinc jure meritoque ipſe veteres inter comicos Plautus *adeſte*, inquit, *cum ſilentio*. Prolog. Trinum. v. XXII. Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v.* XC. Quando autem ſignum laetitiae, & bene placitae comoediae dabatur a veteribus, innui conſueverat per verbum *plaudite*. Terent. Andr.. Act. V. ſc. VI. v. XVII. Eunuch. Act. V. ſc. IX. v. LXIII. Heautont. Act. V. ſc. V. v. XXIII. Adelph. Act. V. ſc. IX. v. XL. Phorm. Act. V. ſc. VIII. v. LXV. Hecyr. Act. V. ſc. IV. v. XL. Vnde ſi fabula quaevis placuiſſet, repetitis acclamationibus populus plaudebat; ſin minus ſibilis, & ſupploſione pedum conceptam inde moleſtiam, faſtidiumque demonſtrabat. Inſuper plebeii maxime, quaſi de genere Getarum eſſent, Latinas aliquot voces omnino irridere non verebantur, forſitan ignari quod *rident ſtolidi verba Latina Getae* Ovid. Triſt. L. V. eleg. X. v. XXXVIII. ea ſanè ratione, qua ipſi Punica penes Plautum audientes verba riſum compeſcere nequimus. Revera Hanno Poenus loquitur Punice, & poſtquam ſalutaverit dicens *avo*, rogatur ab Agoraſtocle ut Punice rurſus ſalutet, dicitque *me bar bocca*, ac proſequitur *muphurſa*, deinde vero *mivulechianna*, & tandem *laech lachananim limi nichot*. Poenul. Act. V. ſc. XI. v. XXXVIII. XLII. L. LIII. Sed de Punicis vocibus Plautinis non pauca prolata leguntur a criticis, aliiſque ſcriptoribus. Vid. *Caſaubon. De Punic. Plaut. ex Wolf. p.* CXXI. *Kirck. Prodrom. Copt. p.* CLXXIX. *Aldret. Antiqu. Afric. p.* CCVII. *Rudbek. Atlant. p.* DCCXXXI. *Saphun. Comm. ad Plaut.*

Pu-

Et paucas horas, ſpectatores optimi,
Hilares (*a*) nobiſcum ſumite, ſi vobis lubet (*b*).

Punic. p. LII. Nullibi profecto riſum movere comoediae deberent, niſi forte ob apparatum, & ſcenicas larvas tam ridiculae fuerint, quales olim confecerat Ariſtophanes, ut ſpectatores ab ſilentio deturbent, & id excitent vehementius, quod *riſu . . . . . emoriri* dictum a Terentio *Eunuch. Act.* III. *ſc.* I. v. XLI. adeoque plebis aucupium faciant, veluti animadvertit Heinſius. *De Plaut. & Terent. judic. p.* II. Attamen comoedias aliquas ideo conſtat placuiſſe veteribus, propterea quod riſum excitare valuerant, veluti de Pſeudolo Plautino dicendum eſt. Vid. *Giacomell. Verſic. in Heaut ont. v.* x. Neque comicorum arte abutendum, quorum etſi aliquando dictiones ad incredibile prolabuntur, probabilia tamen ob ridiculum fiunt. Et ſanè ὅθεν, ſunt Longini verba, καὶ τὰ κωμικά, καίτοι γ' εἰς ἀπιστίαν ἐκπίπτοντα, πιθανὰ διὰ τὸ γελοῖον. *De ſublim. c.* XXXVIII. At rei ejuſmodi occaſio è Livianis petenda videtur hiſtoriis: *Poſtquam enim ab riſu, ac ſoluto joco res avocabatur, & ludos in artem paullatim verterat, juventus hiſtrionibus fabellarum aut relicto ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta verſibus jactitare coepit.* Hiſt. Rom. L. V. n. XXVI. Juvenes vero, qui ſunt, uti eos vocat Ariſtoteles φιλογέλωτες *Rhet. L. II. c.* XII. memoria teneant oportet juvenilis aetatis Athenienſes ab indecenti riſu ſemper abhorruiſſe, veluti eruitur ex Ariſtophane *Nub. Act.* III. *ſc.* II. *v.* CLXXIX. atque a vetere ejuſdem interprete, qui veram tradit κιχλίζειν explicationem.

(*a*) *Quando hoc bene ſucceſſit hilarem hunc ſumamus diem . . . . . Hilarem . . . . . fac te . . . . . & cui rei eſt, ei rei hilarem hunc ſumamus diem.* Terent. Adelph. Act. II. ſc. IV. v. XXII. Act. IV. ſc. VII. v. XXXVIII. Act. V. ſc. III. v. LXVIII.

(*b*) Vid. *Giacomell. Prolog. Phorm. v.* LXXIX.

EXPLICIT PROLOGVS II. HECYRAE.

FINIS.